

Eötvös Loránd Tudományegyetem
Bölcsészettudományi Kar

DOKTORI DISSZERTÁCIÓ

Galicza Péter

Elbeszélés, regény, esztétika

Esettanulmányok

Filozófia Doktori Iskola
Vezetője Dr. Kelemen János MHAS., DSc., egyetemi tanár
Esztétika Program
Vezetője Dr. Radnóti Sándor DSc., egyetemi tanár

A bizottság tagjai:

A bizottság elnöke:	Dr. Radnóti Sándor DSc., egyetemi tanár
Hivatalosan felkért bírálók:	Dr. Margócsy István PhD., habilitált egyetemi docens
	Dr. Bernát István CSc.
A bizottság titkára:	Dr. Máthé Andrea PhD.
A bizottság további tagjai:	Dr. Bacsó Béla DSc., egyetemi tanár
	Dr. Hirsch Tibor
	Dr. Somlyó Bálint (póttagok)

Témavezető: Dr. Almási Miklós MHAS., professzor emeritus

Budapest, 2009

Tartalomjegyzék

1. Bevezetés	2
2. A heurisztikus félreértés	3
2.1. A Benjamin szerint helyes irányba kanyarodás	4
2.2. A filozófia kisemmizte a művészetet?	7
2.3. A sors, a „jogtalanul bitorolt fogalom”	8
3. Első exkurzus: Kerényi: az elbeszélés mint világnézet	9
4. A filozófia további szerepei	17
5. Második exkurzus, Swift meséje	19
6. A „dologi tartalom”	31
6.1. Következtetések a kritika lehetőségére	32
6.2. A dologi tartalom, mint eszköz a kritika kritikájához	32
7. A szemléletről	33
7.1. Egy lehetséges szemléleti keret	36
7.2. Az újkori gondolkodás	38
7.3. Kulcsfogalmak	40
8. Harmadik exkurzus: Henry Fielding: Tom Jones	55
8.1. A „Tom Jones” történet	55
8.2. A testületek	58
8.3. Társadalmi lehetőségek I. Az indulás	75
8.4. Társadalmi lehetőségek II.	77
8.5. A társadalom. Általános társadalmi problémák	87
8.6. A vidéki társadalom szerkezete	91
8.7. Az országút	93
8.8. A helyszín (Londonban)	96
8.9. London	97
8.10. Polgár	98
9. Megint a szemléletről	100
9.1. Az elemzés elé	103
10. Negyedik exkurzus Stendhal: Vörös és fekete	105
10.1. Verrières, egy költött kisváros	105
10.2. Az <i>első</i> szerelem	108
10.3. Besançon, ahol az író sohasem járt	115
10.4. Pirard és Chélan abbé	119
10.5. Párizs	124
10.6. A <i>második</i> szerelem	131
11. Befejezés	140

Előszó

Ez a dolgozat egy, az MTA által támogatott két éves kutatás keretében készült, melynek témája a magaskultúra volt. A magaskultúra módszertani értelemben tárgya vizsgálódásainknak. Nem törekszünk arra, hogy köznapai megfogalmazásokból vagy az irodalomban fellelhető fejtegetésekből kivonjunk egy olyan meghatározást, vagy kategóriák közötti értelmezést, melyet elfogadhatónak tartunk. Módszerünk így sok tekintetben eltér a szokásostól. Nem fogjuk nyomon követni azokat a társadalomtörténeti, kultúrtörténeti és eszmetörténeti fejtegetéseket, melyek mind okosan és felkészülten mutatják be azt a XVIII. századi „fejlődést”, mely kialakította az esztétika, mint modern filozófiai diszciplína sajátos kategóriáit, s melynek eredményeképp termékeny vitákat lehet folytatni az esztétikai minőség mibenlétéről a konkrét műalkotásokban. Sajnálattal, de csak az utalások szintjére, illetve egy-egy utalás szintjére szorítjuk a modern szövegelképzelésekhez kapcsolódó irodalmat is. Egy új pillantást keresünk, mely a hétköznapiokban szokásos eljárásainkat a régi regények esztétikai megítélése esetében indokolttá teszi, módszertani kontextusba vonja. Olyan heurisztikus elvet igyekszünk találni, mely eljárásunknak keretet ad. Dolgozatunk célját igyekszik nem szem elől téveszteni, nagy áttekintésekre nem vállalkozik, fejleszve igyekszünk végigmenni elemzési eljárásainkon.

Konkrét műalkotások elemzései, mint esettanulmányok, alkotják fejtegetéseink gerincét. Az elemzés mindig interpretáció is, egyfajta számadás arról, mit értettünk meg egy műből, milyen interpretációs stratégiával próbáljuk integrálni egy olyan közegbe, melyet korábbi megértések és interpretációk alkotnak. Ez a közeg, vélekedések hálója, melyben többnyire még csak nem is ismerjük a megelőző interpretációkat. A megelőző interpretációk, az egyszeri olvasó számára, sejtelen formájában, korábbi tanulmányok beidegződéseként, lexikon szócikkek sommás ítéleteként, homályos elvárásokként léteznek. Mintha csak a kiváltságos interpretációkból, olvasatokból levont értékelések és ajánlások jelölnék ki egy kulturális közegben egy-egy mű helyét (kánon). Szándékunk az, hogy konkrét elemzések különös szempontjaival mutassunk rá a megértés (megértések) eme közegeire.

1. Bevezetés

Dolgozatunk töredékes. Az elbeszélő irodalom egy-két példáján keresztül szeretne rávilágítani a művek esztétikai értelmezésének néhány problémájára. Az esztétikai értelmezés mindig egyben értékelés is. Kíváncsiságunkat az értékelés mikéntje bilincselte le. Az elbeszélő művek és az elbeszélés mindig értelmezés, értelemadás. Az egymásutániség rekonstruált folyama nem *maga* a folyamatosság. Az elbeszélés kiemeli az események és benyomások folyamatosságából az egymással összefüggőnek ítélt elemeket. Az elbeszélés ugyanakkor beszámoló, egyedi beszámoló (a formáját tekintve mindenképpen). Az egymásutániség így egyszeri, esetleges. Mégis, bár azt gondoljuk, hogy másképp is történhetett volna, akkor sem vonhatjuk kétségbe éppígy megtörténtének indokoltságát, létjogosultságát. Akkor értünk meg egy elbeszélő történetet, ha értjük az őt szervező kauzalitás struktúráját. Hogyan értjük meg más kultúrák, más emberek történeteinek ezt a struktúráját? A kauzalitás fogalma ebben az esetben félrevezető lehet, hiszen nem a természettudományos értelemben szerveződő egymásutániságnak szükségszerűségge szerveződését kell megérteni. Az okok megértése az elbeszélések esetében sokkal összetettebb. A mindennapi életben használatos magyarázatok nem mindig állják ki az ok-okozati összefüggések tudományos próbáját. Így vagyunk ezzel az elbeszélések esetében is, hiszen nagyon gyakran

az okok csak amnyiban minősülnek oknak, amennyiben megelőzik az okozatot, de éppenséggel nem ellenőrizhető tényezők, hanem csak babonák, képzelgések, analógiák. A megértés ítélet alkotások sorozata, mely ítéletekben az elbeszélés világát rekonstruáljuk. Feltételezzük, hogy az elbeszélés: közlés. A közlésnek jelentősége van, az elbeszélésnek *jelentése* lesz. A feltáruló jelentést (Tengelyi) elhelyezzük világképünk pólusai között. Az egymáshoz kapcsolódó események és benyomások felruházódnak értékekkel. Úgy szeretnénk megérteni a történeteket, hogy el tudjuk dönteni - a történet szereplőinek szempontjából, s a magunk szempontjából is - melyek a jó, s melyek a rossz elemek. El akarjuk dönteni a történet egészéről, hogy pusztán esetleges információnak tekintjük-e, vagy a világunkhoz való viszonyunk, világnézetünk lényeges elemeként integráljuk. Azt állítjuk: a történelmünkben és kultúránkban fennmaradt elbeszélések, beleértve azokat az elbeszéléseket is, melyek esztétikai megítélés tárgyai, éppúgy egy világkép által szervezett tapasztalatba épülnek bele, mint egyéb benyomásaink. Amellett szeretnénk a következőkben érvelni, hogy nincs az elbeszélésben olyan, elkülöníttetlen felfogható érték, amely önmagában „esztétikai”. Lehetséges természetesen olyan ítéleteket alkotni, melyek értékelő kategóriákat alkalmaznak, de ezek esztétikai alapja mindig valami szenzáció, egy nagyon egyedi benyomás. Az értékek, melyek segítségével ezeket a benyomásainkat mintegy a nyelvi általánosság szintjére helyezzük, nem függetlenek sem az elbeszélőnek, sem az elbeszélés szereplőinek és hallgatóinak, sem olvasóinak világnézetétől, értékpreferenciáitól. Ezek az értékpreferenciák pedig mindig morális értékpreferenciák, mert a világgal kapcsolatos célszerű vagy helyes magatartások keretében helyezkednek el.

Érvelésünk talán kicsit rendhagyó. Nem vállalkozunk arra, hogy a témához kapcsolódó elképzeléseket akár részlegesen is áttekintsük. A feldolgozás iránya sokkal inkább a megmutatás lesz. Az egyes elemzések során meg akarjuk mutatni, hogyan lehet olyan nem-esztétikai szempontokat találni egy-egy mű elemzéséhez, melyek mégis közelebb visznek minket egy esztétikai értékeléshez. Hosszabb, rövidebb exkurzusokat: elemzéseket, eszmefuttatásokat teszünk egymás mellé, remélhetőleg olyan rendben, hogy szemléltetik elképzelésünket, módszereinket.

2. A heurisztikus félreértés

Állításaink és elemzéseink összekapcsolásához úgy véltük szükség van egy heurisztikus elvre, mely gondolataink módszertani keretét adja. Ezt az elvet véltük felfedezni Walter Benjamin *Vonzások és választások*¹ elemzésében. Első pillantásra persze csak a látszik, hogy ez esetben is egy regény elemzésével találjuk szemben magunkat, s így majd könnyen adódik, hogy az okos ember eljárásait mintegy utánozva mi is nagyszerű és vitathatatlan eredményekre jutunk. Ám, ha belemerülünk Benjamin módszerébe, azonnal szembe tűnik egy sajátos fogalmi kettősség, mely az egyszerű alkalmazásnak útját állja.

Kommentár és kritika, dologi tartalom, igazságtartalom ezen benjamin fogalmakat kívánjuk - mintegy segédletként - használni, hogy konkrét elemzéseink értelmét érzékeltesük. Az „érzékeltetés” a szemléltetés heurisztikus jellegére utal, s megengedi e fogalmak (jósándékú) sajátos félreértését. Már csak azért is könnyű a sajátos értés, félreértés mert a Benjamin elemzését bevezető dologi tartalom, igazságtartalom meghatározás, és ezen fogalmaknak a *Vonzások és választások* elemzésen végighúzódo - vagy éppenséggel nem következetesen végighúzódo -

¹Walter Benjamin: Goethe: "Vonzások és választások" (ford.: Tandori Dezső) in: Walter Benjamin: Angelus novus Magyar Helikon 1980. (Benjamin 1980)

alkalmazása, nehezen összeegyeztethető.

Jól használható fogalompárnak tűnik a *Vonzások és választások* elemzést bevezető fejtegetésekben föltűnő „dologi tartalom”, „igazságtartalom”. Úgy tűnik, hogy e fogalmak világos, egymást kiegészítő terjedelme, áttetsző hierarchiája éppen arra teremtődött, hogy bonyolult regények szerzeteágazó cselekményében felmutathassuk a különböző szintű értékeket. Mintha elemzendő műveinket olyan kivételes hagyomává tudnánk tenni, melynek magja van. Sajnos, vagy szerencsére, az értelmezés nem ilyen egyszerű. Az *egy* módszertani elv nem működik. A módszer rekonstrukciójának kísérlete közben új és új szempontok vetődnek fel, melyek fényében nem tudunk *egy* módszert fölmutatni. A különböző szempontok összekapcsolása nehézkesebb és külsődlegesnek látszik. Kénytelenek leszünk a szempontokat külön kezelni, a különböző értelmezésekhez kérdéseket rendelni, s példákat fűzni. Így, meglehetősen, nem fogunk egyetlen, minden művel egységesen elbánó eljárást kapni, de ezt a legkevésbé sem bánjuk. Heurisztikus félreértések során keresztül jutunk elemző eljárásokhoz, esztétikai megállapításokhoz, melyeknek egymás mellé helyezésével interpretációs elképzelésekkel gazdagodhatunk.

Walter Benjamin a *Vonzások és választások* elemzése kezdetéhez a következő mentegőzést fűzi: „Kommentárnak látszhat; holott a célja kritika.” (Benjamin 1980:99.) Kommentár és kritika szétválasztása Benjaminsnál első pillantásra egyszerűnek tűnik. Egy hasonlat - mintha - végleges eligazítást adna: „a növekvő mű lángoló máglya” (Benjamin 1980:100.), amiben a kommentátort a „holt fa és a hamu” foglalkoztatja, míg a kritikus számára „a láng a rejtély: az elevenség rejtélye” (Benjamin 1980:100.). Az igazság a láng, a dologi tartalom pedig „a volt-dolgok súlyos hasábjai s az átélt dolgok könnyű hamuja” (Benjamin 1980:100.). A dologi tartalom reáliák együttese, melynek létezése magától értetődő az író, és korának közönsége előtt. A reáliák a dologi világhoz köthetők, annak létezői, s létezőinek összefüggései. Az esztétikai megítélés viszont az igazságtartalmat keresi, s az átmeneti létezés mögötti jelentést kutatja. Benjamin gondolatmenetét folytatva: „A kritika a műalkotás igazságtartalmát keresi, a kommentár a dologi tartalmat.” (Benjamin 1980:99.) Mintha a két tartalom viszonya határozná meg egy mű esztétikai minőségét.. E gondolatmenet egyik oldala azt mondja nekünk, hogy a (jó) mű születése pillanatában szinkron idejű abban az értelemben, hogy dologi és igazságtartalma egybeesni látszik, a dologi tartalom *hordozza* az igazságtartalmat. A dologi tartalom az, ami látszik, amihez hozzáférünk. Így a nem szinkron idejű kritika is mindig a kommentárral kezdődik, a dologi tartalmat kell felfejteni, hogy kiderítesse: „az igazságtartalom látszata köszönhető-e a dologi tartalomnak, vagy a dologi tartalom élete az igazságtartalomnak.” (Benjamin 1980:100.) A kortárs (író és olvasó) el van kötelezve a „reáliák”, az esetleges igazságok, a dologi tartalom mellett. A (későbbi) kritikus, keresztülverekedve magát a dologi tartalom - számára - holt anyagán az örök igazságot, a mű öröklétét nyeri.

2.1. A Benjamin szerint helyes irányba kanyarodás

A reáliák adják a dologi tartalmat, de a reáliák funkciói az értelmezésben megváltoznak Goethe fellépését követően. Míg a felvilágosodás előtt ezek a dologi tartalmak a szerző elől is elrejtették az igazságtartalmat, Herder, Schiller, Goethe és Wilhelm von Humbolt új korszakot hoz. Az igazságtartalmak nem holmi reáliák mögött megbúvó rejtőzködő eszmék, melyeket a kortárs common sense zűrös és kusza szövegtéből kell kibányászni, s melyek sokszor még nem is igazi felnőtt, árgondolt következtetések révén hozzáférhetőek, hanem éppenséggel még szerzőjük elől is elfedett születő, vagy épphogy serdülő eszmék. Nem az új törekvések arra irányulnak, hogy

az magát az eszmét tegyék a művek középpontjába. Az eszmék elfedettsége tisztán esztétikai. Az eszmékhez ugyanis nem valamilyen korhoz, vagy kultúrához köthető értékrend reális szabályainak leírásán át, az ezen keretek közötti cselekedetek értékelésén keresztül juthatunk közelebb. A goethei törekvés értelmében az eszmék (az igazságtartalom) már csak a nyelv közvetítésével fejeződnek ki: „Gondolkodása nem a születő eszmékre, hanem az élet és a nyelv által őrzött, megformált tartalmakra irányult.” (Benjamin 1980:101.) Ez - mondhatjuk - egy sajátos, emelkedett és nagyon esztétikai tudatosság. Az esztétikai tudatosság az, ami nem engedi relativizálni a tartalmakat, sajátos kettősségük végre egységgé épül: „Következett a klasszicizmusnak az az irányzata, amely nem annyira az etikum és a historikum, inkább a mítikus és a filológiai elem megragadására törekedett.” (Benjamin 1980:101.)

Goethe tehát „nem annyira az etikum és a historikum, inkább a mítikus és filológiai elem megragadására törekedett.” (Benjamin 1980:101.) Amikor Benjamin szembeállítja az etikum és historikum elveit a mítikus és filológiai elemmel, akkor - értelmezésünk szerint - éppen történelmi szétválasztást alkalmaz. Az etikum és historikum mentén felfogott dologi tartalom fölfejtése olyan művek kommentárját hozza, hozhatja létre, amelyek a klasszicizmus Herder, Schiller, Goethe és Wilhelm von Humbolt új korszakától különböző időben, illetve felfogásban születtek. Így azoknak a műveknek az esetében, amelyek nem a klasszicizmusnak ezen - Goethe nevével is fémjelzett - irányzata jegyében születtek, a múlt hamuvá vált igazságai alól kell előkaparni az érvényes igazságot, ily módon alkothatunk kritikai ítéletet, lelhetjük meg a művekben az esztétikumot.

Ezzel szemben a mítikus és filológiai elem tükrében az igazságtartalom, az esztétikum kategóriája olyan jelenségként tűnik föl, mint ami nem a historikus reflexió sajátos újra- és átértelmezése révén közelíthető meg. Nem „a dologi tartalom” föltárásán keresztül vezet az út az igazságtartalomhoz, hanem egy új esztétikai tudatosság a megértés színteréről elsőbri az etikum és historikum mentén fölfogott dologi tartalmat. A már „az élet és a nyelv által őrzött és megformált tartalmakat” (Benjamin 1980:101.) kell a kritikusnak megmutatni, a kommentár mintha értelmét veszítette volna, az értelmezés folyamata legfőljebb kommentárnak látszik. A mű a létrehozás és a megértés szintjén is egyesül. A mítikus, ahogy nyelviileg kifejezem, vagy ahogy más művészek kifejezik, kulcsot ad a műalkotáshoz. A goethei intenciót rekonstruálva, úgy tűnik könnyű dolgunk van, hiszen a gondolkodás (az igazság fellelése) nem a „születő”, hanem a már „megformált tartalmakra” irányul. Az elemző érdekes helyzetbe kerül, mintha a „mítikus és filológiai elem” megragadásával biztos lehet abban, hogy következtetések révén eljuthat a műalkotás igazságtartalmához.

Az értelmezés sajátos új eljárásként tűnik föl. Lehet, hogy a szerző előtt már nem lenne rejtett saját művének igazságtartalma, de a kortárs kritika küszködik saját korlátaival, s a befogadók számára marad az egyre bizonytalanabb értelmű „dologi tartalomban” való önfelismerés élvezete.

Hirtelen elbizonytalanodunk, mert a dologi tartalom eddigi meghatározása szétfoszlik. A dologi tartalomnak mintha csak egy sajátos funkciója maradna, hogy az „igazságtartalom”, az esztétikai érték sajátos elfedője legyen. De mégse, hiszen „a mítikus és filológiai elem” esetében a dologi tartalom nem valami más, elmúlt, múlt értékek hamuját szórja az igazságtartalomra, hanem éppen úgy fedi el, hogy egylényegű vele. Az esztétikai tudatosság maga konstruálja meg a tartalmat, amely így nem az etikum és historikum jegyében felfogott „dologi”, hanem

az a sajátos elfedettséggel, melyben maga a *csak* esztétikai igazság mutatja meg magát. A tartalomnak, amely a mítikus és filológiai elemeknek köszönhetően nem holmi reáliákhoz köthető, az elfedettsége, illetve elfedettséggének természete kérdéses. Benjamin fejtegetései alapján feltehető, hogy ez az újfajta esztétikai tudatosság a művet önmagában teszi sajátos rejtéllyé, melynek megfejtése már nem a volt-dolgok hamuja alól kerül elő, hanem éppen a mítikus és filológiai elem révén a megértést retorikai, poétikai szintre viszi, mintegy felemeli, elemeli a reáliáktól. Ez a föltételezés megnyugtatóan oldja meg azt a problémánkat, hogy az „igazság” az esztétikában szükségképpen valamilyen elrejtettségben, elfedettségben mutatja meg magát.

Benjaminnt követtük egy fogalom, „a dologi tartalom” kifejtése, meghatározása tekintetében, s ím zavarba jöttünk: mi is a dologi tartalom? Ami világos, hogy a Goethét megelőző időszakban valamely történeti, kultúrtörténeti módszerekkel felvázolható közeg, életvilág mondjuk, vagy valami hasonló, mely mintegy háttérét adja megítélésünknek. Feltárjuk a történetileg aktuális értékeket, „megértjük” az utalásokat, s kiemeljük azokat az értékeket, melyek az örök igazságra utalnak, melyekből mintegy kibontható az értelmezés maradandó része, az örök érték, az esztétikum. Az eljárással kijelöljük a kommentár és a kritika helyét. A dologi tartalmat magától értetődő szabotossággal tudjuk leírni a „klasszikus korszak” előtt.

Nem világos ugyanakkor, mi a dologi tartalom Goethe és a Goethét követő időszak esetében. A *Vonzások és választások* benjaminini elemzése során kiderül, hogy helytelenül járunk el, ha a „dologi tartalmakhoz” (etikum és historikum) kötjük magyarázatunkat, mert így éppen hogy eltávolodunk az értékek kibontásának helyes módjától, s baktot lövünk. Kérdés így az, hogyan kell eljárunk, ha úgymond az esztétika előtt létező esztétikumot akarjuk megmutatni, s hogyan, ha azt pl. Goethénél szeretnénk megmutatni. A Goethe-i kifejezés a „mítikus és filológiai elemre alapoz”, a dologi tartalom eredeti körüljárásakor viszont a historikum (s az etikum) mozzanata a döntő

Úgy tűnik, hogy a dologi tartalmat két definíció mentén két fogalomnak tekinti Walter Benjamin: van a dologi tartalom (etikum és historikum), mely történeti szempontból rajzol háttér, kommentárt a kritikai ítélet mögé, s van egy új, megújított dologi tartalom (mítikus és filológiai), mely retorikai, poétikai szempontok alapján hozza létre kommentárját, mely, ha sikeres, egyszersmind kritika. „A házasság, mint az emberi élet tartalmának egyik legszigorúbb és legdogdobb megformálódása szemlélteti leghamarabb - Goethe művében, a *Vonzások és választások*-ban - az új, a dologi tartalmak szintetikus szemléletére irányuló írói látásmódot.” (Benjamin 1980:101.) Ez a szintetikus látásmód teszi, hogy - értelmezésünk szerint, Benjamin elképzelésének sajátos „fordítása”-ként - a dologi tartalmak a retorikai és poétikai szempontok alkalmazásával bonthatók ki. A dolgok nem történeti-morális összefüggésükben állnak elénk, hanem valamilyen „természeti” keretben, ahol nyelvi kifejezésük szimbolikus jelentései kezdenek élni, a „mítikus” mintegy ennek ad keretet, e fölé épül: „A mítikus, bár sehol sem a legmagasabb rendű dologi tartalom, erőteljes utalás e tartalomra, mindenütt.” (Benjamin 1980:118.) Mítosz és dologi tartalom viszonya olyképp rajzolódik ki, hogy a mítosz mintegy közömbös az igazsággal szemben. „Igazság csak a dolgokban van” (Benjamin 1980:143.) és a dologiság is csak igazságból lehet. „Ezért, hogy Görögországban a tulajdonképpeni művészet, a tulajdonképpeni filozófia a mítosz múltával veszi kezdetét, mert az első éppannyira, mint a második, az igazságon nyugszik.” (Benjamin 1980:143-144.) Íme ez az új dologi tartalom, a mítosz által elfedett, amit a nyelv szimbólumain keresztül ismerhetünk fel, s a kritikának ebből a felismerésből kellene kibontania az igazságtartalmat. A műalkotást a

kritika „alakzatként” fogja föl. A műalkotásban a filozófia „problémája” nem kérdésként értelmezendő, hanem „követelmény-jellegű”, de mégis egyényegységet mutat vele. (Benjamin 1980:155-156.) A retorikai és poétikai szempontok mintegy filozófiához hasonló, vagy filozófiai keretbe kerülnek. Az esztétikumnak a műalkotásban való benjámini feltárása föltételezi, hogy „minden igaz műnek testvérei vannak a filozófia birodalmában.” (Benjamin 1980:155.) „Nem magával a filozófiával verseng a műalkotás; csak a legpontosabb viszonyba kerül vele, mert rokona a probléma eszményének.” (Benjamin 1980:156.) Sajátos viszony képződik a filozófia és a műalkotások között. A filozófia az, ami magába olvasztja a retorikai és poétikai szempontokat.

2.2. A filozófia kisemmizte a művészetet?

Benjamin kijelentése felidéri Danto² állítását: a filozófia kisemmizte a művészetet. Danto is abból a meggyőződésből indul ki, hogy filozófia és művészet sajátos módon összefügg. Az összefüggés nagy léptékű állomásait Platón és Hegel művészetéről vallott elképzelései jelölik ki. Mint Benjamin esetében, itt is filozófia és művészet egymásra utaltságáról, ezen egymásra utaltság természetéről van szó. Danto nagyvonalú történeti elemzésében szándékokat tulajdonít a filozófiának (filozófusoknak) a művészettel kapcsolatban. Pusztán két szándékot emel ki: az egyiket Platónnak tulajdonítja. Platón, a filozófia, a filozófus „gyakorlati-politikai” szférában való működése érdekében, kizárja a művészetet a valóságból, az „ontológiailag másodlagos és származékos jelenségek” szférájába száműzi. Hegel esetében: „A művészet átmeneti szakasz egy bizonyos fajta tudás felé vezető úton.” (Danto 1997:121.) A művészet a fejlődés áldozatul esik, s ahogy a történelemnek is vége lesz e fejlődés révén, úgy a művészet is áldozatul esik az Eszme öntudatra ébredésének folyamatában. Sőt mondhatjuk, hogy ebben a folyamatban a művészet éppen valamilyen tudásban oldódik fel, amely a *művészetről való tudást* is tartalmazza, illetve jelenti.

Értelmezésünk szerint, filozófia és művészet viszonyában Danto az eredményre koncentrál. A filozófia azért semmizte ki a művészetet, mert a műalkotás megértése, a megértés realizálása konceptuális kérdés. Ez Danto szerint vívmány, vagy eredmény, amely történetileg alakul ki. A tiszta „esztétikai”, érzéki megjelenés csak becsapás, mert nem a (benjámini) „látszat”, a szépség, amit észlelünk, hanem egy konceptuális keretbe illesztett világnézeti probléma, t.i. magának a *művészetnek* a problémája. A műalkotás élvezete így éppen a *filozófiai* probléma „felismerésében” rejlik, s nem az érzéki elrejtettségben.

Ugyanakkor, ha visszatérünk a Danto-i érvelés első, Platón felidező részéhez, akkor azt fogjuk látni, hogy az érvelést egy további szemponttal is kibővíthetjük. Gondolunk itt arra, hogy Platón az Államban a művészetekkel kapcsolatban tesz néhány kivételt, s a kivételek közé tartozik az elbeszélések bizonyos fajtája. Az elbeszélések esetében műalkotás és filozófia viszonya más. Az elbeszélés alkalmas a „gyakorlati-politikai filozófia” illusztrációjára, példa anyaga képes lenni. Az elbeszéléssel kapcsolatban a Danto-i állítás egy másik közegben vetődik fel. Ebben a közegben megmutatható: annak az állításnak, hogy a filozófia kisemmizte a művészetet, az ellenkezője mellett épp oly súlyos érvek szólhatnak. Az elbeszélő művek, miközben már a XVIII. század első felében reflektálnak formájuk művészi problémáira, ugyanakkor par excellence filozófiai kérdéseket állítanak vizsgálódásuk középpontjába. A világnézeti problémáknak az elbeszélő művekben való nyílt tematizálása a dolgozatban található exkurzusoknak egyik célja. Exkurzusainkban főleg olyan XVIII. századi művek vannak, melyek még a Danto értelmezése szerinti vég, t.i. művészet és történelem vége, a végleges filozófiai kisemmizés

² Arthur C. Danto: Hogyan semmizte ki a filozófia a művészetet? Fordította Babarczy Eszter Atlantisz 1997 (Danto 1997)

előtt születtek Fejtegetéseinkben, az egyes művek interpretációjában megfordítjuk a Danto-i állítást: eseteink egy részében a művészet fogja kisemmizni a filozófiát.

2.3. A sors, a „jogtalanul bitorolt fogalom”

Az elbeszélés különös helyzetben van az emberi tevékenységek között, célja nem oly kevésbé magától értetődő, mint a művészetnek egyáltalán. Éppen Danto áttekintő érvelése mutat rá, Kantot parafrázálva: „A műalkotások esetében nincs sem nyerni-, sem vesztenivalónk.” (Danto 1997:23.) A művészet célszerűség nélküli cél. Az elbeszélés - ezúttal nem csak mint művészet - éppen valamilyen sajátos céllal kapcsolatos. Az elbeszélésnek célja az ismeret-megőrzés és továbbadás. Hosszú ideig ennek egyik legfontosabb formája éppen az elbeszélés. Ugyanakkor mind a mai napig az elbeszélésnek, nem egyszerűen az ismeretátadás szintjén, köze van ember voltunk konkrét és általános formájának kinyilvánításához, magunk azonosításához, cselekedeteink igazolásához. Cselekedeteink igazolása, magunk azonosítása egyszerre két szinten történik: meg kell mutatni, hogy cselekedetünk a miénk, az én megismételhetetlen cselekedete, egyedi és kiszámíthatatlan. Ugyanakkor a cselekedet egyszersmind *emberi* cselekedet, s mint ilyen általános elvárások közegeiben igazolható. Ezt a kettőséget fejezi ki a sors „jogtalanul bitorolt fogalma”.

A mítikusnak az elbeszélésben való kibontásakor ütközünk a sors fogalmába. Benjamin, a művészetéről vallott Goethe-i elképzelést jellemezve, az esztétikai érték mibenlétét a *Vonzások és választások* elemzésben felmutatni akarva ütközik a sors fogalmába: „Jellemzőül egy régi kritika »a csónakázó tó alatt működő démoni-borzadályos sors«-ról szól”.

A sors az irodalmi hősök sajátos szabadsága révén bukkan fel újból. „Az embereknek maguknak kell hírül adniuk a természeti erőket. Mert ezek közegétől sehol sem szakadnak el. Velük szemben mindez sajátosan indokolja azt az általánosabb felismerést, hogy az irodalmi alakok sohasem vethetők alá erkölcsi megítélésnek.” (Benjamin 1980:108.109.) A szépség így éppenséggel nem tragikus, nem vethető alá erkölcsi vizsgálatnak és megítélésnek. A szépség döntés nélküli, s a látszat burkától megfoszthatatlan. „A regény alakjaira a szabadság rémképszerű vágya idézi föl a sorsot.”

Tengelyi László³ (Tengelyi 1998:14-15.) idézi Kantot⁴ (Kant 2004:134.), aki szerint a sors jogtalanul bitorolt fogalom. Kant itt elsősorban arra gondol, hogy nincs olyan deduktív eljárás - mondhatunk definíciót -, melynek révén mintegy „jogosan” eljuthatunk a sors fogalmához. Ez elsősorban terjedelmi kérdésnek tetszik, mintha nem lehetne találni olyan nem fogalmat, mely alá a „sors”-ot bízást besorolhatnánk. Tengelyi diakritikai módszere arról szeretne meggyőzni, hogy jogosan helyezhetjük a sors helyébe a sorsesemény fogalmát, amely a feltáruló értelem igazi és *egyedi* hordozója. Az önazonosság nem az élettörténetben, hanem az élettörténet értelmét megváltoztató sorseseményben érhető tetten. Az egynél több az, ami összekapcsolja a sors fogalmát a mitikussal. Ebben az összefüggésben - ha még mindig használjuk e „jogtalanul bitorolt fogalmat” - a sors az újra formált elbeszélés, a sorsesemény meg ennek az újraformálásnak kiváltója, valami nagyon sajátos, nagyon egyedi (érzéki?).

³Tengelyi László: Élettörténet és sorsesemény Atlantisz 1998 (Tengelyi 1998)

⁴Immanuel Kant: A tiszta ész kritikája Fordította: Kis János Atlantisz 2004 (Kant 2004)

A fiktív elbeszéléseket is úgy értelmezzük, hogy egyéni sorsok tükrében beszélnek el egy történetet. Mit jelent itt a sors: kétségkívül az élettörténettel, vagy annak feldolgozott részével azonosítjuk. Jogtalanul bitorolt fogalom? Ebben az esetben mindenképpen, hiszen csak hasonlatként, metaforaként használjuk a történetből kihüvelyezhető értékek, törekvések sikere vagy kudarca értelmében. Vagyis annyiban, hogy a történet keretei között megfogalmazott vagy kifejeződő értékek és törekvések valóra válnak vagy sem. A cselekmény keretei között tudjuk csak értelmezni a siker vagy kudarc okait, s azt, hogy ezen okok mentén milyen lesz hőseink megítélése. Fiktív elbeszélések esetében abban a szerencsés helyzetben vagyunk, hogy ítékelhetünk, s kárhoztathatunk olyan tényezőket is, melyeknek a hétköznapi életben nem vagyunk urai. Ugyanakkor azt tapasztaljuk, hogy a sors, mint az emberi értékeken innen levő („természeti”) elem (Benjamin, esetleg Kierkegaard, Tengelyi), mintha mítikus értelemmel bírna, ami mint természet igázza le az irodalmi hősöket ugyanúgy, mint az egyszerű halandókat. A sors ugyanakkor az öntudat reflexiója saját, s ezzel összefüggésben mások életére. Az öntudat ebben a „természet”-ben, az emberi értékeket megelőző létmódban értékeket keres, magát mint „ént” definiálja. A Tengelyi-féle, diakritikai értelmezésben a történet és a hozzátartozó cselekmény pusztá ürügy olyan értelemképző hatalmak megmutatására, melyek az ént újra és újra kiforgatják magából. A történet nem az önazonosság kifejeződése, hanem valamilyen meglevő értelem hirtelen megváltozik, az eddig elbeszélt dolgok hirtelen más színben tűnnek föl, megváltoztatva egész életünk menetét. Ezek olyan sajátos esemény szigetek, melyek esetlegességük és megismételhetetlenségük ellenére mintegy sorsot mutatnak fel. A mítikus így valami megismételhetetlenben mutatja magát (Nietzsche). Mindenképp saját felsőbbrendűségének kovácsa. Ebben az esetben a cogitatio argumentum megcsalatic: egyenlőségünk egyenlőtlenséggé válik.

Egy esemény történetbe illesztése nem alkalmas az önazonosság megtalálására. A történetek egységét és esetlegességét nem maga a történet határozza meg. Feltéve egy olyan történet, mely éppen egysége és esetlegessége révén olyan, hogy ilyen még sohasem történt meg, ott nem képződhet értelem. A történetekbe ágyazódó, képződő értelem csak annyiban lehetséges, amennyiben már megtörtént (vagy megtörténhetett) eseményekhez vagyunk képesek kötni, amennyiben olyan történetbe vagyunk képesek illeszteni, amely minta, vagy amely csak valamiben tér el a mintától, a mintához köthető. A tévedés ott van, hogy az elbeszélés egysége nem a történet elemeinek, az eseményeknek egységében rejlik, hanem mikéntjében. Abban, hogyan és mikor következik be egy esemény, ahol az esemény bekövetkezése feltehetően nem példátlan, csak a mód, ahogyan bekövetkezik. Minden megtörténhet persze, de amikor megtörténik, *valahogyan* történik meg. Az azelőtt soha meg nem történt esemény elbeszélhetetlen, a tapasztalat szervezi meg elbeszélhetőségét, olyan konceptuális keretbe illesztve, melyben a „jogtalanul bitorolt fogalmak” csak átszításhoz bennünket a keret szigorán, utalva egyszerűségünk érzéki alapjaira, a *valahogyanra*.

3. Első exkurzus: Kerényi: az elbeszélés mint világnézet

VEGYÜK KOMOLYAN?// Thomas Mann és Kerényi Károly levelezéséről ⁵
Levelezések közreadása mindig gyanakvással tölt el. A levelezés intim műfaj. A közreadott le-

⁵Thomas Mann, Kerényi Károly: Beszélgetések levélben Ford. Doromby Károly, Petrolay Margit, Soltész Gáspár, Szondi Béla. Előszó: Lackó Miklós Gondolat Kiadó, Budapest, 1989. (Mann, Kerényi 1989)

velek azt ígérik, hogy olyan ismeretek tudói leszünk, amelyek nem tartoznak a nyilvánosságra. Beavatás a hétköznapi élet misztériumaiba.

Vajon mire számít e „beszélgetőket” távolról tisztelő olvasó? Talán, hogy a levelekből kiderül: a humanisták is emberek? Vagy még többre törjünk, s keressünk valamilyen titkot, amely megfoghatóvá, a mindennapi életben jelen való, felismert és körülhatárolt dologgá teszi a tehetséget?

De mit teszünk abban az esetben, ha intim megnyilvánulások helyett csupa ünnepélyes pillanatot kapunk, ha a partikuláris lét nyűgei és örömei csak az udvariaskodás üres frázisai mögött felsejül ritka tűnemények. Ha, mint ebben a levelezésben, a „személyes” megnyilvánulások sorozata műként van számon tartva. Ha a nagy emberek szimbolikus létét sugallja, s kénytelenek vagyunk beérni olyan tudósításokkal, melyekből még jobban kiderül mint a művek cizellált megformáltságából, hogy a Nagyok semmi olyan lealacsonyítót nem művelnek, mint más közönséges halandó. Nos ez esetben savanyú mosollyal vesszük tudomásul, hogy az orrunknál fogva vezettek. Elárasztottak bennünket a meglesni kívánt pillanatokkal, de a közeg, amelyben várakozásunk értelmet nyerhetett volna, szétfoszlott. Innen nem fogjuk megtudni, hogy a humanisták emberek. Csak azt, a humanista Nagy Ember: maga adja közre élete „intimitásait”, mivel ezeket közügynek tekinti.

Akkor hát csak azok olvassák majd e beszélgetést, akik valamely szellemi divatban tetszelegve úgy vélik, a szellem nagyjai is csak olyanok, mint ők? Akik az önellégzés tömjénfüstjében élnek, s úgy képzelik, nem kell észrevenniük Musil hőségét azt a felismerését, hogy a zseniális versenylő lekörözte őket? Akik példaképeiket is a lekörözöttek közé utasítják azzal, hogy „értő” közösségükbe fogadják őket?

Ha ilyen eckermanni szemlélettel közelítünk e beszélgetéshez, rengeteg gyöngyszemet találunk. Az egész levelezés: játék, amelyben a nagy Thomas Mann leereszkedik egy tudóshoz, elismerve, hogy a tudomány művelése hasonló, ha nem is olyan nagy teljesítményeket hoz létre, mint az ő goethei irodalmársága. Talán az utolsó leveleket kivéve, Thomas Mann végig magát tartja fontosnak, a maga épülését. Alkotásaiba beépíti az ismeretmorzsákat, amelyeket Kerényitől felszed, s még a szemlélet is átélhetővé válik számára, ha Kerényi finom megfigyelései egy-egy ironikusan csillámló megfogalmazáshoz segítik. Ha Thomas Mann a muris kalapot le is veszi e hangsúlyozottan „szellemi” kapcsolat egyes megnyilvánulásaihoz, a Harlequin-mez rombuszai - minden komolykodása ellenére - tisztán kivehetők csillogó vértzetén. A nagy író itt is csal, igyekszik többet mutatni, akárcsak Settembrini esetében, ahol a tisztos szegénység fakó ruháját hordja a regényhős még akkor is, amikor már rég nem az a felülről kezelt madárjesztő, akinek a mű elején láttuk, hanem komoly bajnok. Settembrini ironikus jelmeze a *Varázshegy* vége felé már csak arra jó, hogy elfedje: az író sem tud többet és jobban, mint alkotása, a papírhumanista.

Kicsúszva az eckermanni pózból, arra is rátérhetek, hogy a beszélgetés vonalát érzelmileg is Thomas Mann határozza meg. Ez a vonal ilyen: -Y- ahol a mélypont a *Doktor Faustus* körüli feszültséget jelzi. Persze ez a mélypont nemcsak attól van, hogy Kerényi nem hajlandó a Faustus ügyében nyílt dicséretre ragadtatni magát, sőt megnyilvánulásaiból kitetszik, hogy ennek a műnek a szellemével nem képes azonosulni. Oka az „elhidegülésnek” az is, amit Thomas Mann kapcsolatokra visszatekintve úgy fogalmaz meg, hogy „A *József* után úgy kép-

zeltem: Nos igen, érdekes és termékeny *epizód* volt ez az eszmecsere *ezzel a* tudóssal. Most úgy nagyjából végeztünk egymással, és útjaink föltehetően szétváltnak.” (Mann, Kerényi 1989: 206.) (Az én kiemelésem. - G. P.)

Tehát a közös levelezés első része, melynek közvetlenül a második világháború utáni kiadása oly nagyon fontos volt Kerényinek, és amely - Kerényi tanúsága szerint - elég szélsőséges fogadtatásra talált az emigráns tudósok köreiben, Thomas Mann számára *epizód* volt. Ezt a véleményét csak jóval később változtatta meg. Miért adta mégis hozzájárulását a levelek megjelentetéséhez? Feltehetően művészi hiúságból. Thomas Mann mindig is nagy teljesítményként értékelte saját műveit. Amikor már túl volt rajtuk, és más művek gondolatai foglalkoztatták, akkor is féltő szeretettel igyekezett minden olyan kérdést megvilágítani, mely egy-egy korábbi regénye vagy elbeszélése születési körülményeire vonatkozott. Így lehetett, hogy örömmel fogadta Kerényi ötletét: egyrészt úgy gondolta, az ő levelei „előmunkálatok” a Józsefhez, részei a Műnek; másrészt, mivel kapcsolatát a tudóssal futónak tartotta. Úgy gondolta Kerényinek is szívességet tesz - s érzelmi hátralékát is kiegyenlítettnek vélhette - azzal, hogy Kerényi neve az övével együtt jelenik meg.

Thomas Mann viszonya Kerényihez a levelezés első szakaszában világosan megmutatkozik egy Goethéről (is) szóló 1946-os levélváltásban. Kerényi egy humanista akadémia látomásához vezető gondolatmenetben illusztrálja Goethe „humanisztikus segítőkészségben való fogvatékoságát”. Idézi a költő levelezési elvét: „Ha látom, hogy az emberek csupán önmagukra való tekintettel írnak nekem, hogy azzal a saját egyéni szempontjukból van valami céljuk, akkor az már nem tartozik rám.” (Mann, Kerényi 1989: 147-148.) A válasz: „Meg kell vallanom, hogy Goethének a levelezésre vonatkozó maximája, amelyet Ön idéz, mindig is derűs rokonszenvet és tetszést váltott ki belőlem.” (Mann, Kerényi 1989: 151.) Ez a levélváltás a *Faustus* megjelenése előtti időből származik. Egy másik idézet a *Doktor Faustus* tiszteletplédányát kísérő levélből: „A József messze mögöttem van már, és olyan közeli útítársak mint az ő keletkezése idején voltunk, nem vagyunk többé.” (Mann, Kerényi 1989:170.) Thomas Mann tehát ebben az időszakban - még a Faustus-regénnyel kapcsolatos feszültségek kitörése előtt - kezdi felszámolni a szoros szellemi kapcsolatot Kerényivel. Ugyanebben az időben Kerényi, a Thomas Mannhoz fűződő viszonyán messze kívül eső okok miatt is, rezignáltnak, sőt időnként kétségbeesettnek tűnik. Ki vagy mi segíti át a kapcsolatot ezen a hullámvölgyön? Lehetséges, hogy Thomas Mann Kerényi állhatatos ragaszkodásától és tiszteletétől meghatódva hajlandó a számára már haszontalanná vált viszonyt formálisan fenntartani? Így persze a levelezés egész második része érdektelen udvariaskodások sorozata volna.

Az igazi kérdés ezek után az, miért őrződött meg kapcsolatuk, holott ezután következett még csak az a korszak, melyet maga Kerényi is elhidegülésnek minősített. És persze az is kérdés, hogy milyen energiákból táplálkozott szellemi barátságuk későbbi felívelése. Itt szakítanom kell az ismertetés eddigi hangnemével, s munkahipotézisként elfogadom kettejük hangsúlyozottan *szellemi* barátságát, hogy választ adhassak a címben feltett kérdésre: komolyan vegyük-e ezt a levélbeli beszélgetést?

Eddig arról beszéltem, mi *lehetett* Thomas Mann motívuma e kapcsolat létesítésében. Most a kapcsolat sodrában kikristályosodó álláspontokat szemügyre véve talán kiderül, van-e a levelezésnek valami titka? Vagy inkább azt kell-e gondolnunk, hogy ezoterikus témák dagályos kifejezései röpködnek a világ egyik sarkától a másikig. Mielőtt eldöntenénk, hogy milyen

választ lehet adni erre a sok kérdésre, vizsgáljuk meg a levelezést a kapcsolat igazi kezdeményezője, Kerényi Károly oldaláról is.

Elsőre úgy látszik, hogy Kerényi törekvő tudós, aki provinciális elzárkózottságából egy világhírű művész hírnevének segítségével akar kitörni. Erre utalnak olyan levelek, melyek publikációs lehetőségeket, ajánlásokat kérnek, szinte a levelezés egész ideje alatt. Persze Kerényi is hiú, és jólesik neki a munkásságának szóló kitüntető figyelem. Mégis, ha jobban megvizsgáljuk, a felsorakoztatott gondolatok láncát, szinte álszerénységnek tetszik a Bevezető elmékedésekben megfogalmazott értékelés: „Kapcsolatunkban én voltam a figyelő és a melegebb, ő az alkotó, a hidegebb” (Mann, Kerényi 1989: 38.). Emberi oldalról ezt az értékelést készségesen elfogadom, de úgy gondolom, hogy Kerényinek sokkal nagyobb tervei, s talán némiképp beteljesült tervei voltak Thomas Mann-nal, mint azt szerény megnyilatkozásai sejteni engedik.

Kerényi Thomas Mannhoz annak a Settembrininek veretes dicséretével közeledik, akinek alakját már felidézttük: csalást emlegettem vele kapcsolatban. E dicséretet akkor talán úgy kellene értékelnünk, hogy ez a nagy tudós elfogultsága? Fogvatékokosság? Mi, egyszerű olvasók Thomas Mann iróniáját élvezve nem mindig akarunk a csalással, a család leplezésével foglalkozni. A tudóstól viszont, aki elméleti konstrukciók tengelyébe képes tenni egy irodalmi figurát, elvárható, hogy az irónia mögé tekintsen. A rosszindulat azt mondja: a professzorok néha oly hiszékenyek. Hátha Kerényi egyszerűen észre sem vette Thomas Mann stílusának sajátos csapdáit? Ez túl egyszerű lenne. Kerényi valóban nem foglalkozik az *aktuális* csalással. Ó már közvetlenül arra tapint, amiben Thomas Mann tetszeleg, amit az író maga számára, mint szerepet gigondolt. Ez realitás! Az író a történet megalkotója, de a történet teremti meg azt, akiről a történet szól; cselekedetek és jellemvonások a történetben együtt és csak együtt léteznek. Az elmesélt történet egyszersmind gesztus, tett, mely kijelöli a világ határait - az író világának határait is.

Kerényi elképzeléseibe beleillett a nagy író, mint jelenség, és beleillettek a művek is mint *elbeszélések*. Inkább Thomas Mann Kerényi „Doctor Hermeticus”-a, mintsem Kerényi Thomas Mann „házitudósa”.

Hermést Kerényi emelte a szellemtörténetbe: „... a Nietzsche által az európai szellem-történetbe bevezetett dualisztikus formula - az apollóni s a dionysosi - uralma csak a mi levelezésünkben, az első rész közzététele révén tört meg. Harmadikként az ellentétpárhoz a hermési csatlakozott...” (Mann, Kerényi 1989: 31.) Rosszul járunk el azonban - teszi hozzá si-etve Kerényi -, „... ha csak a tudatosan antikizáló alakzatokat és stilizálásokat, a határozottan Hermés-szerű vagy Hermés-ként jelzett alakokat keressük Thomas Mann-nál”. (Mann, Kerényi 1989: 31.) »A Hermés istent jelentő lelki realitás«, mozgás, lehetőség, mely életet és halált összeköt. Az ember élete közeledés a halál felé, Hermés lélekvezető, vezet minket a sötétség felé, megteremtve az érintkezést, a kapcsolatot halálunkkal. A »Doctor Hermeticus« cím az erről a „mozgásról”, „vezetettségről” való tudásnak adatott. Így, ahogyan Kerényi Hermése fényből és árnyékból - bár nem olyan derűs fényből és nem olyan mély sötétből - kilépő alak, mint Apollón, „Doctor Hermeticus” is fény és árnyék érintkezésének majdhogynem derűs tudója.

A hermési elv egyszersmind azt is jelenti, hogy Thomas Mann Kerényi számára az, ami, és ezzel egybeesik az, aminek mutatja magát. Így Kerényinek nem kell foglalkoznia az apró csalásokkal, inkonzekvenciákkal, ő tudja, mire megy ki a játék: a látszat az elbeszélt történet-

ben realitássá lesz. Thomas Mann az egész levelezés során azonos marad, azonos maradhat önmagával. Önfeledten pózolhat a „mítosz hordozójának” szerepében. Gyermek -mint Hermész, aki isteni gyermekként oly kacagtatón megtréfálta Apollónt -, aki tiltott és veszedelmes játékszerrel, a mítosszal játszik. „Thomas Mann . . . zseniálisan kifejtette, hogy a mítosz mint a lét mintaszerűnek tartott formája mi volt a történelemben. Az ő kiindulási helyzetét azonban nagyon bonyolulttá tette, hogy protestáns keresztény és német viszonyok között élő német ember volt. Már levelezésünk első részéből ki lehetett olvasni, hogy nem egészen tiszta a lelkiismerete a saját mitologizálása felől, amelyet a természet anyai szférájával kapcsolt össze, és amelyet csak a német módon felfogott mítosz egyik humánussá vált formájának tartott.” (Mann, Kerényi 1989: 37.) Mint Kerényi gondolja, ebben az összefüggésben Thomas Mann az Elbeszélő. Az elbeszélő pedig a saját öntörvényű, de néha szűgyellni való kíváncsiságát ütközteti meg előítéleteivel és mélyen fekvő sóvárgásaival. E mélyen fekvő sóvárgások az előítéletek keretében büntudatként jelentkeznek - ez Freud bűvölete. Az újra és újra előtörő büntudatot Thomas Mann a Műben kísérli meg kezelni. A Goethére és a német romantikára visszanyúl esztétizálás az, amely Kerényi kötődésének elméletileg megragadható fonala. A büntudat tartalma Kerényi számára érthető és racionálisan kezelhető, mint ahogy az is, hogy ez a büntudat miért olyan témájú művekben fejeződik ki, amilyenekben kifejeződik. Először és legvilágosabban a *Józseffel* kapcsolatban lehet ezt szemléltetni: „. . . Thomas Mann-nak a mitológiához, gyermekkorának betemetett, néha-néha látszólag teljesen elfelejtett kedvteléséhez, az anyai oltalom korához való fordulása tényleg megtörtént, amennyiben a bibliai fiúhoz hasonlult; miközben a bibliai éppen a *megengedett* mitológia volt, az ótestamentumi szövegmagyarázat eljárása szerint tágítható, egészen az ókori keleti vallások szférájának legbelsejéig, és már eleve ártalmatlanná téve, ellentétben a meg nem engedettel, a *veszélyes* mítosszal.” (Mann, Kerényi 1989: 35.) Itt akár abba is hagyhatnánk, hiszen minden világos: Thomas Mann frói fejlődésének ebben a szakaszában a mitológia, illetve a mítosz felé fordult, s egyfajta művészi eredetiséget felmutatva érdekes lett az ókortudató számára. Míg az ókortudató hasznossá, sőt időnként hasznosíthatóvá vált az író számára. Tiszta üzlet. Csak egy hiba van. Ebben az esetben ugyanis feltételezzük, hogy Kerényi és Thomas Mann „mítoszügyekben” egyetértett. Nos, ez nem igaz.

Kapcsolatukra visszaemlékezve Kerényi így szól a mítoszproblémáról: „A „mítosz”-t abban az értelemben, ahogyan azt Németországban a két világháború között valami felfoghatatlan, egyszerre nevetséges és baljós, de Thomas Mann által is teljesen elismert hatalommá lett, . . . a „mítosz”-t ebben az értelemben nem tartottam semmire.” Majd vizsgálódásaira hivatkozva így folytatja: „Sehol nem találkoztam a „mítosz”-szal, mint valami külön hatalommal, ám a »mitológiá«-val annál inkább” (Mann, Kerényi 1989: 35-36.) Ez persze tekinthető csupán terminológiai különbségnek, de ha csak az, akkor is nyilvánvalóan kiderül: Kerényi véleménye határozottan más a közös témának tekintett problémákról, mint Thomas Mann-nak. Mielőtt elmerülnénk azonban a véleménykülönbség feszültségéé éréseinek folyamatában, mely a Faustus-regény körüli viták háttérében majd előkerül, vizsgáljuk meg, hogyan létezhetett egy *szellemi* barátság ilyen súlyos fogalmi különbségek mellett.

Mítosz és mitológia éles terminológiai megkülönböztetésének döntő jelentősége van Kerényi egész munkásságában, és így abban a számára semmiképpen sem lényegtelen viszonyban is, mely őt Thomas Mannhoz fűzte.

Kerényi bevezető elmékedéseiből kiderül, hogy az ókortudomány módszereinek problémái

hogyan befolyásolták az író és a tudós kapcsolatának alakulását. Kerényi a mitológia fogalmának körüljárása közben különös megállapítást tesz, mely „újonnan megteremtendő módszernek” alapvetése: „Meggyőződésem lett és az is maradt, hogy e hagyományhoz való határozott fordulással az antik lét egyik, a romantikusok tévedései nyomán más módon félreismert elemét - a vallásos elemet - odahelyezem, ahová való: a középpontba.” (Mann, Kerényi 1989: 36.) Hagomány és vallás szemléleti egységet visz Kerényi egész munkásságába. A mitológia érzéki környezetüktől nehezen elszakítható vallásos történetek sora. Az a mitológia-felfogás, amelyben az elbeszélte történetek már nem pusztán forrásai a kutatásnak, hanem ők maguk a mitológia, magyarázza, hogy miért pont *Kerényi az*, aki képes áttörni Thomas Mann pragmatikus kapcsolatszervezésén, és képes - *a saját szempontjait érvényesítve* - folyamatossá tenni „beszélgetését” a nagy íróval. Emlékszünk még arra, hogy a *József* regény befejezése utáni időben Thomas Mann múlt epizódnak gondolta kapcsolatát Kerényivel. Nos ugyanabban a levélben így folytatja: „Tévedés! Szó sincs epizódról. Bármilyen különböző is szféráinknak közlési módja, úgy látszik, újra meg újra találkozniuk kell, úgy látszik az érdeklődésnek és szellemi irányulásnak számomra (és nyilván az Ön számára is) egyre különösebb közelsége és párhuzama működik, a rejtett baráti kapcsolat jelensége, amelyet, bármilyen különös is, szívesen vállalunk.” (Mann, Kerényi 1989: 206.) Figyelik a fogalmazást Kedves Olvasók? „...bármilyen különös is...” A jó öreg Thomas Mann szemlélatómást rácsodálkozik életének erre a vonulatára: az ókortudós immár több mint húsz éve intellektuális társa - hát ő ezt sohasem gondolta volna.

Távolságról sem akarom azt a képzetet kelteni, mintha Thomas Mann Kerényi marionettfigurája lett volna. Thomas Mann ebben az egész kapcsolatban az, aminek tartja magát és aminek Kerényi is tartja őt: „a nagy entelechia”. Mindig öntörvényűen viselkedik, Kerényi hatása csak egy a sok közül, melyet szuverén, sokszor pimaszul szuverén módon épít be műveibe. Kerényiben fel sem merül, hogy az *embert* befolyásolja, hogy az *Író*t mássá tegye. Neki a kész jelenséggel kell szembenéznie, és elfogadni, elejteni, vagy vitatkozni vele. A kész jelenség ragadja meg Kerényit. Thomas Mann Kerényi számára nem egy esetleges ember, hanem az Elbeszélő, a Mesélő, talán az egvedülő olyan konkrét jelenség ebben a mai világban, mely az ő elképzeléseit illusztrálja, szerencsés esetben hordozza.

A Faustus-regény megjelenése idején az udvarias máz mögül is előbukkanó feszültség keletkezik Thomas Mann és Kerényi Károly között. Már a regény írásának időszakában kezdi Thomas Mann gyanítani, hogy új műve nem fog kelleni (tetszeni?) Kerényinek: „A könyv alaptémája a szerződés az Ördöggel, ami ugyan az 1885-től Hitler megérkezéig terjedő időben játszódik, de fél lábbal a német XVI. században áll. Vajon kell-e ez majd a mi klasszikafilológusunknak és mitológusunknak? De hát egy kollégája írja meleg szívvel, és a hideg démon iránti határtalan odaadással.” (Mann, Kerényi 1989: 131.) A regény írása közben viszont folyamatosan tájékoztatja Kerényit, sőt mint 1946 júliusában egy rendkívül rövid, Kerényi egyik új munkáját megköszönő levelében írja: „Bizonyos dolgokat tüstént nekem valónak vagy a "tárgy"-hoz tartozónak ismerek fel és átveszek.” (Mann, Kerényi 1989: 146.)

Kerényi a *Doktor Faustus*-t nem képes elfogadni. A maga módján ezt meg is írja: „A szárnyas kígyó mint Asklépios gyógyító isten szimbóluma, amelyet Önhöz repítettem, annak jele volt, hogy olvastam. olvastam, egyre olvastam és fogom még olvasni, de nem táplál az a reménység, hogy ennek a - hogyan is mondjam Önt követő önemet beszédfordulattal? "nyitott titkoskönyv"-nek - ezeknek a titkos-nyilvános vallomásoknak minden bűjös-kázó játékát és komolyságát valaha is kiderítsem . . . Ami a legmélyebben megrendített - annyira mélyen, hogy

ebből a megrendültségből a mai napig sem tértem egészen magamhoz -, azt persze abban a rádióinterjúban nem árultam el. Nem is tudom, hogy Önnek elárulhatom-e. Tán egyszer...” (Mann, Kerényi 1989: 169.) Soha nem árulta el Thomas Mann-nak mélységes megrendültsége igazi okát. Nem mondható, hogy Kerényi csatlakozott volna a *Doktor Faustus*-ról dicsőmúszott zengők kórusához, amikor ilyen félreérthetetlenül megüzenté - a magát ezzel a regénnyel a csúcson érző írónak -, hogy ki kellene gyógyulnia abból a világból, melyet a *Faustus*-szal maga köre írt. Kerényi még az 1959-1960-ban, már jóval Thomas Mann halála után írott Bevezető elmélgedésében is fájdalmas megrendülésről beszél a *Doktor Faustus*-szal kapcsolatban: „... megteremt . . . egy alakot, aki - egy nagy modern zeneszerző legkitűnőbb tulajdonságaival felruházva szövetséget köt az ördöggel: ez az eljárás fejezze ki egy keresztény mitológiai képben a legkifinomultabb német szellemiség felelősségét a nemzetiszocializmusért!” (Mann, Kerényi 1989: 41.) Ez azt mutatja, hogy Kerényi Thomas Mann halála után is tisztázatlannak és tisztázandónak ítéli a *Faustus* okozta megrendülését.

A *Doktor Faustus* tiszteletpéldányát kísérő Thomas Mann-levél (mint már szó volt róla) az írónak Kerényi gondolatköreitől való eltávolodását fejezte ki. Kerényi válasza hangsúlyozza kapcsolatuk folyamatosságát és azt a sürgető kívánságot, hogy ne a *Faustus* legyen a Thomas Mann-i életmű csúcsa, utolsó nagy darabja: „Most csak röviden azt akarom kibökní, amiben *nem* hiszek: hogy az, amit még írni fog, "már csak utójáték és időöltés" lesz. A *Doktor Faustus* szerzőjétől még valami lényegeset vár az Önt szívből üdvözlő hívé.” (Mann, Kerényi 1989: 169.)

Kerényi védtelennek látszik a *Faustus*-i gondolatkörrel szemben. Kapcsolódási pontokat keres ehhez a műhöz, ehhez a gondolatkörhöz. Megpróbálja a *Faustus* sötét színeit beleilleszteni beszélgetésük eddigi vonalába: „Mindenekelőtt ki kell mondani, hogy útjaink a *József* regény befejezése óta csak egy rétegben, éspedig nem a mélyebbikben váltak el. Sőt már kezdetől fogva különváltak mentek, mialatt minket mindig ugyanaz az Emberi érintett: éppen az, amit én mitológiaként a farkasarcú apollóninak neveztem.” (Mann, Kerényi 1989: 171.)

Kerényi, talán még saját belső gondolatvilágában sem akarja túlfeszíteni ezt a konfliktust. Mentségeket keres Thomas Mann „rettentő egyszerűsítésé”-re. Lehetséges - gondolta -, hogy ez a „nagy entelecheia” mozgásának - a hermési elv szerint: a sötétség és világosság, „természet” és „szellem” közti ingázásnak - egyik végpontja. Hozzátette ugyanakkor, hogy a keresztény bűntudat motívuma, a felelősség előbb emlegetett vállalása is jelentős részben indokolja a *Doktor Faustus*-ban megjelenő leegyszerűsített Nietzsche-olvasatot. Ez a gondolat végre valami olyan volt, amit - egy személyes találkozásuk alkalmával - bár rendkívül tömören, inkább célzásszerűen - már Thomas Mann-nal is közölhetett. Thomas Mann erről így nyilatkozik: „Kijelentése a *Faustus* vallásos, keresztény, jellegéről, meghökkentett, és azzal az elégtétellel töltött el, amit az Igazság szolgált az embernek.” (Mann, Kerényi 1989: 177.) Kerényinek sikerül olyan álláspontot elfoglalnia, mely személyes kapcsolatuk rövid zavarát helyrehozta.

Ez így megnyugtató megoldásnak tetszhetett; a közös szemléleti keret, a vallás felmutatásával mindkét fél megnyugodhat. Thomas Mann szeretne még kicsikarni Kerényiből egy írást a *Faustus*-ról, de ezt kiadási nehézségekre hivatkozva el lehetett húzni annyira, hogy időszerűtlenné váljon.

Ezen a ponton, a *Faustus* körüli levélváltás idején, az előttünk fekvő levélbeli beszélgetés önállósul. Eddig a párbeszéd alapvetően a művekben folyt, s ennek mintegy a kiegészítését

adták a levélbeli reakciók. A fogalmi különbségek, mítosz és mitológia felfogásának különbségei eddig nem értek vitává. Nem is kellett azzá érniük, hiszen a beszélgetés szinte érzékileg átélhető történetekben élt. A *Faustus* olyan regény, amelyben a történet e közvetlen áradása megtörik, s fölötté a fogalmi gondolkodás metaforává stilizált normái uralkodnak. A német hagyományokban élő Thomas Mann már fogalmaival, fogalomalkotási módjával kihívja Kerényi, a mitológus ellenérzéseit. Kerényi alapvetően elfogadhatatlannak tartotta a „mítosz” Thomas Mannra is ható „német” értelmezését, amely legjobb esetben is: a mítosznak mint a lét mintaszerű formájának kifejtését jelenti. A tudós - bár Thomas Mann-nal való vitájának e központi kérdését talán nem is tudatosítja - filozófiai szempontból utasítja el a fogalomalkotásnak Thomas Mann-nál is fellelhető historicista hagyományát. Ezzel a módszerrel különböző létszférák fogalmi konstrukciója jön létre. Az emberi lét feldarabolódik. A különböző létszférák elválnak, és a lét eredeti egységének helyreállításához meghatározott *logikai* eljárások szükségesek. A különböző létszférák különböző elvonatkoztatási szintre kerülnek, így az ismeretelméleti konstrukció azt a látszatot hozza létre, hogy az emberi lét szférái egymáshoz képest külsők: transzcendensek. Az emberi lét így valamely külső (fogalmi) érték függvénye.

Kerényinek azért nehéz a dolga Thomas Mann historizmust idéző felfogásával, mert amikor ókor kutatói működése során elfordult a historizmus merev tudományosságától, nem a fogalomkritika (1) útján indult el. A mitológia, a vallás és a hagyomány *nem* úgy fogalmak a számára, hogy valamely logikai művelet tárgyai lennének. Ezek a terminusok szemlélete keretei: „Az emberi világ szféráit azokban az alakokban látni, amelyek ott uralkodnak, ezekbe az alakokba behatolni, sőt őket, de kivált azt, amelyik egyszersmind a szemlélő tulajdon alakja, nyelvi alkotással változtatni: olyan szellemi vívmány volt, amelyre az ókorral és a világtörténet minden olyan korszakával foglalkozó tudománynak, amelyben "mitikus realitások" ... voltak tevékenyek, . . . törekedni kellene.” (Mann, Kerényi 1989: 30.)

Kerényi, mert felismerése azt jelenti, hogy a mitológia realitás, Thomas Mannhoz, az elbeszélőhöz fordul; a mitológia emberi-isteni játéka humanizál. Így visszanyerhetjük az emberi élet egységét és közvetlenségét.

„Egzisztenciális helyzetünk ma ez: az idegen lényeknek megnyílni készek vagyunk, mert kívánjuk a lényegeset. Ezen az úton saját lényegünkhöz: formánkhoz eljutni egzisztenciális érdekünk. Ez az előfeltétele ókortudományunknak megvan. És e helyzetből következik az is, hogy az ókortudomány számunkra elsősorban egzisztenciális tudomány: az antik emberi lét tudománya, mert ez a *lét az*, amely mint az emberiségtől egyszer már megvalósított lehetőség, a legjobban érdekelt.”⁶ (Kerényi 1984: 160.)

Lét és lényeg viszonyának felfogásában van az alapvető különbség Thomas Mann és Kerényi között. Thomas Mann mind mélyebbre merül édes-tiltott játékába: abba, hogy a világban ő a "mítosz" hordozója, és megpróbálja az elvek istenítését. Kerényi számára ez elképzelhetetlen. Hiszen gondoljuk meg - mondhatnánk az ókortudóssal -, ha a görög isteneknek lenne valamilyen létük a róluk szóló történeteken *kívül*, ez azt jelentené, hogy a *történetekben* viszont nem lenne létük, a történetek csupán illusztrációk, hasonlatok lennének, amelyek egy külső jelentést hordoznának.

⁶Kerényi Károly: Ókortudomány In: Kerényi Károly: Halhatatlanság és Apollónvallás, Magvető, Budapest, 1984. (Kerényi 1984)

A *Faustus*-szal kapcsolatos vitában Kerényi elutasító véleménye mögött az húzódnak meg, hogy a történeteknek, ha ezt a humanizált egységet meg akarjuk tartani, csak magukat szabad jelenteniük, a transzcendensre való utalás fogalmi szférákra való széteséshez vezet.

„Éppen a tisztán történeti filológia az, amely állandóan spekulációval kénytelen dolgozni. És mivel a mitológia belső összefüggésének értelmezéséről már eleve lemondott, kénytelen időnként az ilyen képzetek létrejöttéről - spekulálni. Másképpen nem is megy a dolog, mert a létrejövés maga soha sincs hagyományozva, tehát nem tudható. A nemtudhatóval való foglalkozás a tisztán történeti iskolában nevelkedett kutatók egész nemzedékének erejét emésztette fel, és nem engedte őket hozzáférni sem az antik szellemi alkotások eleven értelmezéséhez, sem eredeti sajátosságaik érzékeléséhez.” (Mann, Kerényi 1989: 119.) Az ókortudató, miközben működésének módszertani feltételeit tisztázza, egy világnézet körvonalait kezdi kirajolni, amely humánusabb, mint a felvilágosodás emlőin nevelkedett mai világlátásunk. Miközben századunk gondolkodóinak egész sora száll harcba újból a historizmus történelmes szemléletének linearitásával, Kerényi Károly, az ókortudós, mintegy „megoldja” problémáikat.

Kerényi tudományos munkássága mögül olyan világnézet sejlik fel, mely a transzcendens létet otthonosan köreinkbe vonja, a természettudományok rideg következtetéseit meghagyja a tudományoknak, világunkat pedig mesék elmesélhetőségének lakályos közegévé varázsolja.

Az újfajta világlátásban kell keresni ama kitartó figyelem forrását, mellyel Kerényi fordult a sokszor sértő módon pöffeszkedő Thomas Mannhoz. Az elbeszélések világnézet-alakító lehetőségét kereste a mai korban. A hagyományok, az emberiség emberséges hagyományai csak úgy maradhatnak elevenek, ha vannak történetek, melyek ezeket úgy hordozzák, hogy régen megtörténtségük mit sem változtat jelenvalóságukon.

4. A filozófia további szerepei

„Az irodalmi művekről szóló irodalom azt ajánlja mindaddig, hogy efféle vizsgálódásainkkal inkább a filológiai s ne a kritikai érdeklődés irányában terjeszkedjünk. Könnyen félrevezethet tehát szándéka felől a *Vonzások és választások* alábbi, részletekbe is hatoló taglalása. Kommentárnak látszhat; holott a célja kritika. A kritika a műalkotás igazságtartalmát keresi, a kommentár a dologi tartalmat. E kettő viszony határozza meg az irodalomnak azt az alaptörvényét, mely szerint az igazságtartalom annál láthatatlanabban és bensőbben kötődik a dologi tartalomhoz, minél jelentősebb a mű.” (Benjamin 1980: 99.o.)

Azt láttuk, hogy Benjaminszal a mítikus elfedi a dologi tartalmat, ama bizonyos második fajta értelmezés szerint. A „reáliák” ebben az összefüggésben nem közvetlenül hozzáférhetők. A mítikushoz vannak köve, amely egyáltalán nem dologi tartalom, csak - ahogy láttuk - utalás erre a dologi tartalomra. Sajátos hiányt kell így az értelmezésben kitölteni, hiszen egyrészt a már (nyelvtanilag) megformált eszmék és a mítikus között kell megtalálni a dologi tartalmat a mítikus utalása(i) alapján (Benjamin 1980:118.). Gondolat kísérletként, tételizzük föl, hogy ezt a dologi tartalmat a „természeti”, mint nem-etikai határolja körül. Igazsága így mélyebb igazság, mint az ember gyakorlatias igazságai. A „természeti”-nek, vagy egy speciális „természet”-nek a műben való föllelése ugyanakkor valami nagyon is filozófiai probléma megragadását jelenti. Világunk alapvető összefüggéseire vetít fényt. Ily módon a Goethe-i program két alapvető

sajátosságon nyugszik. Egyrészt a „szépség” a mű igazsága, amelynek természetéhez tartozik, hogy csak elfedettségekben mutatja meg magát, „a lényegi szép leginkább látszatként nyilvánul meg.” (Benjamin 1980:181.) Másrészt a műalkotás igazsága valami „természetre” vonatkozó igazság, melynek dologi tartalmait a műalkotásból ki kell bányászni, a mítikus utalásokból kell rekonstruálni.

„A grammatikai interpretáció a rekonstruált szó szerinti értelmet még nem »történetileg«, főként pedig nem a saját szempontjai szerint érti. Sokkal inkább rekonstruálni akarja a múltbeli értelmet, hogy ezáltal jelenkori megértésbe fordítsa át azt. Az allegorikus exegézis másfelől nem akarja a szöveg szó szerinti értelmét egyszerűen hatálytalanítani, hanem a megváltozott helyzetű befogadó számára oly módon értelmezi, hogy az új spirituális jelentés a régi, szó szerinti értelem alkalmazásaként nyerjen létjogosultságot.” (Benjamin 1980:o.)

Visszatérve a Goethe-i programra, úgy gondolhatjuk tovább Benjamin itt idézett megállapítását, fölbuzdulva az „allegorikus exegézis” terminuson, hogy egy elemzési kísérlet próbájának vetjük alá. Könnyű lenne persze a dolgunk, ha olyan művet választanánk, melynek létrejöttében pontosan ezek az „új” elvek (mítikus és filológiai) játszottak közre, ezért mi egy nehezebb utat választunk. Megpróbáljuk megmutatni, hogyan játszik sajátos, mintegy utaló szerepet egy - a mítikus keretei között értelmezhető - eljárás, amikor mesét mondunk el. A mese számos szállal kötődik a mítikusnak a föntiekben már valamelyest körüljárt fogalmához. A mitológia, mint az előző exkurzusban láttuk, a meséket egy világnézet keretei között képzelet el. Ám ettől az egyes mesék fantasztikus fordulataik révén éppen kielégítik a mítikus azon kritériumait, hogy egyediek és megismételhetetlenek legyenek. A fantasztikum maga az egyediség és megismételhetetlenség, megtörténhetetlensége miatt egy lényegű az esetlegességgel, a kontingenciával. Éppígy megtörténte nem követhető, nem másolható le. Tartalma az, ahogy Kerényi - nem klasszika-filológusi, hanem filozófusi minőségében - rámutatott, ami elbeszéléssé szelídíti, világnézeté, minták sorozatává teszi. Éppen ezért az egyes elbeszélések fantasztikumát utalásként kell megfejtenünk, a mítikus mögött megbújó dologi tartalom kibontása teszi őket mintává, elbeszéléssé. Egy ilyen elemzést szeretnénk végrehajtani egy olyan művön, mely jóval a Goethe-i program előtt keletkezett.

Swift Gulliveréből próbáljuk meg kihelyezni - W. Benjamin vélt útmutatásai alapján - a dologi tartalmat. Egyik legfontosabb ellenfelünk éppen maga a mű, amelynek hamar áttetsző szándéka: az igazság fellelése. A Gulliver utazásaiban a szerző belül van a művön, nem egy külső szemlélővel azonos, hanem éppenséggel vele történnek az események (álmemoár?), ugyanakkor hihetetlen áttetszőséggel jeleníti meg az empirikus szerző szándékait. A Gulliver utazásai felfogható morálfilozófiai traktátusként, amelynek allegorikus burka, a mese mintegy magától hullik le az olvasó előtt. Nem új spirituális jelentés jön létre: Gulliver mint a szöveg által generált szerző leleplezi az empirikus szerző nem (csak) esztétikailag megragadható céljait, szemben mondjuk E.T.A. Hoffmann néhány hősével, akik - épphogy egy esztétikai cél érdekében - elleplezik az empirikus szerzőt, annak céljait kódolják, vagy leleplezik.

5. Második exkurzus, Swift meséje: tiszta szerkezetű politikai-filozófiai traktátus

GULLIVER UTAZÁSAI⁷

- *És mondd, neked jó? - lihegi a gáláns Sóvárgás a megtört Erényt karjai közt tartva. - Miért? Szabad?*

Utazzunk Gulliverrel! Az utazástól bölcsebbek leszünk. Az utazás arra készítet, hogy összehasonlítsuk saját életünket az idegenben tapasztaltakkal. Az összehasonlítás értékelésre sarkall. Az értékelés felszínre hozza ítéleteink szempontjait, mércéjét. Az összehasonlítás mértéket sugall, mértéket ad. Utazzunk hát!

Ha az ember utazásra indul szereti tudni, milyen az utitársa. Gulliver nem mindenki számára rég kipróbált társ. Méltó-e bizalmunkra?

Nos Gulliver ereje teljében levő ember, utazásokban tapasztalt, szinte az egész világot bejárta már: egyszer három és fél évig, majd később hat évig szolgált különböző hajókon. Kisbirtokos családból származik, tanulmányait Cambridge-ben (három év), Londonban (egy seborvos mellett, gyakorlati munka közben) és Leydenben végezte. Tanult tengerészeti tudományokat, matematikát és medicinát. Foglalkozására nézve orvos. Ha vele szállunk hajóra, nem kell tartanunk semmitől, a legénységi munkát éppúgy el tudja látni, mint az esetleges helymeghatározást, egy szóval a kisujjában van a hajózás mestersége. Szabad idejében szívesen olvassa a legkifűnőbb ó- és újkori szerzőket. Valóságos nyelvtelenség, bármilyen nyelvet könnyen gyorsan megtanul. Talán orvosi hivatásának tudható be, olyan utazó - más könyvek hőseivel ellentétben -, akinek nem csak az egzotikus ételek és italok elfogyasztására van gondja, azt is tudja, anyagcserénk salakjától is meg kell szabadulnunk.

Kicsit aprólékos jövődő utitársunk bemutatása, de a nagy utazó maga tartotta szükségesnek, hogy életútjának állomásait megismertesse velünk. A személyes beszámoló hitelét a könyvben szereplő egyetlen másodlagos forrás is alátámasztja: a szerkesztő jegyzete azt hozza tudomásunkra, hogy Gulliver igazmondása legendás. Az ízlés, az esztétikai iskolázottság itt iróniát sejtethet. Felszólítás, bízzuk magunkat utitársunkra, legalább e könyv erejéig, lépünk át egy másik világba, ringassuk magunkat egy elképzelés logikájába, teremtsünk képzetes igazságokat, melyek biztosabbnak látszanak ebben a fantasztikus világban, mint saját világunk bizonytalan tapasztalataiból leszűrött következtetéseink.

A szavahihetőség így megkönnyíti a dolgunk. Megtakaríthatjuk a valóságos utazás fáradalmait és veszélyeit. Megvizsgáljuk, mit mesél ez a derék ember, kihüvelyezzük a mértéket ... majd ítélkezünk, tanúságot téve ezzel saját mértékünkéről - mi sem egyszerűbb.

Elég-e Gulliver személyes hitele annak eldöntésére, hogy beérjük az ő pusztá elbeszélésével? Valódinak gondoljuk-e így a Gulliver által bemutatott óriás, törpe és egyéb szerzeteket? Egyrészt nem, mert tudjuk fikciót olvasunk, műfaji elvárásaink alapján egy nyomtatásban olvasható műről előbb gondoljuk, hogy „csak úgy kitalálták”, mint a szomszédasszony pletykáiról. Vagyis olyan műről van szó, melyet irodalmi tapasztalataink alapján regénynek szoktunk

⁷Jonathan Swift: Gulliver utazásai fordította Szentkuthy Miklós Európa Könyvkiadó Budapest 1979 Gulliver's Travels Etc. By Jonathan Swift Oxford University Press London: Humphrey Milford 1935

nevezni. A regény mint műfaj születésének pillanatai ugyancsak hosszúra nyúltak. A próza nagyon nehezen szakadt ki az információ közlés eszközeként, illetve vásári megnyilatkozások csöcselészórákozató formájának szerepéből. A próza mindig kötődött a valóság „mezei” kifejezéséhez. Az évszázadokon át lebegő műfaj lassacskán kialakította a regény formáját. A regény - tudjuk - fikció. A történet, melyet elmesél, úgy bizonyosan nem történt meg. A történet esetlegesség. Az olvasó előtt világos, ha a történet nem is egészen „kitalált”, pl.: Robinson, akkor is a regény „kijavítja” a történet esetlegességét, az elbeszéléssel „igazabbá” teszi. Így az olvasó a fiktív történet elbeszélését intenzívebben élheti át, mint az újságban olvasott eseményeket, melyek nagy többségének valóságához semmi kétség nem fér. Bővebben buzognak a szájalom könnyei, ha egy regénybeli úri leányka hányatott sorsáról olvasunk, mintha az újságból arról értesülünk, hogy P. Rozál alkalmi prostituált fejét szívyszerelme egy szódásüveggel verte szét. A regény hírtérte szinte elhanyagolható, igazságértéke viszont az olvasók körében rendkívül magas.

A Gulliver utazásai: regény, de más regényeknél a történet átélése - többnyire - nem ütközik ilyen óriás (és törpe) akadályokba. Gulliver elbeszélései dacot ébresztenek az olvasóban. Nem hagyjuk magunkat olyan maszlaggal megetetni, hogy egy valódi ember valódi utazásainak leírását forgatjuk. Sok csodálatos dolog van a világon, de az *ilyen* csodák a dajkamesék körébe tartoznak. Tudjuk: *mesét* olvasunk. A mese megkérdőjelezetlen értékek közvetítője, forrása egy közösség hagyománya. Gulliver utazásait nem tudjuk elhelyezni a regényről alkotott elképzeléseink között. Az elbeszélőről - a történetek fényében - elhiszük, hogy szándéka a valóság esszenciájának megmutatása, de ő azt kívánja: csupán az események egyszerű krónikásának tekintsük. Szemünkben így Gulliver egy regény szereplője. A történetek viszont megmaradnak mesének, amivé századunk is minősítette a legendás angol hiteles elbeszéléseit.

Akadályok tornyosulnak utazásunk előtt, hiszen, ha nem tudjuk az igaz történeteket *igaznak* elfogadni, kénytelenek leszünk *valóban* utánanézni, merre is járt Gulliver. Ha a szegény olvasónak nem is kell nyomban tengerre szállni, az utazások újragondolását semmiképpen nem őrjíti meg. Olyan környezetbe kell helyezni Gulliver történeteit, melyben az utazás tapasztalatai, és a mese sokszor túlságosan egyöntetű mértéke értelmezhető egészet alkot.

Gulliver abból az Angliából indul különös útjaira, melynek számos a megoldhatatlannak látszó társadalmi konfliktusa. Úgy tűnik, Angliában már több száz éve csak a *gonoszság* legváltozatosabb formái fejlődnek. Felbomlottak jól beváltak tetsző viszonyok. Mintha minden a nagy Jonathan Wild-oknak, a nyíltszíni rablástól sem visszariadó gazfickóknak kedvezne. Anglia igyekszik szembe szállni a rátörő gonoszszággal, és hóhérai szorgalmasan húzzák egymás mellé a bitóra a kisstíli tyúktolvajt és a nagykaliberű rablóvezért. De a zavar nőttön nő, hiszen egyik-másik bandavezér előkelő klubok tagja, és sokszor a politika paraszánál süítősebb - nem tudjuk mennyire megérdemelt - pecsenyéjét. Innen indul Gulliver, a világ közepéről, a legfejlettebb, legtermelékenyebb nyomortanyáról. Nem, nem véletlen, hogy milyen vidékekre vetődik jámbor utazó társunk. Gulliver Angliában olyan elveket, vagy mintákat hiányol, mint Csapatúz Raffael, aki Utópia földjéről megtérve Morusnak mesélt. Olyan elveket, amelyek alapján a remény egy jobb igazságosabb világban nem tűnik hiú ábrándnak.

Psz!t! Alszik a jóember. Szerencsésen, de egyes egyedül menekült meg egy szörnyű hájtörésből... De lám csak, apró lények mászkálnak rajta, vékony zsinégek feszülnek testére. Fogságba esett! Gulliver megérkezett Lilliputba! A fogoly igen jámbor, pedig fogvatartói

megdöbbenően kicsinyek. Kísértést érzett néhány vakarcos földhözvágásához, de az egyszer megtapasztalt tűhegyes nyilacsák pusztá fenyegetése elegendő volt indulatai megfékezésére. Alázatos gesztusokban is megmutatkozó engedelmissége egyre mélyebben tárja fel előttünk a kis emberké képességeit, tudását és viszonyait; s hamarosan a szabadságot is meghozza számára. Kis idő múltán már nem pusztá látványosság, hanem társadalmi tényező.

Az emberek kicsinységétől és néhány részletkülönbségtől, mint az alkalmazott matematika nagyon magasfokú fejlettsége, eltekintve a lilliputi társadalom működése Gulliver számára nem ismeretlen. Lilliput olyan, mint Anglia. Működésének elvei nagyon hasonlóak, bár talán a kis emberek társadalmi problémái nem olyan számosak. Racionális berendezkedésnek tűnik, csak nem látszik, mire is támaszkodik ez a racionalitás. A társadalomszerveződés Lilliputban is tradicionális, a származás nagy vonalakban kijelöli az emberek helyét a hierarchiában, az előkelők közti rangsor azonban a császár személyét kivéve viszonylag gyakran változhat. A méltóságok elosztása ellenőrizhető. Tudjuk, általában pártállás, személyes kapcsolatok, pénz, hízelgés és számtalan más ok befolyásolja a rangok birtoklását (vagy bitorlását?). Nem így Lilliputban, itt világosan és részrehajlástól mentesen meg lehet állapítani, ki milyen méltóságot érdemel ki. A legügyesebb kötéltáncosok lesznek az ország vezetői, a kevésbé ügyesek hivatalnokok és így tovább. A kitüntéseket egy speciális szertartás keretében osztogatják. A császári pálcát átugrálók közül kerülnek ki a kitüntetett udvaroncok. Ez is könnyen ellenőrizhető, hiszen az ugrándozó kitartásától függ, milyen színű szalagot viselhet majd.

A pártharcok is egyszerű okra vezethetők vissza: A császár nagyapja gyermekkorában megvágta kezét a tojás héjával, mikor azt a vastag végénél kísérte meg feltörni. Ezek után minden lilliputi számára világos, az uralkodó párt nem tűri, hogy bárki is a vastag végénél törje fel a lágytojást. Ennek nyomán a Vastag Vég párthívei száműzetésben és üldöztetésben tengetik keserves életüket, állandó életveszedelem és nélkülözés közepette.

Gulliver, szép utat bejárva a lilliputi ranglétrán, kiválóan elvan környezetével, szoros kapcsolatban áll az udvar szórakozásaival és politikai cselekvéseivel. Megváltozik azonban a békés kép, mikor Gulliver komoly, szinte felmérhetetlen szolgálatokat tesz a császári udvarnak. Ekkor derül ki apró termetű vendéglátói számára, hogy Gullivernek *elvei* vannak. Ezekben az elvekben semmi különös nincs, ezek csak az általános emberiség elvei, mégis, miközben Gulliver ezeket érvényesíteni kívánja, összeütközésbe kerül a lilliputi gyakorlattal. A lilliputi társadalom alapelvei ugyanis szilárdak, de ... esetlegeseek.

Gulliver érvel visszatetszést kiváltó cselekedetei mellett. Ezek az érvek mindannyiunk számára meggyőzőek, mert például ki habozna, Gulliver helyében, levizelni valamely égő tárgyat, ha így emberek életét mentheti meg. A lilliputi megfontolás viszont azt mondatja velünk, hogy hová lenne a világ, ha ilyen homályos gyanúk örvén minden perverz barom lépten-nyomon előkapná a szerszámát? Ugyanígy áll a dolog egy másik esetben is: Gulliver, miután Befluscut harcfejtelené tette, emberiségi szempontokra hivatkozva megtagadta a véres leszámolást, egy nép eltörését a föld színéről. Ez is jogos álláspont, általában tökéletesen helytálló és mindenki elfogadja, miként látszólag Lilliput császára is. Igen ám - gondolhatta azonban a császár - de mi lesz, ha nem áll majd rendelkezésünkre ilyen hatékony segítség, mint az Emberhegy, vagy épp ellenkezőleg, az Emberhegy rokonszenvét elhnyerő befluscutiak ellentámadásba lendülnek. Nem fogom-e akkor keservesen megbánni, hogy általános elvek, megfoghatatlan értékek jegyében hagytam, hogy potenciális ellenségeim életben maradjanak?

Gulliver olyan racionális cselekedetekkel és érvekkel áll elő, melyek elfogadhatóak vendéglátói számára, de kívül esnek a pozitív gyakorlatot előíró alapelvek körén. Ha elfogadják Gulliver álláspontját, akkor át kell formálniuk egész társadalmukat. A kis emberek gondolatmenete praktikus: nem hajlandók saját társadalmuk hagyományait, s így személyes létüket kockáztatni holmi elvont megfontolások alapján. Gullivernek, aki mind elvei, mind méretei folytán a legfőbb potenciális ellenség, vesznie kell.

Lilliput császára bölcs államférfi, aki tudja: a politikai hatalom egyedüli birtokosaként nem bocsátkozhat moralizálásba.

Gulliver végtelenül megbántódik, mikor tudomást szerez az ellene szőtt ármányról. Rút cselszövésnek, hálátlanságnak gondolja a rá titokban kimondott ítéletet, de a bosszú gondolata meg sem fordul a fejében. Menekülésre fogja a dolgot és megállapítja, hogy az udvari intrikák, császárok, királyok és miniszterek cselszövéseinek hálója nem az ő világa.

Lilliput modell, s Blefuscuval az ősellenséggel kiegészítve egy olyan áttetsző társadalmi berendezkedés tárul fel előttünk, melyben az általános erkölcsi elvek alá vannak vetve a társadalom korporatív szerveződésének, s így megszűnnek általános elvek lenni, hiszen majd mindig lehetnek olyan praktikus megfontolások, melyek felfüggesztik az általános elvek érvényét. A politikai hatalom formálja a társadalmat (Machiavelli). Gulliver végső soron örömmel távozik erről a gyanús helyről, szívében annak az embernek az intellektuális göggyével, aki magasabb és általánosabb értékek és ismeret jegyében néz le e törpék csip-csup cselszövéseire.

Az utazás következő állomása Brobdingnag. Itt is szigorú, hierarchikus társadalmat találunk. Jelentős különbség, hogy, sem külhoni ellenségek nincsenek, sem pedig olyan belső ellenség, mint amilyen Lilliputban a Vastag Vég pártja volt. Az itt élő emberek a tökéletes erkölcsi békesség állapotában, társadalmi helyzetük szerint gyakorolják bocsánatos bűneiket. Gulliver, rövid, de rendkívül megerőltető „cirkuszi” szereplések után, Brobdingnag uralkodójának tulajdonába kerül. Itt módjában van tájékozódni az ország életéről, mely ugyan nem sziget, de tökéletesen el van vágva minden lehetséges külső befolyástól. Vonzónak találja ezt a társadalmat, bár a méretek neki kissé nagyok. A király is kíváncsian hallgatja az Angliáról szóló beszámolókat.

Összeütközik a társadalom-szerveződés két(?) elve, és Anglia húzza a rövidebbet. Az óriás király több mélyreható leírást, elemzést, valamint számos dicsőimnuszot hallgat végig, melyekben Gulliver megkísérel bemutatni hazája társadalmi, politikai, kereskedelmi és külpolitikai viszonyait. A hatás lenyűgöző: „Mikor végighallgatta az angol történelem utolsó századáról szóló beszámolómat, egy ideig egyszerűen nem tudott szóhoz jutni a megdöbbenéstől. Később elég határozott hangon megjegyezte, hogy históriánkban nem látott egyebet, mint összeesküvést, lázadást, gyilkosságot, tömegmészárlást, palotaforradalmat és száműzetést; amin egyébként nem is csodálkozik, mivel kapzsiság, széthúzás, képmutatás, alatomosság, kegyetlenség, fanatizmus, örültség, gyűlölet, irigység, kéjvágy, intrika és nagyzási mánia csak idevezethet.”

Az angol történelem, íme rémtettek sora. A magát erényesnek tartó polgár pedig rémtettek forrásául szolgáló bűnök fertelmes edénye... És ez csak *egy* példa az óriás király Gulliver elbeszéléseit értékelő megjegyzéseiből.

Gulliver pont olyan böcs az óriás királlyal szemben, mint amilyen Lilliput uralkodója volt vele szemben. Ez a király képtelen elfogadni, hogy egy problémát úgy is meg lehet oldani, hogy nem alkalmazzuk az általános értékeket, hanem csak az adott szituációnak megfelelő praktikus megfontolásokra hagyatkozunk. Lehetetlenségnek tűnik számára például az, hogy alattvalói fölötti uralmát olyan nagyszerű szer segítségével biztosítsa örök időkre, mint a puska, melynek az az „értéke”, hogy mindent és mindenkit képes hatékonyan és látványosan *elpusztítani*. Ez a király képtelenségnek érzi, hogy egy vitás kérdést az ellenvéleményt képviselők megszüntetésével meg lehet oldani - pedig lehet.

Ez a nehézféjű, nagyra nőtt király csökönyösen ragaszkodik ahhoz, hogy erkölcsi rend nem létezhet, ha az ország első emberei az általános erkölcsi törvényeket nem tisztelik fenntartás nélkül. Nem veszi ugyanakkor észre - Gulliver minden igyekezete ellenére sem, - hogy a politikai stabilitás elengedhetetlen feltétele a már Lilliputban tapasztalt formaadó tevékenység.

Ebben az országban nincs elkülönült politikai élet. A szigorúan hierarchikus társadalomban a köznép számára megengedett az egymás elleni bűnök egész sora: haszonlesés, hazudozás és némi kegyetlenség. Az uralkodó, ezeket a bűnöket, erkölcsi igazsága teljes tudatában, mérsekelte erőszakkal tartja kordában. Zsinórmértéke mindig erkölcsi, nem enged holmi politikai megfontolásoknak.

Az óriások országa a mi Gulliverünknek a földi paradicsom képét mutatja. A mérsékelt bűnök gazdasági haszna az erkölcs letéteményeseinek szolid jólétet biztosít. Minden gonoszság, mely emberélet ellen irányul, megtorlást hoz. A világ nagy általánosságban kiegyensúlyozott. Gulliver otthon érzi magát, hisz ez a társadalom is olyan, mint az angol. A mindennapok léhaságát azonban egy kiegyensúlyozott erkölcs felügyeli, a hatalom eszközeivel felfegyverezve.

Egy gondja van csak Gullivernek ezzel az egész boldogsággal - az óriások hiányos műveltsége. Csak az erkölcsant, történelmet, költészetet és, a hangsúlyozottan gyakorlati, matematikát művelik a tudományok közül. Süketek mindenfajta elvont matematika és metafizika iránt. Mindenben az egyszerűséget tartják a legtöbbre, például: bonyolult gondolatmeneteknek semmiféle törvényben helye nincs. Gulliver ezt az egész berendezkedést kicsit ósdinak látja, de hatása alól kivonni nem tudja magát. Az óriások elég jól élnek. Lehetséges, hogy azon az áron, hogy nem foglalkoznak sem az elvont tudományokkal, sem pedig azokkal a gyakorlati ismeretekkel, melyek az emberi természet tanulmányozásának eredményei, mint amilyen a politika tudománya? Gulliver azzal még csak-csak kiegyezne, hogy a politika tudomány szükségtelen egy jól megalapozott erkölcstudomány mellett, mint Brobdingnagban gondolják, de abban bizonytalan, hogy mennyire jól megalapozott ez az erkölcstudomány. Megalapozható-e az erkölcstudomány úgy - kérdezhetné Gulliver -, hogy minden elvét saját gyakorlatából meríti?

Gulliver szerint a társadalmat saját hagyománya alkotja. A hagyomány állandóan épül. Gulliver úgy látja, az óriásoknál nincs mód arra, hogy a hagyományba beépüljenek a tudomány eredményei. Hogyan lehetnek társadalomformáló tényezővé tudományos eredmények, illetve a tudományos eredmények praktikus következményei? Van-e kapcsolat az emberi tudás és az emberek együttélése között? Jobbíttható-e a társadalom az új és új tudományos felismerésekkel?

Az emberi kapcsolatok az eddigi utazások során tipológiába rendeződtek. Nem tapasztaltunk egyéni törekvéseket. Csak az érvényesülés általános mintáit ismerhettük meg a társadalom intézményes keretei között. Az emberi magatartás általános és nem individuális környezetben jelent meg. Az azonos társadalmi helyzetben levő embereknek mintha mindig azonos (és nem csupán hasonló) törekvései lennének. A saját ismereteinkhez mértük a megismert társadalmakat, s az egyik *kicsinek*, a másik *nagynak* bizonyult. A *kicsi* és a *nagy* értékelés, de a mese egyöntetű érték szempontjai mégsem működnek.

Miközben Gulliver a csintalan óriásudvarhölgyek kebleinek halmain túrázik, grimaszt véltünk felfedezni a nagyság és kicsinység különös meseszűrűségében. Az erkölcsi nagyság fizikai nagysággal párosul. Az eredmény érzéki undor. Felidéződik az arányosan nagyobb csúnyaság, bűz, a kiválasztás arányosan nagyobb kvantumai és zajai. Mit látunk ezzel szemben a velejéig romlott Lilliputi udvarban? Mindenki szép, tiszta, az anyagok és a természeti képződmények selymesen, puhán, hivatgatnak.

Gulliver utazásai mintha nagyon is valóságosak lennének. El vagyunk halmozva szagok, színek, testek kavalkádjával. Ugyanakkor ezek az utazások emebeli utazások: az emberi intézmények alapkérdéseinek megválaszolására hivatottak. Groteszk ez a kettősség. Eddig nem tisztázódott, képesek-e az emberek berendezni egy társadalmat. Tudásuk, tapasztalatuk, *természeti* alkalmassá teszi-e őket a *jó* társadalom megalkotására?

Ákárhogya is, ezek az utazások rendben követik egymást: egy gondolatmenet állomásai. Gulliver - mint oly sok utazó társa a világirodalomban - a saját lehetőségeit, a mi lehetőségeinket utazza körül. Biztosak lehetünk abban, hogy, bármily keserves megpróbáltatásokon is ment keresztül Gulliver, míg barátságos otthonába tért, megint utazni fog. Utazása, mint sejthető, olyan tájakra vezet majd, ahol a tudás a társadalomszervező erő.

A következő utazás alkalmával Gulliver embertársai szeszélye és gonoszsága folytán épp az éhenhaláshoz fog hozzá egy tengeri szirten, mikor hatalmas repülő alkotmány jelenik meg a feje fölött. Megint megmenekül.

Laputa: sziget, mely, átvitt értelemben is, magasan a föld felett járja útjait. Az itt élő emberek szemében semmi más nem számít értékesnek csak az elvont tudományok. Az érzéki dolgokat is a magas matematika felől közelítik meg. Ruhát, például, úgy szabnak, hogy hozzá sem nyúlunk ahhoz, akinek a ruhát szánják. Mindenféle eszköz segítségével méréseket végeznek, meghatározott távolságból, majd a mérésekből kiszámolt adatok alapján szabják el az öltözeteket. Érdemes ezt a módszert összevetni a lilliputi gyakorlattal, ahol fejlett gyakorlati matematikájuk és megfigyeléseik révén, egyetlen mérésből számolt adatokkal kiváló ruhát készítettek az akkor Emberhegy Gullivernek.

Laputában a normális beszélgetés kivihetetlen, mindenki mélységesen el van merülve gondolataiban. Kizárólag elvont tárgyakkal foglalkoznak, figyelmüket a természeti jelenségek mögött meghúzódó általános törvények kötik csak le. A repülő sziget urai azzal, hogy a hétköznapi viszonyok kezelésére alkalmatlannak bizonyulnak, magát a hétköznapi életet zárják ki tevékenységi körükből. A hétköznapiakat a szolgák és a nők élik. Gulliver sejteti, hogy a nők számára nem is partnerek előkelő és nagyon okos férjeik. Csalják is nagyméltóságú és rettentően elmélyült uraikat boldog boldogtalannal, sokszor a férj jelenlétében. Az urak szemei a

szférák felé fordulnak, s így nemhogy azt nem veszik észre, hogy feleségeik mit művelnek, de a legkisebb kavics, ha útjukba kerül, földre terítheti őket.

A sziget urai ugyanakkor várakozáson felül tisztában vannak érdekeikkel. Könyörtelen erőszakkal tartják uralmuk alatt a sziget által berepülhető területeket. A fenyegető fegyver maga a sziget, mely a lázadó területek fölé irányítva megfoszthatja a földet a napfénytől és az esőtől, s végső soron mint romboló eszköz is bevetethető.

A repülő sziget maga olyan hely, mely a földi lakossággal együtt alkot egy társadalmat, hiszen ellátásuk teljes egészében a földhöz köti őket. A szigeten lakók egy társadalom urai, akik elkülönült helyük sajátos tulajdonságai miatt „megengedhetik” maguknak a járatlanságot az érzéki világ mindennapi dolgaiban.

Gulliver csalódott. A tudomány a hatalom, és mégsem az ész szervezi a társadalmat. Nem sikerült létre hozni a boldog és kiegyensúlyozott polgárok társulását, s a fizikai erőszak szerepe sem lett kisebb, mint az eddig megismert vidékeken. De a másik lehetőség -, hogy a derék alattvalók, elismerve a tudományos régió magasabbrendűségét, önként vetnék alá magukat elmélyült uraiknak - sem látszik érvényesülni Laputában és környékén. Lehetséges, hogy az elvont tudomány, melyben a tudást, a tudományt önértéknek tekintjük, alkalmatlan a társadalmi feszültségek kezelésére? Képessé tehető-e egyáltalán a tudomány az emberek boldogítására?

Gondolhatja az ember, hogy a laputai berendezkedés legalább a sziget lakóinak ad valamilyen belső békét, elégedettséget, vagy boldogságot. Ez lehetségesnek tűnik, hiszen a tudományos igazság nem demokratikus. A repülő szigeten élhetnének olyan emberek, akik az igazság keveseknek megadatott birtokában megelégedettek. Gulliver tapasztalatai viszont azt mutatják, hogy minden racionális elmélkedés dacára ezek az emberek folyton félnek, szoronganak. Szorongásukat éppen valódi vagy vélt tudásuk okozza. Tudományos elmélkedéseik kicsinységük és tehetetlenségük érzését növelik. A világegyetem ily kis része állandóan fenyegetve van (pl. félnek, hogy a Nap kihűl, s mindennapi társalgásuk egyik legfontosabb mozzanata a Nap állapotról való gondterhelt konzultáció). Rettegnek.

Gulliver úgy dönt, ha meg akarja találni a tudomány embert boldogító formáját, el kell hagynia a szigetet. Megérkezik Balnibarbibá. Az anyaföldrön áll végre, reménységgel telten. A gyakorlati szempontokat is érvényesíteni képes tudomány talán megoldhatja az emberi együttélés gondjait. Első tapasztalatai cáfolni látszanak reményeit. Minden szörnyű pusztulás képét mutatja: pusztá földek, düledező házak, rongyos emberek.

Gulliver helyi barátja és vezetője megmutatja neki saját virágzó földjeit, gyümölcscsel teli kertjeit, kényelmes és barátságos otthonát. Gulliver elragadtatott, de nem érti, mi lehet az oka annak a nagy különbségnek, mely az általános állapotok és barátja viszonyai között mutatkoznak. Vendéglátója magyarázata meglepett: ez az úr, mint igen előkelő származású és nagy vagyonú ember, neveltetése során eljutott Laputába, de, mint kiderült, nem volt képes megfelelni a laputai elvárásoknak, lévén botfülű és nehézfejű. Ezen képességeinek köszönheti, úgy tűnik, jelenlegi gazdagságát is.

A Laputát megjárt előkelőségek ugyanis, miután valamelyest betekintheettek a laputai felsőség tudományába, elsajátították a matematika, illetve egyáltalán az elméleti gondolkodás

bizonyos elemeit, úgy vélték itt az idő, hogy új alapokra helyezték saját lenti, földi életüket. Balmibarbi Laputát megjárta tudósai megalapították, Lagadóban, a fővárosban a *Királyi Kitalátorok Akadémiájá*-t. Ez az Akadémia hivatása szerint a mindennapi tevékenységek tudományos felülvizsgálását tűzte ki célul. Garázdálkodásuk egy virágzó országot döntött romokba. Társadalmi kötelességgé vált a tudományos alapokra helyezett cselekvési módok kipróbálása.

Gulliver vendéglátóját, ezt a derék embert, elméleti hiányosságai megvédték. Nem tudták megtéveszteni a Laputából visszatért gőzös fejűek. Birtokait nem engedte át a tudományos elmék pusztításainak. Minden gazdagságát a hagyományos gazdálkodási, építési és egyéb eljárások feltétlen tiszteletének köszönheti. Nem könnyű azonban a helyzete. Különcnek tartják és gyűlölködések célpontja, hiszen kivonja magát a társadalmi értékek érvénye alól, s ami még bosszantóbb, ebből jól is él. Az a társadalmi szervezet, mely a bölcsen gazdálkodót így megbélyegzi, felfoghatatlan Gulliver számára.

Gulliver elborzadva látja, hogy a tudományos meggyőződés, mint társadalomformáló erő milyen pusztításra képes. Mindenfajta meggyőződés abszolút uralma megbénítja egy társadalom életét?

De mit kell értenünk meggyőződésen? A tudományos igazságokban való meggyőződés azt jelenti, hogy ezek az igazságok abszolútak, pontosabban előfeltevés nélküliek. Szükségyszerűségük képzete éppen a tudományos környezet szükségyszerűségéből fakad, melyben születtek. Egyik dolog a másikat erősíti, s annak a botor vélekedésnek, hogy kinek a pap, kinek a papné itt helye nincsen.

Laputa szolgáltatja a tudományelméleti muníciót. A laputai élet az elmélet, melynek nincs, vagy alig van gyakorlati célja. A lagadói Akadémia működő dolgokká kívánja alakítani az elméleti hipotéziseket, technológiákat nyújt. A kettőben együtt lepleződik le a racionalitás tudományos megalapozása.

A szilárd és szükségyszerűnek gondolt igazság nincs összhangban az emberek esetleges igazságaival. Erre utalnak azok a sokszor nem is teljesen sikertelen lázadások, melyek Laputa ellen a szárazföldön időről időre kitértek. Ugyanakkor, ha a lagadói Akadémia tapasztalatait is figyelembe vesszük, mondhatjuk: az élet valóságos közegében a tudományos igazságok abszolutizálása zavart okoz. A társadalom életében a tudományos igazság is esetleges, csak egy igazság a sok közül.

Gulliver átlátja a működés lehetetlenségét, hiszen maró gúnnyal kezeli az egész társaságot, de az igazság kérdésében alapvetően más a véleménye. Szerinte létezik racionalitás, melynek forrását nem voltak képesek fellelni ezek az öntelt alakok. Gulliver nem vesz tudomást a társadalom liberális felfogásának lehetőségéről, s a racionális elvek

A hazaút az igazság megalapozásának helyes eljárását keresi. Az igazság *léte*, az igazság-nak a különböző más, elsősorban erkölcsi értékekkel való kapcsolata a legfontosabb kérdés. Nem véletlen hát, hogy Gulliver a mágusok és boszorkánymesterek szigetére kerül. Ez: Glubb-dubrib. A nyájas vendéglátók személyzetüket rég meghalt emberek szellemeiből válogatják. Gulliver, a boszorkánymesterek képességeit kihasználva, az ó- és újkor legnagyobb bölcséivel társalog. Megidézi Arisztotelész és Descartes szellemét. Maga a választás utalás arra, hogy Gulliver, a metafizika és a morálfilozófia területein, ezeknek a filozófusoknak az elképzeléseit tartja mérvadónak. E bölcsék szelleme azt sugallja, hogy egy igazság létezik, mely valamilyen

belső, megbonthatatlan viszonyban van az erkölcs értékeivel.

Gulliver összehoz e furcsa szigeten bölcslet és bölcslet, bölcslet és kommentátorokat. Arisztotelész és Descartes persze kiváló, nagy elmék, de az Arisztotelész kommentátorok serege csupa piszkos félnótás. Mindenesetre a beszélgetések és az összehasonlítások nagyon leűjtőak a hálás és hálátlan utókorra nézve egyaránt. Nemcsak bölcsességben és józanságban maradunk alul az ősökkel való összehasonlításban, hanem emberi tulajdonságok, erkölcsi tartás tekintetében is. A társadalom számára elengedhetetlen erények hordozói mind kihaltak. Manapság már nem születnek Brutusok. Az erény és a bölcsesség a letűnt korok embereié. Az igazi nagy hősök rég-en éltek. Csak akkor voltak képesek szilárd értékeken nyugvó társadalmakat alkotni. Ezek az értékek mutatták az emelkedett szellemeknek a közért való önfeláldozás nagy tetteihez vezető utat.

Balnitbaritól távolodva, a tudomány központi szerepét felváltja a morális megközelítés. Az óriások társadalmát bemutató történetekben ironikus felhangokat sejtthtünk. Hiába képviselt az uralkodó elismerésre méltó morális gyakorlatot, ennek forrása csak saját tradicionális hatalma volt. A morálnak nem volt metafizikai alapja, pusztán az uralom elve volt. Az erényes élet nem támaszkodott mindenki által közvetlenül belátható igazságra, uralma külső erőszak volt, nem hatotta át az egész társadalmat. A boszorkánymesterek szigetén azonban egyre tisztábban bontakozik ki az igazságra alapuló erény. Az erény, mint létező, mely döntően befolyásolja földi dolgaink szervezetét, minőségét.

A haza vezető út újabb állomásai lehetőségek, melyekről azt képzeljük, elvezetnek az erényhez, az erényt biztosító alapértékekhez. Az egyik helyen például a zsarnokság egy sajátos formája, olyan népség fölött uralkodik, melyben bizonyos valószínűséggel előfordulnak halhatatlan emberek. Gullivert a hír felcsigázza, édes ábrándokba merül a boldog halhatatlanok árkádiai életének felidézésével. Keserves a csalódás, amikor kiderül, a boldog halhatatlanok nem örökifjak, hanem örök szenilis, vén hülyék. Ez a csalódás talán mindannyiunk számára megkönnyíti a halandóságba való beletörődést. A halandóság így biztosítéka az erényekben megvalósuló értékek örkérvényűségének. A fizikai halhatatlanság nem alkalmas arra, hogy az ember örké megtestesítője maradjon ezen értékeknek, ezért olyan csapás, mellyel éppen az örkévalóságból zárjuk ki magunkat. A test halhatatlansága mit sem ér a lélek halhatatlansága nélkül. Lám különbséget kell tennünk az erényeket és értékeket hordozó halhatatlan részünk és halandó testünk között.

Az erények örkévalósága, a lélek halhatatlansága a kereszténység megnyugtató vizei felé vezeler minket. Idejében, hiszen Japánban éppenséggel mindenkit, akiről feltételezik, hogy keresztény, arra kényszerítenek, hogy gyalázza meg vallása jelképét, tapossa meg a keresztet. Gulliver -, természetesen nem valami komoly ellenállással, hanem kapcsolatai kihatásával, - mentesül a megalázó tortúra alól. Furcsa kázus. A keresztben nem esett gyalázat, a vallás nem alázatotott meg, de mi van a vallásos emberrel, aki rongyos élete, s persze a mi további tapasztalataink védelmében kitért a megpróbáltatás elől, eltitkolta hitét. A vértanúságot elke-rülte, és hű maradt vallásához. Mégis mintha egy racionális, de gyarló cselekedetet mosdatna erényessé. A vallás spirituális közössége nem lép a valóságos társadalmi közeg helyére. Gulliver egyéni érdekeit bölcsen kibékítette vallásos érzéseivel. A morál hitbeli megalapozásával szemben kétségeink támadnak. A pusztá hit nem nyújt szervezeti biztosítékokat egy közösség racionális működésére. El kell gondolkoznunk azon, hogy - a felhozott kínálatból *magasan* ki-

emelkedő - Brobdingnag megfelelő hely-e az emberi együttélés számára.

Gulliver végre megtért az ő barátságosan keresztény Angliájába. Kellhet-e még neki valami? Van-e még olyan tapasztalata a világnak, mely újra útnak indítaná?

Ha léteznek az igaz erények, ha létezik az igazság, akkor igazán csak azt kell már megvizsgálni, hogy az ember, illetve az emberek képesek-e az igazság megismerésére és alkalmazására. Az eddigi utazások tapasztalatai azt mutatják, hogy ez legalábbis kétséges. Gulliver a továbbiakban egyenesen felteszi: az ember *nem* alkalmas az örök igazságok és erények felismerésére. Ez a feltevés talán cáfolható. Hátha az ember mégis a teremtés koronája, az isteni igazság letéteményese? Nézzük!

Gulliver újabb kalandja során, mint nem kívánatos hajóskapitány ismeretlen szigetre kerül. Visszataszító állatok inzultálják. Egy derék rendkívül értelmes ló húzza ki a pácból. Ő persze boldogan veszi a segítséget, de arra már az istennek sem sikerül rávennie újdonsült ismerőst, hogy a hátára ülhesen, és valami lakott helyre nyargaljon vele. Megfordultak az elvárásnak megfelelő szerepek. A ló terelgeti maga előtt Gullivert, mintha csak valami csökkent értelmű barom lenne. Gulliver utolsó útja nem emberek közé vezet! Az ezen a vidéken élő lovak értelmesek, saját nyelvük van, és afféle igavonó haszonállatnak az embert használják. Ezek azok a visszataszító állatok, amelyeknek szörnyű tolakodását partraszállásakor el kellett Gullivernek tűrnie. Felfordult világ? Az értelem csödjé. Az emberi értelem csödjé!

Gulliver hamar megtanulja a bölcs lovak beszédét. Társadalmi berendezkedésükben egyetlen konfliktus létezik: az általuk juhuknak nevezett emberi barmok koszoszsága, alattomosága, gonoszsága. Igazából nem tudják eldönteni, kiirtsák-e őket? Vagy más módon vessenek féket elterjedésüknek? Gulliver,- bár szerénysége tiltja, hogy magának tulajdonítsa a dicsőséget - akaratlanul is hozzájárul a probléma újfajta felvetéséhez. Elbeszélése az angliai lovak helyzetéről, felháborítja, sőt eleinte hiteltelenséggel tölti el a bölcs lovakat. Ugyanakkor az angliai szokások jó ötletet is adnak nekik saját jehukkal kapcsolatos gondjaikban. Megszületik a határozat, hogy a fiatal jehukat ki kell herélni, s így véres leszámolás nélkül meg lehet szabadulni a gonosz fajzatoktól.

A Nyihahák olyan tradicionális társadalomban élnek, mely nem frott és törvényszerűen kodifikált hagyományokra alapoz. Életüket szigorú racionalitás jellemzi. Szaporodásuk, egymáshoz fűződő viszonyaik a legkevesebb konfliktussal elintéztető, mindenki számára könnyen átlátható aktusok. Az érzelmeik is racionálisak. Maguk és mások jólétéhez, jóérzéséhez feltétlenül szükséges az a fajta gyengédség, mellyel egymáshoz viszonyulnak. A vérrokonságnak nincs jelentősége, nem változtat semmit az egymáshoz fűződő viszonyokon. A szaporodás szigorúan korlátozott: minden családban csak két gyermek nőhet fel, ha az egyikkel valami baj történik, akkor újat kell nemzeni, ha az eredeti család erre már nem képes, akkor egy másik család, vagy egy másik család egyik tagja segít a népesség azonos szinten tartásában. Ugyanakkor a szolgák fajtája nyakló nélkül szaporodhat. A Nyihahák társadalmában ugyanis a fehér, a pej és a vasderes örökös szolgaságra van kárhoztatva, és ezt mindenki így tartja jónak.

Az utazások sorozata ezen a helyen véget ér. Gulliver élete hátralevő részét szüntelen vágyakozásban tölti, mert kiutasították a Nyihahák földjéről. Lovakat vásárol, akiknek a szigeten élő Nyihahákhoz képest ugyan csökkent az értelmi képességük, ám még így is összehasonlít-

hatatlanul jobb az ő társaságukat élvezni, mint a bűdös és aljas fajtársakét.

A Nyihahák irigylésre méltó társadalmát racionális és természetadta értékek vezérik. Mint mindenütt, ahová Gulliver elvetődött, itt is alapvetők a születési kiváltságok. A politikai szervezettség (ha lehet így hívni) az eleve adott rétegződés korlátai között érvényesül. Az uralkodásra és társadalomalakításra feljogosító erények - Gulliver tapasztalatai szerint - velünk születnek - a természetünk részei, adottak.

Gulliver összes furcsa meséje visszavezet az értékek eredetének problémáira. Arra, van-e valamilyen emberi természet, mely az együttlét társadalmi kereteire szorítja az egyes embereket. Alapkérdések, melyekkel Gulliver úton-útfélen szembe került. Gulliver útjai során mi is kénytelenek vagyunk folyton az emberi tulajdonságokkal foglalkozni. Állandóan az orrunk alá dörgöli hajlamaink és törekvéseink esetlegességét. Kicsi, nagy és normális méretű emberei egyaránt furcsák nekünk. Hiányzik belőlük a realitás, erények és bűnök edényei csupán, még akkor is, ha fizikai kinézetükről néha részletes leírást kapunk. A hajózó legénység az orvos számára, úgy látszik, mennyiségi kérdés. Gulliver mindig lelkiismeretesen beszámol, hány halottja van egy-egy útnak, ezek mindig számok, soha nem látunk mögötte legalább valami gyászfelét, ami egyéniténé, számunkra valóságossá tenné ezeket a számokat. Amint mégis megtudunk, az az esetek legnagyobb részében lehangoló, és összecseng a Nyihaháknál lefestett juhuk tulajdonságaival. Mintha nem is lenne kétséges, hogy szereti-e Gulliver az embereket.

Emberszeretet sokféle van. Az egyik például köztéri szobrok helyett nagy kályhákat rakatna, ahol - csontig hatoló, sötét, késő őszi estéken, - egymás vállához nyomulva, hátunkat a meleg csempének feszítve, csendes elragadtatással szolgálhatnánk a meghitt emberszagot. A másik lehetne olyan, mint a penészvirág kisasszonykéé, aki alamizsnával tartja magától távol felebarátait, és légies képzelgéseiben csinos kissé nemtelen ifjút képzel jövedőbelijének.

Gulliver persze így folytatná a kisasszonykáról szőtt gondolatunkat: s egy szép napon majd kiderül, hogy a tiszta házastársi szerelem szörös, bűdös és fáj! Gulliver túl van az emberszeretet csip-csup problémáin. Számára nyilvánvaló, hogy az ember az egyik legundorítóbb állat. Érdeklődése e különös lények iránt talán inkább a tudósé, aki az értelem csíráit véli felfedezni fajtársaiban, s lehetőségeik körüljárása érdekében hajlandó a maga személyes méltóságát is feladni. Számos esetben tapasztaltuk hajbókolását az értelemellenes célokért őt is feláldozni hajlandó hatalmasságok előtt.

Gulliver kegyetlen az emberek megítélésében, mégsem szabadulhatunk az érzéstől: törekszik valamire. Alátámasztja ezt elkeseredett hangú levele, mely beszámolóí élén arról tudat, hogy megbánta tapasztalatai közreadását. Már hat hónapja olvashatja a művelt közönség szörnyű élményeit és tudomása szerint még senki sem szállt magába, nem indult el a javulás útján. Hangsúlyozottan jelenvalóvá lesznek így a különös utazások. Minden a jelenben történik. Az elbeszélő nem távoli utódoknak kíván hiteles históriát nyújtani, s nem irodalmi inyeneknek köznapoktól elvonó, nehéz bódulatot. Gulliver a következő órára, a következő napra érti erőlköcsjobbító követeléseit. Az emberek váltoozanak meg! „Javításuk, nem magasztalásuk volt a célom.” A megváltozás jelenidejű kell legyen, de fogalmi kritériuma van, mely örökkévaló. Az ember, megfogadva Gulliver tanácsait, megmentheti azt a fogalmat, hogy ember, azt az értéket, hogy emberség. A távoli példák jelenidejűsége így mégsem egyszerűen a kor Angliájának szól, hanem az emberiségnek - akár nekünk.

Az emberiség problematikus kategória. Legelőször is az az érdekes, hogyan illeszkednek bele az emberi egyének. A Gulliver által oly nagyra becsült Descartes úgy gondolja, mindannyiunkkal veleszületik a „józan ész”, s ez a mi szubsztanciális tulajdonságunk. A „józan ész” képesség, de olyan képesség, melynek nem szükséges aktuálisan megnyilvánulnia. Nem is nyilvánul meg - mondhatná Gulliver -, hiszen mennyien tévelyegnek hazug eszmék és gonosz tettek útvesztőiben. Józan esze mindenkinek van, mégis kevés a bölcs ember. De tegyük fel, hogy elegendő bölcs emberünk van, Gulliver akkor sem látja be: a „józan ész” alapján hogyan szerveződik a társadalom. Keresi azokat a „józan ész”-hez hasonlító biztosítékokat, melyek a társadalom működését nem relativizálható értékek keretei közé szorítják. Ezek is képességek, melyekkel viszont csak egy „természeti” arisztokrácia rendelkezik. A racionalitás hordozói jelen vannak a társadalomban (pl. Gulliver), s a „jó” társadalomban (Nyihaháknál) az értékek ismerete révén ki is derül, kik ezek. Nem így Angliában (Lilliputban, stb), ahol a jelenkori viszonyok között nem lehet tudni: ki tartozik a kiválasztott rétegekhez, mely emberek azok, akik születésük révén birtokában *lehetnek* a kormányzásra feljogosító erényeknek. Megkérdőjeleződtek a természetadta értékek, olyan helyzet jött létre, hogy a kiválasztottság külső jegyei, mint amilyen a Nyihaháknál a „fekete” és a „fehér”, szimulálhatók. Kinézetem, megnyilvánulásaim azt sugallják: „fekete” vagyok, holott származásom, képességeim szerint „fehér”. Gulliver, a Nyihaha valóság szemüvegén keresztül nézve, ezt a jelenséget a természet meghamisításaként, állandó hazugságként éli meg.

Az emberi együttélés problémái az állandó hazugságban rejtkeznek. Mindenki képvisel valamilyen értéket, de ez a képviselő látszólagos. Gulliver kizárja az érték látszólagosságát, tehát látszólagos képviselője sem lehet. Tegyük fel, amit képviselünk, az egy másik érték, s így képviselője sem látszólagos, legfeljebb hasonló: új érték született. Ha az értékek örökek, akkor Gulliver nem fogadhatja el a fenti magyarázatot. Az értékválság eszerint nem új érték születése, hanem a hazugság előretörése. Az igazi értékek megbonthatatlan egységben vannak a létező igazsággal. Az értékválság értékvesztés. Az értékvesztés a valóság elvesztését jelenti. Az értékválság felidéri a nem-létbe, a semmibe csúszás rémét. Az új értékek nem értékek, hanem nem-értékek. A nem-érték maga a Rossz, ontológiai státusza pedig a nemlét.

Gulliver szörnyű jóslata szerint, ha nem javulunk meg sürgősen, örök enyészet a sorsunk. S itt világosodik meg, hogy Gulliver igazmondásának hangztatása mennyire nem ironia. Szatirikus csúsztatás ez, melyben az empirikus szerző: Swift, Gulliver igazmondásán keresztül az empirikus valóságot tárja eléink. A *valóságot*, ami fantasztikus hülyeségek sorozata, szembeesíti a *jelenvaló* igazsággal. A feladat groteszk. A valóság szükségképpen alulmarad az igazsággal szemben... - mi is az, ami van?

6. A „dologi tartalom”

Amikor Benjamin Goethe értelmezése kapcsán a természetről beszél, akkor éppen kritika és kommentár általa kijelölt határait mossa el: „Nem természetesezek ezek az alakok, mert a természet gyermekei - ha mesés, ha valós természeti állapotban - emberek.” (Benjamin 1980: 110.) A fejtegetés beletaszít a természet(e valakinek) morált ignoráló értelmezésébe - mintegy lebegésbe. Ez az értelmezés a mítikust a társadalom előttiségben, az értékek „legyőzésének” tragikus beteljesülésében látja. Ez egyszersmind az esztétikai reflexivitás sajátos bukface. Egyenesen azt sejteti, hogy a dolgok természete szemben állhat a társadalmi értékekkel, hogy azok az igazságok, melyek társadalminak tekinthetők, ideiglenesek, s éppen *nem* esztétikaiak. A benjamin-i elemzés az aktualitás értelmében vett (etikum és historikum) dologi tartalomtól való eltávolodást próbálja tetten érni Goethénél, miközben meggyőzően eseteli, hogy a „hagyományosan” szinkron idejű elbeszélés vagy mű cselekményvilága beágyazott a common sense-be. Döntési helyzetben vagyunk, s úgy döntünk, hogy kommentár és kritika eredeti (első) értelmezését próbáljuk alkalmazni a továbbiakban. A dologi tartalmat az etikum és a historikum szempontjából megközelítve használjuk.

A Walter Benjamin-i dologi tartalom és igazságtartalom viszonyának értelmezése lehetséges más hasonló kategóriák fényében. Megtehetnénk például a tartalom és forma hegeli kategóriáihoz képest meghatározni ezt a különleges fogalompárt. Lehet, - ezen az úton, igényeknek megfelelően, - e kategóriák kritikailag használható formára hozhatók. Ebben az esetben vagy meg sokszorozzuk eszközeinket, aminek elemzési céljaink szempontjából nincs sok értelme; vagy nehézkes fejtegetések útján megfeleltetéseket hozunk létre a kategóriapárok között. Ha azonban megpróbálnánk levezetni, s előzőleg már jól definiált kategóriák valami sajátos szövődékével behelyettesíteni ezt a fogalompárt, akkor ez éppen elvonná e *Vonzások és választások* elemzés heurisztikus erejét. A dologi tartalom és igazságtartalom kettőssége, ennek a kettősségnek történeti és esztétikai egymásba ékeltsége, a fogalmak relatív pontatlansága adja a heurisztikus erőt. A relatív pontatlanság az, mely a dologi tartalmat olyan tágá teszi, hogy az egyébként az esztétikai értelmezésbe oly nehezen vagy csak dogmatikusan bevezethető társadalmi problémák az egyes művekben belül mintegy keretet nyerne. Nem kell „a realizmus diadalához” fordulnunk, s mégis beszélhetünk egy-egy műalkotás társadalmi-politikai környezetéről. A környezetet, amelyet felrajzolunk, nem feltétlenül valós rekonstrukció, hanem egy átörökölt „tudás”, mely alkalmas a művet mozgató tartalmak felfogására. Ezt a „tudást”, illetve ezen „tudás” alkalmazásait is dologi tartalomnak tekintjük, így a dologi tartalom fogalmának segítségével olyan konkrét, részletekbe menő elemzések jöhetnek létre egy-egy műalkotásról, amilyenekkel a recepció esztétika kísérletezett. Elemzéseink zárójelbe tesznek minden a műalkotások értelmezése körül álalkodó általános esszencialista törekvést. Ezek a törekvések többnyire transzcendensek a konkrét műalkotáshoz képest. Az elemzések transzcendens elemei ezzel a módszerrel „lecsérélhetők”, újabb és újabb környezetet varázsolhatunk a műalkotások köré, történeti, kultúrtörténeti, stb. ismereteink megváltozásának fényében. Kétségkívül lemondunk „a dologi tartalom” terjedelmének pontos meghatározásáról, de „a dologi tartalom” ilyen - kicsit lebegő - kategóriája segítségével olyan kérdéseket tudunk feltenni a műalkotásokkal kapcsolatban, melyek egyszerre tematizálják a történetileg a magaskultúra körébe sorolt művekkel kapcsolatos vizsgálódásokat és a jelenkori kulturális jelenségek besorolásával kapcsolatos kérdéseinket.

6.1. Következtetések a kritika lehetőségére

„Így azonban, idők múltával, elkülönülni látszik a mű dologi és igazságtartalma, holott kora idejünkben együtt éltek; mert az igazságtartalom akkor is rejtezik, amikor a dologi előtérbe nyomul.” (Benjamin 1980: 99.)

Benjamin fejtegetése a műalkotások időbeni létezésének kérdésére, a kánon képzésre irányítja figyelmünket. Bonyolult idődimenziók mentén értelmezzük a műalkotásokat. Tekintsük kiinduló esetnek - további elemzéseink ilyenek lesznek -, ha egy mű szerzője kortárs történetet dolgoz fel kortárs olvasók számára. Ebben az esetben az olvasó a szinkron idejű cselekményvilágot saját hétköznapi életének eseményein és értékein méri, a mű cselekményvilága be van ágyazva a mindennapi életbe.

Ez esetben az elbeszélő mű cselekményvilágában és szerzői reflexióiban jelenlevő, az írással szinkronidejű dologi tartalmat kell megismernünk és „feltörnünk”, hogy hozzájussunk az esztétikai ítélet föltételeihez. Ha eltekintünk a „megfejtés” gondolatmenetének valami esztétikai esszencia irányába mutató lehetőségeitől, s „a dologi tartalmat” csupán módszertani intelemként kísérreljük meg felhasználni, akkor termékeny elemzések születhetnek abban a tárgyban, hogy milyen az egyes, a kánonba tartozó műveknek az „esztétikai közege”, milyen „hatékony igazságok” fedik el „nyugvó igazságait”. Meg kell tehát vizsgálni, hogy pl. egy irodalmi mű szinkron idejű cselekményvilága mennyire beágyazott a mindennapi élet kereteibe, vagyis a szinkron idejű olvasónak melyek az értékei, hogyan, mennyiben találhatja meg azokat a szinkron idejű műben. A műben fellelhető, a szinkron idejű olvasó számára magától értetődően megmutató értékek azonosítása, felsorolása, közegük megmutatása a dologi tartalom. A kérdés másik oldala: felgöngyölíthető-e egy mű a dologi tartalom felől, annak pusztá felmutatásával. Pusztán attól, hogy vizsgálódásunkat későbbi időben (nem szinkron) végezzük el, kibukik-e, és ha igen, hogyan az adott mű olyan (esztétikai?) értéke, mely őt a magaskultúrába sorolja.

„Az író és az író korának közönsége tud a műben meglevő reáliák létezéséről, de csak ennyiről; jelentésük többnyire rejtve marad előttük.” (Benjamin 1980: 100.)

6.2. A dologi tartalom, mint eszköz a kritika kritikájához

Úgy fogjuk fel tehát a dologi tartalmat, mint amelyet egy szinkron idejű történet cselekményvilága közvetít. A közvetítés eredményeképp a mű dologi tartalma *reáliákban*: mintákban, értékekben, aktuális eseményekben mutatkozik meg. A *reáliák* adják tehát a dologi tartalmat, ez a műalkotás valóságos hordozója, mely nélkül nem létezik, s amely éppígy-lété, anyagi hozzáférhetőségét, anyagi relativitását fejezi ki. Ez az az eleme az irodalmi műnek, ami „esztétikailag” hozzáférhetővé teszi - érzékiségének forrása és foglalata. A dologi tartalom éppen a szereplők sajátos akciói, cselekedetei, helyek (terek), s nem utolsósorban a szereplők motivációi, ok-okozati sorok, s ezekből következő, ezeket indokló értékek, a szereplők és a szöveg mindezekre vonatkozó reflexiói adják. Dologi tartalom és igazságtartalom szétválasztása értékek szétválasztása.

Folytatva az etikum és historikum jegyében felfogott megközelítést, az igazságtartalom - mint már láttuk - csak a dologi tartalom igazságainak és értékeinek hamuja alól kapartható ki.

Egy már elmúlt kontextus keretei között kell megtalálnunk az igazságtartalmat. Az igazság aktualitások sorozatán keresztül mutatja csak meg magát. Az esztétikai megítélés: értékelés, előbányászott értékek összevetése, kontextusba helyezése. Nem tudjuk viszont biztosan, milyen értékeket ásumunk elő a múlt igazságainak és értékeinek hamuja alól. *Azok* az értékek *akkor* és *azok*(?) az értékek *most*. A Gadamer által a Hegel Schlegelmacher vitával illusztrált hermeneutikai problémaértelmezésünk véglegességét kétségbe vonja.

A „dologi tartalom” értelmezése és alkalmazása révén szeretnénk megmutatni, hogyan képes a kommentár közel vinni egy műhöz. Ahogy már láttuk, a (szinkron) olvasó a szinkron idejű műben a maga értékeit keresi. Az ezen értékeket hordozó tartalom a dologi tartalom. Számot kell vetni ugyanakkor egyrészt azzal a nehézséggel, mennyire ítéljük meg jól, hogy az általunk azonosított érték, illetve tartalom a mű idejével valóban szinkron idejű-e. Másrészt, mégha föltételezzük is, hogy az „igazi” dologi tartalmat találtuk meg, reflexiónk a műre csak a dologi tartalom feltárt értékeinek jegyében valósulhat meg. Az értékek nem szorosan vett esztétikai vizsgálódás eredményei. Feltehető, hogy jó részük nem esztétikai érték, s még az sem dönthető el - éppen a más természetű vizsgálódás következtében -, hozzá járulnak-e a mű esztétikai megítéléséhez. Ebben az értelemben az alább következő két exkurzusban vita tárgya lehet, hogy az adott művek (történetileg) a kánon részei-e (Dr Johnson).

7. A szemléletről

A harmadik és negyedik exkurzus elé - éppen a dologi tartalom feltérképezésének céljából - egy hosszabb bevezetés szükséges. A dologi tartalom fogalma a definíció legyszerűsítésével elég világos, hiszen egy történetileg fölrajzolt common sense-ben kell *csak* eligazodnunk. De be kell látnunk, hogy az erre való módszerek igen szerteágazóak. Lehetséges lenne részletes társadalomtörténet alapján rekonstruálni azt a történelmi-kulturális közeget, melyben az elemzett művek megjelennek. Ez a módszer azért nem látszik célra vezetőnek, mert olyan megfelelést keres, mely idegen céljainktól: az esztétikailag értelmezni kívánt műveket szemléltető anyagnak, s nem forrásnak tekintené. Azt vizsgálná, hogy különböző fölfogások fényében milyen történeti folyamatokat *illusztrálnak* ezek a művek. Ezt az értelmezést megpróbáljuk elkerülni. Ugyanakkor a művek megértéséhez mégis kell egy olyan szemléleti keret, melyben történeti relativitásukat felfogjuk, s a bennük megjelenő értékeket valóságos értékeként fogjuk fel.

Az itt következő részlet több mint húsz éve született. Szándéka szerint ez a szöveg egy nagyon is részletekbe menő elemzés előszava, mintegy indoklása. Az érdeklődés, ami egy XVIII. századi mű újramesélésében valami fontosat vélt látni, megpróbálta mindezt konceptuális keretek között eladni. Az ilyen elemzés elfogadhatónak tűnt egy szeminárium anyagaként, de az írásos dolgozat műfaji határait már feszegette. Konceptuális keretnek ez bizony sovány, kevésbé van alátámasztva olyan elméletekkel és szövegekkel, amelyeket már akkor is hiba és tudatlanság volt kihagyni. Sok dolog van benne, ami, lehet, hogy már akkor is egyszerűsítésnek vagy a kontextus rossz megválasztásának látszott. A szerző nem olvasott akkor még olyan - nagyon is ide tartozó - tudósokat, mint Alan Macfarlane, aki mások mellett az angol történelem újfajta felfogásával, mintegy szembe megy a Marx által is használatos egységes európai fejlődés keretei között elképzelt sajátos angol „pionír” elképzeléssel. S nem ismerte a szerző Isiah Berlint sem, aki a politikai filozófiában adhatott volna szemléleti keretet fejtegetéseinek, s persze még sok más fontos elképzelést sem. Ez nemcsak mentegetőzés. Módszertani

következményei lettek, pusztán az elmúlt idő okán. Két különböző dologról van szó, amit érdemes szövegbe hozni. Macfarlane esetében rá kell mutatni arra, hogy ez a mi szocializmusunk számára kifejlesztett marxizmusunk a nagy, átfogó történeti modellek magyarázó erejét egy kissé túlhangsúlyozta. Így az akkoriban született dolgozat is megelégedett egy elméleti modellel, melyre a konkrét történeti tények (ha szűrődött bele valamennyi) csak utaltak. Ezt a felszínességet bizonyos értelemben kiegyenlíti, hogy - Berlin munkásságának ismerete hiányában - kénytelenek voltunk kitalálni a pozitív és negatív szabadság fogalmát, bár nem egészen olyan összefüggésben, s nem egészen olyan céllal, mint ahogy ezt Berlin tette. Ezzel együtt, mai szemmel nézve, úgy véljük, hogy a jog oldaláról való megközelítése az adott problémának helyes, de az egyes megállapítások részletesebb alátámasztása hiányzik. Ezt a fajta hanyagságot - a lustaságon túl - ugyanakkor magyarázza az, hogy a konceptuális keret létrehozása éppen az olvasott és elemzett regények kapcsán fogalmazódott meg. Sajátos módszertan ez, melynek esztétikai tartalma van, hiszen az élmény volt az, mely rekonstruálni kényszerítette a közeget. Az olvasottak, a ki tudja honnan előkerülő műveltség elemekkel, sajátos tartalmakat hoztak létre, melyek folyamatosan újraértelmezve a művek egyfajta megértését és a megértéshez szükséges hátteret mintegy egyszerre rajzolják fel. Így a tudományos düh hamar lanyhul - hol találhatunk olyan egységes keretet, mely egy mű értelmezéséhez készül, a történelmet, az eszmetörténetet egyetlen mű prizmáján keresztül teljes egységbe vonja. Tehát azt, hogy ezeket az elhibázott fejtegetéseket mégis a dolgozatban hagytuk, indokolja heurisztikus modellünk. Meg akarjuk mutatni, hogy milyen tévelygések, spóradikus ismeretek, elméleti elképzelések azok, amelyek alapján a mindenkor olvasó rekonstruál egy nem szinkron idejű közeget. Kíváncsiságon éppen arra irányul, hogyan jutunk keresztül a „dologi tartalom” útvesztőjén, miket kell kényszerűen rekonstruálni az olvasáskor éppen rendelkezésre álló anyagok segítségével, hogy egyáltalán megközelíthessük föllelni a mű „igazságtartalmát”, vagyis, hogy esztétikai élvezetünk érvelések formájában is testet ölthessen.

Két exkurzus követi egymást a tanulmány további részében. Szemléletünk - szándéka szerint - a művek értelmezésének a „dologi tartalom” felé való elbillentése. Így véljük elérni kommentár és kritika, dologi tartalom és igazságtartalom, érték-relativitás és érték-érvényesség egyensúlyát. A két exkurzus esetében, miközben az elemzés célja az esztétikai érték, az „igazságtartalom” felmutatása, az olvasóban mégis könnyen keletkezhet az az érzés, hogy illusztrációját olvassa egy nem túl felkészült történeti modellnek. Már az eredeti elképzelés is ennek az ellenkezője volt, t.i. az, hogyan tudok kibontani egy érvényes történeti kontextust *magából* a műből. Heurisztikus módszerünk értelmében, hogyan tudok rekonstruálni egy nem szinkron időben olvasott műhöz „dologi tartalmat”, ami fölött, mint egy értelmezési tartományon, kibonthatom az „igazságtartalmat”, vagy: - heurisztikus ihletőnk szavaival - hogyan lehetséges, a kritikus igazsága, „melynek eleven lángja tovább lobog a volt-dolgok súlyos hasábjai s az átélt-dolgok könnyű hamuja fölött.”. Az eredeti kérdés valójában esztétikai volt, a vizsgált regényeket történelmi fénytörésbe kívánta helyezni.

Érdemes figyelembe venni, hogy a közreadott elemzések 1985-ben keletkeztek. Más fogalomrendszerben, más közegben fogalmaztunk 22-23 éve. Így a szöveg - remélhetőleg - nem csak a szerző korlátait tárja fel, hanem a „dologi tartalom” feltárásának lecsupaszított szemléleti konfliktusait is. Az elemzés részletekbe menő, a cselekmény fordulatait követő szerkezete, - a fogalomhasználatban megmutatóközlő tudatlanságon túl - a regénynek, az elbeszélésben megmutatóközlő érzékiségét hivatott megmutatni, ahol az érték nem valami elvont szubsztancia, hanem cselekedet, magatartás, s csak végső soron reflexió mind erkölcsi értelemben, a cselek-

mény szintjén, mind esztétikai értelemben, a befogadás szintjén. Így az elemzés, az újra és újra olvasás/nézés/hallgatás, ami közel visz az esztétikai élvezet természetéhez, ami mentesíthet az esszenciális megfogalmazástól. A remekmű fantom, mely csak kisiskolások ijesztgetésére alkalmas.

A szabadságról és Angliáról szóló két töredék ugyanakkor feltételez valamilyen összehasonlítást. Önmagukban ezek valóban nem sokat magyaráznak, amíg meg nem mutatjuk, hogy lehet másképpen is. A jog oldaláról, a jog értékeinek megfogalmazása felőli megközelítés éppen egy ilyen összehasonlítás alapjául szolgálna. Az eredeti szándékot ebben az összefüggésben rekonstruáljuk, s a Tom Jones elemzés mellé odatesszük a szintén a nyolcvanas években töredékesen maradt Vörös és fekete elemzést. Az ugyanazon értékekre való, de szemléletében különböző közegek, „dologi tartalmak” összehasonlíthatóak lesznek.

Összefoglalva az alant következő két exkurzus szemléleti alapját egy statisztikából vett hasonlaltal világíthatjuk meg. Módszerünket (beleértve a jogi értelmezésekre vonatkozó utalásokat) a faktoranalízis elve ihlette, magából a fölvetett mintából nyerjük elemzésünk szempontjait. A Gulliver utazásainak elemzésében az empirikus valóság esetlegessége a fantasztkumon keresztül, egy szatirikus szűrőn át jutott el hozzánk, mintegy megkönnyítve az igazsághoz való hozzáférést. Az allegorikus burok egy társadalomfilozófiai vagy morálfilozófiai traktátus következtetéseit leplezte. A faktoranalízis sajnos a valóságos adatoknak pusztán csoportosítása, mely csoportosítás segítségével szempontokat nyerhetünk az empiria rendezéséhez. Így ebben az esetben a nyugvó igazsághoz közvetlenül nem fogunk hozzáférni, következtetéseink mindig hozzá lesznek kötve a regényekben föllelhető empirikus anyaghoz. Kihüvelyezett értékeink csak a példákhoz köthetően léteznek. Sajátos társadalmi tablók állnak elénk, melyekben a társadalmat szervező értékek és igazságok érzéki burkuktól nem akarnak szabadulni.

7.1. Egy lehetséges szemléleti keret

A majdan következő két exkurzus szándéka a dologi tartalom föltárása két irodalmi műben. Módszertani kísérletek a „dologi tartalom” olyan formában való kibontásához, mely az esztétikai értékeléshez közel visz. Míg az előző két exkurzus magával a szemlélettel foglalkozott, ennek a két műnek az esetében a konkrét történeti háttér előtt kell a nem szinkron idejű olvasónak rekonstruálnia a mű tartalmait. Szükséges egy az előzőeknél „tárgyilagosaabb” és előzetes szemléleti megközelítés, amely az olvasó számára kijelöl egy számára felfogható kultúrtörténeti helyet. Sejtésünknek kell lenni - a műalkotás élvezetéhez - arról, milyen „természettel” van dolgunk, mi az a közeg, melyben, a nem kortárs olvasó számára, értelmezhető kategóriák születhetnek. Újkori regény. Azt a kérdést kell tehát körüljárni, hogyan jön létre az életnek, mint egyedi életnek, a történetnek, mint egy szereplő életének a felfogása. Amit az elbeszélt történet magába foglal, az maga az egyedi élet. Miközben a mű tartalma (dologi?), a szerző intenciói szerint az emberi természet. A történet elbeszélése egy igényt közvetít, mégpedig éppen azt, hogy ne csak egyedi életnek tartsuk az elbeszélt életet. Az elbeszélt élet mintegy tanulságokat hordoz, melyeket csak egy fogalmi keret általánosságába helyezve érthetünk meg. A regény, mintegy referencia formájában, magába foglalja a megértéséhez szükséges fogalmi keretet. Ezt a fogalmi keretet valahogy rekonstruálni szükséges, hogy a dologi tartalomnak jellegzetesen két időben való feltárását, a visszanezést, de rekonstruálni akaró feltárást átláthatóvá tegyük.

A vélekedéseket megelőző fogalmi hálót úgy próbáljuk meg rekonstruálni, hogy az individualitás fogalmát tesszük vizsgálódásunk középpontjába. Az individuális szereplő általános pozícióját az elbeszélt történetben, a regényben cselekedeteiből oly módon hozzuk létre, hogy cselekedetei együttesét magatartásnak tekintjük, s ezt a magatartást emeljük kultúrtörténeti vagy történeti kontextusba. Az a társadalom, melyben az egyéni cselekvések sorozata sajátos magatartásmintákat hoz létre, a polgári társadalom. Amilyen módon ezeket a XVIII., XIX. századi történeteket megértjük úgy lehet tetten érni, hogy különös változást tételezünk fel azok mögött a sajátos magatartások mögött, melyeket ezek a regények közvetítenek. Miközben ez a szemlélet számunkra - legalábbis részben - már elmúlt. Megértéséhez úgy kerülhetünk közel, hogy megpróbáljuk felrajzolni létrejöttének kereteit. A történelmi átalakulások mögött rejtőző vélt értelmet bontunk ki, hogy saját szemléletünk használhatóságát illusztráljuk. Az emberi viselkedés történelmi léptékű megváltozását és a és a változást kísérő tudati reflexiókat kell egy mai szemlélet vélekedéseinek szűrőjén keresztül érzékeltetni. Iskolásan azt kell érzékeltetnünk, hogy milyen magatartásváltozásokon keresztül jön létre a polgári társadalom individuum. Csak egy félművelt olvasó ismerettöredékei alapján dolgozunk, mert csak az olvasás számára adott közlésen forgó ismeretekkel gazdálkodhatunk. Ami ennél, fejtegetéseinkben több vagy más, az az ismereteknek valamilyen fogalmi konzisztenciát adó szemléleti háttér. A rekonstrukciónak szüksége van egy ilyen háttérre, még akkor is, ha az egyszeri olvasó számára ez nem feltétlenül tudatos, mert pusztán iskolázottságának reflektálatlan terméke. A szemléleti háttér rekonstrukciója közben, történelmi és eszméletörténeti eseményekre csak utalunk, illetve olyan összefüggésben hivatkozunk csak rájuk, ahogy a történelemben a polgári változás közepette cselekvő, élő emberek tudatában - egy későbbi szemlélet szűrőjén keresztül - jelentkeztek.

Egy eszméletörténeti vizsgálódás számára az egész polgári átalakulás nagyon fontos cezúra, melyben a gondolkodás új fogalmi rendszert dolgoz ki, s melyben az értékek a hagyományos transzparens tulajdonságukat levetve fogalmi keretek közé kerülnek. A kultúrtörténeti vizsgálódás azonban inkább azt látja, hogy a polgár a transzcendens értékek útvesztőjéből konkrét

cselekvések révén kiszabaduló individuum. Ezt a két szempontot a következőkben együtt kívánjuk érvényesíteni. Az emberi cselekvést a történelemben való cselekvésként értelmezzük, miközben tisztában vagyunk azzal, hogy a történelmi cselekvés lehetősége nem egyforma a különböző társadalmi rétegek számára. Lehetőségekről kívánunk beszélni, amelyek fogalmi keretek, s melyek egy társadalmi konszenzus szerint azonosnak tűntek minden olyan réteg számára, melyre a konszenzus érvényes. A megegyezés a cselekvés sajátos céljait is meghatározza, mintegy fölcsúszja a társadalmat. Az új megegyezések létrehozói, a már létező megegyezések részesei, a már létező megegyezésekbe bekerülni akarók mind mind ágensek, akik törekvéseiket sajátos cselekedetekben nyilvánítják.

Az alant következő fejtegetések láncában először a társadalmi cselekvés feltételeiről szólnunk, mint a dologi tartalom felfejtésének módszertani keretéről. Azokról a kiinduló feltételekről, melyekkel minden korban szembe kell néznie a kommentárnak, s mely éppenséggel arra készítet, hogy egyszersmind magát a kommentárt is újra és újra felülvizsgáljuk. A szemléletnek ez a történelmi meghatározottsága a harmadik és negyedik exkurzust egyaránt érinti. Exkurzusaink ebben az értelemben, a kommentár értelmében, a társadalmi szerephez való születéstől a társadalmi szerep tanulásáig tartó hosszú utat szemléltetnek, különböző stádiumaiban.

7.2. Az újkori gondolkodás

„A középkori gondolkodók elméleti elemzései mindig feltétlenül az egészből, nem pedig az egyedből indultak ki, ezért az egyedben többnyire az általános szimbólumát látták. A középkori szimbólum erkölcsileg sohasem semleges. A szimbólumok hierarchiája egyszersmind értékhierarchia volt. Ezért minden dolognak, minden lénynek a földön az egész hierarchiájában elfoglalt helyétől függően meghatározott méltósága van.”⁸ (Gurevics 1974: 258) A középkori gondolkodás - mint az idézet is rámutat - jelképekkel írja le a társadalmat. Azt lehet mondani, hogy ez a fajta eszközzrendszer nyelv, melynek szimbólumai sajátos társadalmi szereppel rendelkeznek. A történeti gondolkodásnak ezt a nyelvét szimbolikus nyelvnek fogjuk nevezni. Az újkori gondolkodásnak a történelemre és társadalomra vonatkozó elképzelései is nyelvet alkotnak, de ez a nyelv képes fogalmakká, kategóriákká formálni a jelenségeket, ami a jelképszerű gondolkodáshoz képest más dimenzióit tárja fel a társadalom kategóriájának. Ez a nyelv kiszabadult a szimbólumok történetietlen, csak szerkezetben kívüli (transzcendens) értékeket elismerő kötelékeiből, és most képes társadalmi szerkezetekben elgondolni, újragondolni a múltat, más mozgásokra is fényt derítve, mint amelyenekre a szimbolikus nyelv képes volt.⁹ (Vö. Huizinga 1976: 162.)

A nyelv átalakulásának tehát az az oka, hogy elégtelennek bizonyul a szimbolikus leírási mód, a társadalom mozgásai már nem ismerhetők fel a hagyományos („történetietlen”) eszközökkel. (Csak példaként érdemes itt megemlíteni Niccolò Machiavellit és Giambattista Vicot. Machiavelli a transzcendens történelemfelfogással szemben még egy ciklikus történelemfelfogás keretei között veti fel az emberi célok különbözőségének problémáját. Vico már a fejlődés törvényeit keresi a történelemben.)

Az új nyelv új világfelfogás. Mozgás ez, mely a dolgokról és a társadalomról való tudást folyamatosan egy egész más szerkezetbe viszi át, mint amit a szimbolikus nyelv jelölt ki. A fogalmak sajátos megváltozása folytán jutunk egyre közelebb az ismeretek kezelésének ahhoz a módjához, amit ma tudománynak hívnak. A már a középkorban elinduló technikai és elméleti fejlődés fokozatosan kezdi a tudomány mezét magára öltetni. Ennek a folyamatnak fontos része az empirikus vizsgálatok új módjának emancipációja. Tudjuk, hogy korábban az experimentális vizsgálódások vagy lenézett technikai foglalatosságoknak (ars), vagy pedig az eretnekség határán mozgó gyanús tevékenységnek minősültek.

A tudomány kialakulásával követelménnyé válik a tudományos elképzelések újfajta ismeret-elméleti megalapozása. Átmeneti időszaknak tekinthetjük a nyelv megváltozásának folyamatát. A kifejezés bizonytalanságai a gondolkodás ellenőrzésének igényét vetik föl. Az ellenőrzés igénye magát a gondolkodót helyezik a hagyományos filozófiai helyzetbe, az ismeretelméleti megalapozás kényszerét idézve fel. Ennek az ismeretelméleti megalapozásnak az igénye az új, fogalmi nyelvet kialakítók attitűdjének változásai nyomán keletkezik, mint ahogy a reneszánsz kiemelkedő individuumaik az új univerzum tereit meghódító szemlélete. A gondolkodás fel-tételei - éppen azért, mert az átmeneti időszakban tisztázatlanok, mert ugyanazon jelenségek leírására rivális nyelvek léteznek - az egyénben vannak. Az egyénnek kell biztosítani a kompetenciát a gondolati műveletek elvégzésére. Ez az igény adhatott alapot a XVII. századi gondolkodás számára az episztémológiai egyenlőség gondolatának különböző megfogalmazá-

⁸Gurevics, A. J. A középkori ember világképe. Kossuth, Budapest, 1974. (Gurevics 1974)

⁹Huizinga, J., A középkor alkonya, Magyar Helikon, Budapest, 1976. (Huizinga 1976)

saihoz. Az egyenlőség ilyen megfogalmazása antropológiai alapelvként jön létre, s ezen az antropológiai alapon kezd felépülni az újkori gondolkodás.

A történeti, társadalomtörténeti feltételek megváltozása új magyarázatok igényét hozza létre: megszületik az újkori gondolkodás. Ennek az újfajta gondolkodásnak a társadalomra vonatkozó elképzelései ugyanúgy gondolkodási alapszkémát vagy alapszkémákat hoznak létre, mint a természetre vonatkozó új elképzelések. Ezek a paradigmák azonban sokkal nehezebben érhetők tetten, mint például fizikai megfelelőik. A fogalmi rendszerek kiépítése elfogultabban megy végbe, s így nem mindig lehet alapos vizsgálódás nélkül feltárni, hogy mely gondolatok azok, amelyek radikális szakítást jelentenek egy régebbi gondolkodási struktúrával.

Az újkori gondolkodás társadalomképében ezért csak néhány alapvető fordulatot, ezekhez a fordulatokhoz kapcsolódó elgondolást tudunk felmutatni.

7.3. Kulcsfogalmak

Egyenlőség

Az újkori filozófia ilyen alapgondolata, hogy a társadalom oszthatatlan egységekből, emberi individuumokból áll. A társadalom atomos szerkezetű, s atomjai az emberi egyedek. Az egyedek így nem - fontos, esetleg nélkülözhetetlen - derivátumai az egésznek, hanem ők magukban egészek, és olyan minőséget alkotnak, amelyben az emberek az érintkezésre vonatkozó megállapodásaikat valósítják meg: ez a társadalom. Az emberek együttlétének nincsenek természeti törvényei - önkényes társadalmi törvényei vannak. Példaként itt Hobbesra és Rousseau-ra lehet hivatkozni. Mindkettejük szerint az egyed képes elvben önmagában is megélni. Társadalomba tömörülésük előtt az emberek egyenlőek.

A novum az emberi egyenlőség merőben új felfogása. Nem egyforma alattvalói vagyunk egy transcendens méltóságunk, hanem egyformán kozmoszok, önálló világok, melyek egyben alkotói is egy olyan minőségnek - a társadalomnak -, melyben ezek a világok egymás veszélyeztetése nélkül érintkezhetnek.

A fenti elképzelés legfontosabb forrásai: a társadalmi és gazdasági környezet megváltozása, eszmetörténetileg pedig a reneszánsz platonizáló, misztikus szembehelyezkedése az egyházzal, valamint a reformáció új szemlélete. A kereszténység hagyományos univerzalitása mellett egy másik fajta egyetemesség alapfogalmai bontakoznak ki.

Az univerzum mindkét szemlélet számára tér. A katolikus univerzum időtlen tér, melynek sajátosságai csak Isten előtt ismertek. Az új univerzum metrizált tér, melyben az idő és a mozgás szorosan összefügg, s melynek sajátosságai megismerhetők: ez a világ terepe az emberi tevékenységnek, kihívó és legyőzendő.

A későközépkor gondolkodói az ókori anyagokban magától értetődő természetességgel fedezik fel a számukra fontos gondolatokat. Így van ez a humanisták esetében és a reformáció gondolkodóinak esetében is. A platonikus hagyományokat megtisztítják, és új jelentést kölcsönöznek nekik. A skolasztika számára az ókori ismeretek pozitív ismeretek voltak, melyek a világ extenzív teljességét írták le. A humanisták és a reformáció a görög és a hellenisztikus gondolkodásban felfedezi a viselkedésre vonatkozó szubjektív ismereteket, stratégiákat. Ők az ókori gondolkodás ezen elemeit emelik ki, s így jutnak el ahhoz a morális alapálláshoz, amelyben a viselkedés helyessége szubjektív igény.

A világról való gondolkodás a középkorban morális elvekkel volt áthatva, képtelenség volt leválasztani az episztemológiai kompetenciát az általánosabb morális kompetenciáról. Csak a vallásos gondolkodás szimbolikus nyelve állt rendelkezésre, ezért csakis ebben a fogalmi keretben mehetett végbe az a változás, amelynek eredménye az újkor legnagyobb hatású gondolkodójánál, Descartes-nál már világi megfogalmazásban jelentkezik: az önálló episztemológiai kompetencia. Az első lépés ebben az irányban az, hogy egyre többen olvastak eredeti vallásos szövegeket - különösen Szent Pál és János jelentős ebből a szempontból -, s egyre többen olvassák a korai egyházatyák még páli és jánosi ihletésű munkáit. A hellenizmus platonizmusa kétfajta gondolatot közvetít: (1) a hellenizmusnak azt a klasszikus görög gondolkodással szembeforduló alapállását, mely a pozitív tudásról a „helyes” viselkedési formákra helyezi át

a hangsúlyt; (2) a platonai ismeretelméletnek azt a tulajdonságát, hogy a megismerés, az igazi megismerés a közvetlen (közvetítetlen) szemléletben van adva. A korai keresztény gondolkodók a kiválasztottság közvetlenségét a platonai ismeretelmélet alapján végső soron mint megismerést értelmezték. Így lesz a protestantizmus meditációja szubjektív meditáció, Istennel való közvetlen kommunikáció. A kiválasztottságra, a morális megdicsőülésre való egyenlő esély megteremtí a feltételeket az egyének egyenlősítő tulajdonságainak megfogalmazásához, ami az ember atomként való felfogásának megfelelő.

A szubjektív meditációval összefüggő morális elvek, a protestáns etika elvei nem egyszerűen a morálisan igaz vagy helyes viselkedés követésére szolgáltattak fel: mind jobban előtérbe került a célravezető viselkedés, mint ami legalább annyira fontos, mint a helyes viselkedés.

Az atommá váló emberi egyén nem pusztán a gondolkodástörténet produktuma, és nem is valami adottság, hanem tényleges politikai-jogi és morális változásokban kialakuló valóságos jelenség. Emancipációs folyamatokban jönnek létre ennek az egyednek a tulajdonságai, s a hellenizmus gondolatköreivel szemben ezek a tartalmak már nemcsak egy „helyes” magatartási stratégiára vonatkoznak, hanem célszerű stratégiákra is.

Az egyén maga értékelheti cselekedeteit, és igényné válik az is, hogy a célravezető és a morálisan helyes összeegyeztethető legyen. A viselkedést tehát nemcsak morálisan, hanem a cselekedetek eredményének szempontjából is megítélik. Így lehetséges, hogy a kivételes figurák felbukkanása idején, a reneszánszban az ember pusztán cselekedeteinek eredménye révén felnevelhetett transzcendens gyámjához, és kiérdemelhetette az „isteni” jelzőt! Az új világ első méltó ellenfelei az első szuverén egyedei is ennek az új világnak.

De az igazi változást nem a kivételes esetek időleges hegemoniája hozta, hanem a politikai-jogi és morális keretek igazi felbomlása, a politikai-jogi és morális értékek funkcióinak megváltozása.

Egyenlőség és szabadság

Az emberi viselkedés szemszögéből az újkori történelmi mozgás legfontosabb fogalmainak a polgári társadalom és a politikai állam fogalmai tűnnek. A polgár az egész mozgás folyamatában mint atom van jelen; a történelem az atomok közötti konszenzusnak, a társadalmi szerződésnek, és garanciájának, az államnak a létrejötté.

Az állammal kapcsolatban - az abszolút monarchiák révén - a polgári átalakulás részesei a kontinuitás mozzanatát érzékelik. A polgár, bár őrzi testületi meghatározottságának emlékeit, mint a polgári társadalom tagja mégis a diszkontinuitás képviselője. Ez azért lehetséges, mert a polgári társadalom a társadalom tagjait polgárrá teszi, még akkor is, ha ezt csupán a jog formális keretei biztosítják. A társadalom tagjai tehát egyenlőek, vagy egyenlőek lehetnek a jog szellemében.

Az emberek ilyen tulajdonságai teszik lehetővé az emberi individuumnak, hogy a polgári társadalom tagja legyen? Az egyenlőség az emberek szubsztanciális tulajdonsága, vagy külső meghatározottsága?

Az emberek jog előtti egyenlősége jelszóként fogalmazódik meg a polgári átalakulás kelet-európai színterein.¹⁰ (Eötvös 1981: 71) Az egyenlőség követelésének ez a megfogalmazása félrevezető az egyenlőség modern fogalmának lényegét tekintve, hiszen az alapvető változás a középkori egyenlőségfogalommal szemben éppen abban van, hogy a tradicionális társadalom Isten előtti egyenlőségét váltja fel az egymással szembeni egyenlőség gondolata. Az ember Istennel szemben egyedül van, de ő mint Egy, miként Hegel és Marx megmutatták, csak más Egy(ség)ekkel szemben létezhet. Az Isten előtti egyenlőség negatív, hiszen ez az egyenlőség Istentől, nem pedig belőlünk következik. De minden más külsőleg meghatározott egyenlőség is ilyen, hiszen akár Isten, akár jog, akár társadalom ez a bizonyos külsőség, az előtte való egyenlőség gondolata elismeri a külsőség más természetét, azt, hogy idegen szubsztancia, melynek tulajdonságai tőlünk függetlenek.

Az egyenlőség elvét már a haláltánc apokaliptikus víziójában megtalálhatjuk - a halálban való egyenlőség középkori hagyomány. Ez a fajta egyenlőség azonban semmi pozitív fogódzót nem tartalmaz, hiszen a halál negativitása révén keletkezik. A középkori egyenlőségfogalom negatív.

A középkor másik eszmei öröksége a pozitív szabadságfogalom.¹¹ (Vö. Szűcs 1983: 40.) A szabadság pozitivitása a cselekedetek transzcendens meghatározottságában rejlik; a szabad akaratból végrehajtott cselekedetek célja végső soron maga Isten.

A polgári társadalom egyenlőségfogalma pozitív, szabadságfogalma pedig negatív. A negatív szabadságfogalom elsősorban kötöttségektől való mentességet jelent; szabad az ember a transzcendens parancsnok kötöttségétől csakúgy, mint a közösség óvó gondoskodásától vagy más emberekkel szemben kötelező hűségétől.

Az egyenlőség pozitivitása a szabadság üres negativitását kiköltve létrehozza az emberi individuum - számunkra a köznapit tudatban adott - tulajdonságait. A mindennapi tudat számára az emberi individuum legfontosabb tulajdonsága az ismeretelméleti egyenjogúság. Ennek a gondolatnak legnagyobb hatású megfogalmazója Descartes. A józan ész fogalma az egyenlőség episztemológiai feltétele. Ha mindenki egyaránt képes megkülönböztetni az igazat a hamistól, akkor az egyenlőség feltétele bennünk van, a mi képességeinkben, pontosabban éppen ebben a képességekben. Így bár társadalmilag nem létezik még a polgári társadalom polgára, a megismerés struktúrája már egyenlősít; a ráció egyenjogúsít.

A polgárok egyenlősége lehetőségeikben áll, illetve abban az adottságukban, hogy a lehetőségeket ki tudják használni. A polgár hegeli megfogalmazásban öntudat, mely képes elsajátítani a világot, fogyasztani a világ által nyújtott javakat. Hegel ezt a folyamatot ugyanúgy egy általános ismeretelméleti mozgás részévé teszi, mint a szabadságot.

A szabadság Hegel szerint pozitív, s így nagy dühvel utasítja el a szabadság rousseau-i, negatív megfogalmazását, mely a jog funkcióit a korlátozásban találja meg. Hegel számára a jog pozitív, egy racionális „elgondolás” szükségszerű materializációja, fejlődés eredménye.

¹⁰Eötvös J., A XIX. század uralkodó eszméinek befolyása az államra. Magyar Helikon, Budapest, 1981. (Eötvös 1981)

¹¹Szűcs J., Vázlat Európa három történeti régiójáról. Magvető, Budapest, 1983. (Szűcs 1983)

Hegelnél a fogalmi és a valóságos egybeesik, s így egybeesik a feltétel és az eredmény. A ráció egyenjogúsít, tehát az egyenjogúsítás eredménye a tiszta ráció. A jog az univerzális ésszerűség kiteljesedésének egyik színtere. Ami feltételként éppen valami individuálisat tett lehetővé, az eredményként az általánosság maga, a fogalom. Hegelnél az emberi individuum fejlődése az eszme megvalósulási folyamatának fogalmi keretébe ágyazódik.¹² (Hegel 1971: 57-58.)

A Hegel által bírált Rousseau, de Kant is valóban csak feltételnek, a szociális kompetencia feltételének tekintette az ismeretelméleti emancipációt, az egyenlőségnek az egyéni szubsztanciai keretei közötti megfogalmazását.

A szociális kompetencia viszont egyáltalán nem az ismeretelméleti emancipációból nőtt ki.

A valóságos emancipáció persze csakis a szociális kompetencia révén mehet végbe. A felzabazdulás elsősorban az érvényes (szimbolikus) fogalmi keretek közül való szabadulásként fogható fel, és nem - mint Hegel gondolta - valamilyen új fogalmi keretek kiteljesítéseként. Az a kompetencia, amely a gondolkodók számára ismeretelméleti kompetenciaként jelentkezik, az vallási és politikai-morális konfliktusok harcos közegében tanúsított (kikényszerített) állásfoglalás. Az ilyen állásfoglalásokkal kapcsolatos vallásos és morális érvelések azonban tartalmazták mindazokat a mozzanatokat, amelyek a mentális egyenlőség elve felé mutatnak. Az emancipáció követelése utólag így fogalmazható meg: az értékek rögzítettsége, a csak a szemlélet számára hozzáférhetősége helyébe lépjen a mindenki általi elsajátíthatóság. Válság az értékek folyékonnyá, két érték összevetésében ne lehessen győztes egyik sem. A társadalom bármely tagja legyen képes bármilyen értéket elsajátítani. Ez a megközelítés az alapja a „társadalmi szerződés”-elméleteknek.

Az értékek ilyenfajta publikussága ugyanis megoldhatatlannak tűnik egy társadalom keretei között. A társadalom egyedei szükségképpen sértenék egymás érdekeit. Ezért a társadalmi szerződés, fönntartva az értékek és az értékképviselő módjainak sokféle elvi lehetőségét, olyan megállapodást követel, kevés rögzített érték olyan egymás mellé rendelését, melyben ezek az értékek egy szabályrendszer alapelvei.

Az értékek

Feltevésünk szerint a reneszánsztól a XIV.- XVI. századtól fogva biztosan léteznek az a fajta kifejezésbeli bizonytalanság, melynek révén létrejön a fogalmi kifejezés problémája. Vagyis, a világról tett kijelentések értékelése problematikus lesz. Felvetődik a kompetencia kérdése: ki, milyen alapon értékelhet. Egy gondolatkör vagy paradigma mindig biztosítja kijelentéseinek értékét, meghatározza, elfeltevéséi közé teszi ezen értékelések elveit. A középkori gondolkodás számára nyilvánvaló, hogy a vallás, a jog, az erkölcs és a megismerés értékei összefüggnek, végső soron ezek mind egy egységes értékrend derivátumai, ugyanúgy, mint ahogy az egyén is reprezentálja az értékhierarchia valamelyik elemét, saját testületének értékét.

A későközépkor értékei transzparansek, kifejezik az őket képviselő társadalmi csoport helyét és rangját a transzcendens eredetű hierarchiában, és fordítva, egy-egy társadalmi csoport minden tagja magán hordozza (már megjelenésében is) azt az értéket, melyet az adott társa-

¹²Hegel, G. W. Fr., A jofilozófia alapvonalai Akadémia, Budapest, 1971. (Hegel 1971)

dalmi csoportnak hordoznia kell.

A reneszánszban - Itáliában - azonban már nagyon feltűnően különböztek a testületek tagjai a hivatalosan képviselt értékektől. Egyre gyakrabban mérik a különböző testületek (különösen a papság) tagjainak viselkedését azokhoz az értékekhez, melyeket a testület képviselni hivatott. Olyan értékelő kijelentések keletkeztek, melyek összehasonlították a társadalomban és a természetben tapasztalható jelenségeket az ismert értékrenddel.

Ennek jellemző megnyilvánulását láthatjuk a késő-reneszánsz pápaságának megítélésében: Az egyik értékelés Machiavellié. Ebben a pápaság itáliai szerepét úgy ismerjük meg, hogy ez az egyetlen politikai erő, mely egységes állammá tudná tenni Itáliát. „A fejedelem” szemszögéből a pápaság az itáliai városállamok egyike, amely nemzetközi tekintélye és erőforrásai révén, valamint az örökletesség nyűgétől szabadon a többi városállam fölé emelkedhet, megteremtve az olasz abszolút monarchiát, mely az egyedüli lehetősége Itáliának, hogy a nemzetközi politikai és gazdasági szintén bentmaradjon. Ám ha Erasmust olvassuk, vagy a reformáció követeléseit vizsgáljuk, akkor azt tapasztaljuk, hogy a pápaság világias törekvései a hagyományos keresztény értékrend nevében elutasíthatnak. Ezekben a megnyilatkozásokban a reneszánsz olasz pápai valóság antikrisztusok. A pápaság saját itáliai törekvései miatt lassan megszűnik a kereszténység összetartó ereje lenni. A pápasággal való újabb szembeszállások egyre hatékonyabbak. VIII. Henrik, vagy például Luther ellenpápa nélkül is egyházszakadást hozhatott létre. A pápaság nemzetközi téren már nem volt olyan hatalmasság, hogy profán megnyilvánulásainak értéktartalmát exportálhatta volna. A pápaság politikai törekvései regionalisak voltak, s így bármennyire is „modern elképzeléseket” hordoztak, a régi egyetemességnek még a látszatát sem tudták fenntartani.

Az értékválság. Az atom

Nagyon mélyen gyökerező értékválság előzte meg a polgárosodást. Az értékeket képviselő intézményekkel szemben fellépők általában az értékek rekonstrukcióját követelik, pontosan úgy, ahogy ez a középkorban történt (Gurevics 1974: 148, Le Goff 1979: 77)¹³. A középkori jog „szerződéses” eszményei elevenednek fel: az intézményektől a szerződések betartását követelik. Az intézmények ebben az esetben a középkor reprezentatív intézményei, személyek, akik intézményesen hivatottak bizonyos értékek megjelenítésére, hordozására.

Az értékek megjelenítése (nagy általánosságban) a reneszánsz és a reformáció időszakában ugyanolyan, mint a középkorban, csak a megjelenített értékek mellé még más értékek is csatlakoznak, amelyek alááshatják a hivatalból képviselt értékek tekintélyét¹⁴ (Huizinga 1943: 113). Ez a változás okozza azt a sajátos feszültséget, melyben az értékhordozó szubsztrátumok - testületek, intézmények és egyének - ellentmondásba kerülnek társadalmi szerepükkel, a képviselt érték ellentmondásba kerül a képviselő módjával.

Amikor a szubsztrátumok ellentmondásba kerülnek eredetileg adott, a hierarchiában kijelölt értékhozó szerepeikkel, akkor a szubsztrátumok elveszíthetik a világban betöltött általánosan elismert szerepüket. Az eredmény: az univerzumot alkotó fontos elemek kiesésével

¹³Le Goff, Jacques, Az értelmiség a középkorban. Magvető, Budapest, 1979 (Le Goff 1979)

¹⁴Huizinga, J., Az európai hajnal. Pharos, Budapest, 1943. (Huizinga 1943)

a keresztény univerzalitás eszményének lassú átértelmezése. Az univerzalitás fogalma megmarad, de értelmezése már nem egyértelmű. (Ez az értelmezési probléma más változásokkal együtt végül is a világnak az érintkezés szférájában való újraértelmezését eredményezi.)

Ugyanennek a konfliktusnak a másik oldala, hogy az új értékek nem képesek beilleszkedni a képviseleti hierarchiába. Erről az oldalról a konfliktus feloldása az egyéni és testületi kompetencia irányába mutat, azáltal, hogy a testületek és egyének nem hierarchiabeli, hanem saját értéket fognak képviselni. Megváltozik az értékkepviselés módja. Az értékkepviselés módja ugyanis olyan megszorításokat tartalmaz a középkori szemléletben, melyek szerint már e mód meghatározza, hogy egyáltalán milyen értékeket képviselhet valaki. Az egyetemesség biztosítéka, hogy az egyes értékhordozók besoroltnak, mint az egész nélkülözhetetlen részei. Ha a képviselés módja ilyen feltételek mellett nem biztosítja a megfelelő érték beilleszkedését a hierarchiába, akkor feszültség keletkezik, melyet nagyon nehéz feloldani, hiszen az értékhordozás feltételei megmáshíthatatlan törvények. A feszültség már a reneszánsz idején jelentkezett, mégpedig úgy, hogy az értékhordozás módjába beszívárog egy új érték (amelyet sajátos módon éppen azért nevezünk értéknek, mert az értékek független kezeléséből áll). Ez az érték a szuverenitás értéke, amely a középkori szemléletben is jelen van, akkor még mint a fejedelem sajátos, csak rá jellemző tulajdonsága, de itt új jelentést nyer, és számos (termékeny) társadalmi konfliktus forrása lesz. A szuverenitás felhatalmazza az értékhordozó szubsztátumokat egyfajta önkényre, a függetlenség önkényére. Az értékhordozók saját nevükben képviselhetik értékeiket a szuverenitás révén.

A szuverenitás értéke a középkor szuverenitás-elképzeléséhez képest popularizálódik, s ezzel túlmutat a reneszánsz kivételes egyéniségein, akik valamilyen sajátos kiváltság formájában gyakorolhatták ezt az értéket. A szuverenitás megszünteti az értékek szubsztátumszerű képviselését. Az értékek hordozója, ha szuverén: szubsztancia.

Az atomizált társadalom individuuma szempontjából kulcsérték tehát a szuverenitás. A szuverenitás biztosítja az atomnak mint szubsztanciának a létét.

Marx doktori disszertációja is az atommal kapcsolatos kérdésekre keresi a választ, de egy másik oldalról. Marx Demokritosz és Epikurosz természetfilozófiájának összehasonlításakor kiemeli, hogy Epikurosz elképzeléseit társadalmi jelenségek motiválják. A hellenizmus értékváltsága Marx interpretációjában a közösségi lét egy bevált formájának a válsága, s így Epikurosz tanai a közösségtől magára hagyott egyén stratégiái a közösség nélküli létre. Epikurosz az egyént társadalmi viselkedésében szubsztanciának látja, aki önkénye révén hozza létre a társadalmi mozgásokat. A szabadság fogalma negatív: a magárahagyottság szabadsága. Az egyén szubsztancia ebben a magárahagyottságban: atom.

A szuverenitás azonban nem az egyének szuverenitásként jelentkezik először, hanem a társadalom különböző rétegei kerülnek olyan gazdasági-társadalmi helyzetbe, hogy testületi értékeiket szuverén módon nyilvánítják ki, mert érdekeik fokozatosan önállósdnak a társadalom hagyományos hierarchiájával szemben. A testületi értékek új fajtája kezdetben vallási formákban nyilvánult meg, hiszen vallásos keretek között voltak csak felvehetők a morális és politikai megfontolások. A vallás minden a hierarchiában keletkezhető feszültséget, és magát a hierarchiát is egy sajátos jog keretébe ágyazta. A szuverén megnyilvánulások így a vallással kapcsolatos jogok követelései voltak. A keresztény világ ugyanis még erős intézményekkel ren-

delkezett, s ezért részben nem lett volna célszerű, részben fel sem vetődött, hogy a kompetencia problémáját általános társadalmi környezetben fejtsék ki. Természetesen ebben a folyamatban az is szerepet játszott, hogy a társadalom teoretikus leírásának nemigen voltak hagyományai.

A társadalom leírása a transzcendens módon származtatott törvények alapján volt csak elképzelhető. Ha a tapasztalt jelenségek nem feleltek meg ennek a magasabb rendű célszerűségnek, akkor ezt kiigazítani kell, s nem az okain mélázni. A társadalom, annak törvényei adottak. A történelem ezeket a törvényeket mintegy konzerválja, ha ez megbomlik, akkor a rettenet jó, az utolsó ítélet. A társadalom törvényeit nem lehet feltárni. A történelemnek két felfogása létezik egymás mellett: az üdvtörténet linearitása, mely a hanyatlást, legfőljebb, mint a vég szükségszerű előjelzését fogja fel; illetve egy pragmatikus felfogás, az antikvitástól és a hellenizmustól örökölt, ciklikus felfogás, mely képes megmagyarázni a mai értelemben vett politikai történesek hátterét. A politikai értelemben ciklikus történelem kijavítható, megfordítható, szabad akaratunk révén újra formálható. Ennek megfelelően a társadalomjobbító elképzelések, nem operacionalizált társadalom megismerésen alapultak, hanem jámbor elképzeléseken, melyek elsősorban morális indíttatásúak voltak. Ilyen például Morus Utópiája¹⁵, amely leírja ugyan a társadalmi mozgást, de el sem képzelheti, hogy nem a folyamat megfordításával, hanem kiteljesedésével következik be a konfliktusok megoldása. Vagyis politikailként fogja fel az általa feltárt feszültséget, s vissza szeretne minket vezetni egy olyan pontra, ahol a probléma orvosolható. A történelem, ebben az esetben, nem irreverzibilis folyamat - gondolja Morus, és ami érdekes, a kétszáz évvel későbbi Swift osztja a nagy előd nézetét. Állapotokban létezik a társadalom. A Morus-féle kísérlet mégis rendkívül termékeny, hiszen a társadalmi állapotok leírásában megnyilatkozik egy eddig nem tapasztalt társadalmi felelősség, amely már tartalmaz olyan elemeket, melyek majd a modern demokrácia-elképzelésekben fontos szerepet kapnak. Ez a felelősség már nem csak a korporatív hierarchia transzcendens kötelezettsége a hierarchiába betagozódott tagjai iránt, hanem valami más, hiszen a társadalom olyan rétegeiről is beszél Morus, melyek nemhogy nem tartoznak a társadalom egyik régiójához sem: besorolhatatlanok, de még az alattvalói címet is csak fenntartásokkal érdemelhetik ki, hiszen a társadalom épp így létezésében, valamilyen állapotú fenntartásában - úgy tűnik - semmi szerepük nincsen. Ugyanis ezek a rétegek kicsöppentek a hagyományos hierarchiából, társadalomellenesnek bizonyultak, mert megélhetésük a legitim keretek között nem volt biztosítható.

Morus tehát a morális megítélés feltételeit szűknek találta, és ezt tekintette a társadalmi feszültségek egyik forrásának. Kiszélesíti ezeket a morális feltételeket, s megvizsgálja, hogy elvárható-e a legitimációs szerkezeten kívüliektől az a fajta morális kompetencia, amely a társadalom megbecsült és transzcendens méltósággal rendelkező rétegeinek tagjaitól elvárható. Arra a megállapításra jut, hogy a morális kompetencia kérdése társadalomszervezési kérdés: a deviáns rétegeket integrálni kell egy hagyományos értékrend alapján szerveződő társadalomba. (Morus 1963: 24: „mi mást tesztek kérlek, mint tolvajokat neveltek, hogy aztán megbüntessék őket.”)

A kereszténység univerzuma formálisan is kezd felbomlani, hiszen a regionális önállóság kinyilatkoztatása egyre gyakoribb a kontinensen is. A nagyobb egységek önállósodási törekvése mellett lényeges változás a testületek szuverén megnyilatkozásainak szaporodása. Ez a jelenség Angliában ér el olyan szintet, hogy már valóban új magatartásforma születéséről be-

¹⁵Morus Tamás, *Utópia*, Magyar Helikon, Budapest, 1963. (Morus 1963)

szélhetünk. Itt alakulnak ki a társadalmi viselkedés olyan elemei, melyek révén a különböző rétegek képesek függetlenedni a korporatív kötöttségektől. Az itt lezajló értékváltság létrehozza az eredményük által igazolódó magatartásformákat. A kompetencia mértéke már a társadalmi viselkedés eredményességével is mérhető.

A társadalmi környezet megváltozása nem a változást felmérő történelmi stratégiák formájában jelentkezik, hanem sokszor egész perifériakusnak tetsző értékkonfliktusok formájában. A száz évben mérhető átalakulás alapvető mozzanata tehát az értékváltság tudata.

A történelmi változások interpretációja meglehetősen leszűkült a politikai és gazdasági érdekkonfliktusok feltárására és magyarázatára. Ezek az érdekkonfliktusok azonban nagyon elmentmondásosak a polgári átalakulás már viszonylag késői fázisaiban is. Az érdekek kifejezése ugyanis csak meghatározott keretek között mehetett végbe. Az érdek önállóan nem artikulálódhatott, csak úgy, ha valamilyen legitim értékhez kapcsolódott. Az érték volt publikus, a társadalom nyilvánossága számára érthető, a csupasz érdek nem. Az emancipációs cselekvések ezért az értékek értelmezése körül bontakoznak ki. Hosszan húzódo és rendkívül kiterjedt, egyetemesnek érzett értékváltság volt tehát a polgári átalakulás folyamatának meghatározója.

Az intézmények. A jog

Az eszmetörténet által nyújtott történelmi magyarázat csak a végeredményre koncentrál. Számunkra, az utókor számára egy fogalmi szinten adott magyarázat létezik, melyben az értékek transzparens tulajdonságai mint misztikus, jelképszerű dolgok eltűnnek, és átadják helyüket a racionális és „valóságosabb” érdekeknek. Az újkori történelmi mozgás ezek szerint beteljesítése az ésszerűségnek, ahol a szabadság hegeli értelemben pozitív, s a társadalom intézményei éppen ezt a szabadságot hordozzák. Az eredmény ezen elképzelések számára ugyanaz, mint a visszavetített eszmei követelmény: transzcendens értékek helyébe racionális konvenciókat! Ez az elképzelés alapvetően helyes, ha azt a változást tartjuk szem előtt, amelynek eredménye az elkülönült polgári jog. A jog területén ugyanis teljes egészében bekövetkezik a XIX. század végére az eredmény, mely leválasztja a társadalmi testről a polgárokat, mint olyan alapelemeket, amelyeknek kettős funkciója van. A két funkció két szabályozási mód, és a társadalmi életnek két szférája. Az egyik a citoyen, aki társadalmi lényként államot épít és tart fenn magának; a másik a burzsoá, aki az állam garanciája mellett szabadon fejtheti ki tevékenységét, és aki a polgári társadalom tagjaként meghatározott keretek között érvényesítheti érdekeit a polgári társadalom többi tagjával szemben, de remélhetőleg nem a rovására.

Az eredmény ugyan igazolja a fogalmak bővületében létrejött elképzelést, de számos problémára nem tud választ adni. A legfontosabb ilyen probléma: miképpen alakult, hogy az újkori gondolkodás megszületésében olyan nagy szerepet játszó szembefordulás a skolasztikával nem feltétlenül, és nem egységesen mutat a felvilágosodás racionális elképzeléseinek irányába. A korai humanisták, a reneszánsz gondolkodók a skolasztika racionális metafizikáját elvetik, és sokszor a hermetikus tradíciót felelevenítve misztikus kapcsolatokkal magyaráznak jelenségeket. A vallás, mint sajátos és meghatározó közege a gondolkodásnak - mondhatni - alternatív eljárások egymás mellé rendelését hozza létre. Így a humanisták gondolataiban is keverednek az érték követő, a hagyományos értékeket nem megkérdőjelező vélekedések a szigorúan tudományos okfejtésekkel. Nem tűnik például racionálisan átgondolt és körültekintően megalapozott vélekedésnek Erasmus dühe a pápaság ellen, sokkal inkább egy hagyományos értékrend, egy

hagyományos egyetemesség védelmének.

Az emancipáció folyamata nem meghatározott rétegek uralma alóli emancipáció, hanem az értékek és intézmények konfliktusának az intézményi struktúra lassú megváltozását eredményező „megoldása”, illetve megoldásai. A többszámra való kiigazítás fontos, hiszen - bár a világ egységes lett ebben a szemléletben - a létrejövő intézményrendszerek nagyon különbözőek. Azt állítjuk, hogy a polgári átalakulás folyamatában a résztvevők számára a maximális elvonatkoztatási szint az értékek és az intézmények elvonatkoztatási szintje.

Ha a polgári átalakulás európai színtereit vizsgáljuk, időben is, térben is jól körülhatárolt helyekre gondolunk: elsősorban Angliára a XVII. század második felében, másodsorban Franciaországra a XVIII. század második felében és a XIX. század elején.

A francia legitimációs modell az értékeket eloldja társadalmi hordozóiktól. Az értékek transzcendensek, a társadalmi osztályok ugyan vonatkoznak valamilyen formában ezekre az értékekre, de nem birtokolják őket. A francia változások jobban követik az eszmetörténeti modellt, mint az angolok: „már az 1791. évi Loi Le Chapelier kimondta, hogy nincs korporáció az államon belül; csak az egyének partikuláris érdekei és a közérdek létezik. Ebből vezeti le aztán a törvény azt, hogy a munkaszerződés egyének közötti szabad szerződés, vagyis, hogy a status helyébe a szerződés, a feudális kizsákmányolás helyébe a burzsoá kizsákmányolás lép.”¹⁶ (Eörsi 1969: 275) A francia jogalkotás - a kodifikáció módszere segítségével - leválasztja a magánjoginak minősíthető ügyleteket, s ezeket a társadalom egy jól körülhatárolható szférájára korlátozza. Franciaországban a polgári társadalom kereteit végül egy forradalmi folyamatban létrejövő jogalkotási és intézményesülési folyamat határozza meg. Radikális cezura ez, mely a résztvevők nyílt konfrontációjában jön létre. Az angol fejlődés alapvetően különbözőnek tetszik. Angliában nem törekszenek kodifikált jogra, az alkotmányos elvek a szerződés egyre elvontabb formáiban öltönek jogi formát. Az organikusabb átalakulás, többek között, nem egységesíti a tulajdonra vonatkozó szabályokat. A francia jogalkotás mögött egységes tulajdon elképzelés húzódik meg, mintha ez lenne feltétele a korporációk szétzúzásának, s úgy tűnik éppen ennek lesz eredménye a szabadság és egyenlőség új, polgári értelmezése. Angliában ugyanakkor fennmaradt a korporatív társadalmi szerkezet, s mégis Európa legpolgárosultabb nemzetének látszottak.

Ebben a kétféle fejlődésben az értékek kétféle szerveződése tárható fel: mindkét szerveződés az értékek intézményesülésének folyamatára vonatkozik. A francia forradalom jogalkotásának esetében az értékeket el kell oldani társadalmi hordozóiktól, az egyes társadalmi csoportoktól. Az értékek elvont igényként vagy követelésként jelennek meg. Az értékek érvényesítését, érvényesítését sajátos intézménye garantálják. Maga a kialakuló államigazgatás és a hozzá kapcsolódó jogrend intézményei: az értékek saját intézményei. Az intézmények maguk úgy épülnek fel, hogy - az egyénnel és a társadalmi csoportokkal szemben - ők hivatottak képviselni majd az értékeket. Tehát olyan értékekre van igény, amelyeket intézmények képviselnek. A társadalmi konszenzus feltételének tűnik, hogy az értékeket intézmények, nem pedig társadalmi csoportok képviseljék. Ez egyszersmind azt is jelenti, hogy a társadalom egészére vonatkozó értékek, a társadalmi konszenzus részei, transzcendensek, nem lesznek olyan egyének vagy

¹⁶Eörsi Gyula, Burzsoá és magánjogi rendszerek kialakulása. Gazdaság és Jogtudomány. MTA IX. Osztályának közleményei III./1969. (Eörsi 1969)

csoportok, melyek intézményes felhatalmazottság nélkül ezt a képviseletet elláthatják. Egyes társadalmi csoportok, mint hagyományos értékek hordozói különös társadalmi tekintélyhez juthattak, juthatnak, de ennek nincsenek jogi következményei. Státuszukat, a többi társadalmi csoporttal, vagy magánszeméllyel kapcsolatban fölvetődő problémáik jogi kezelését nem befolyásolja.

Ez a fajta kettősség igen magas elvonatkoztatási szintet feltételez. A társadalom tagjai pro forma egyenlők, hiszen: „a code civil egyáltalán nem ismeri a jogi személy intézményét” (Eörsi 1969: 275), a polgári élet jogi szabályozása csak természetes személyt ismer. Mindenki magát képviseli ezen a formális szinten.. A társadalmi élet valóságában, ugyanakkor, bizonyos társadalmi csoportokba bekerülnek akár lehetetlennek is bizonyulhat. A szabályozást ez nem befolyásolja, legföljebb, a társadalmi értelemben vett mobilitás ezen csoportokon kívülre korlátozódik.

Az egész angliai átalakulás legfontosabb jellemzője a franciával szemben az, hogy a társadalmi rétegek (osztályok) megőrzik legitimációs folytonosságukat. A különböző társadalmi csoportok, az egész átalakulás folyamatában, a saját nevükben lépnek fel. A társadalmi konszenzus politikai egyezkedések révén jön létre. Így, a társadalmi megegyezésben érdekelt rétegek, a saját érdekeiket, mint különös értékeket legitim módon hordozták és képviselték. A társadalmi csoportok a társadalmi elvárásokkal szemben nem voltak defenzívában, hanem a társadalmi elvárásokat saját értékeként tartalmazta ideológiájuk. Angliában a polgári átalakulás francia színtérével szemben a szabadság- és egyenlőség-elképzelések nem váltak el a konkrét intézmények keretei között zajló küzdelemtől. Ebben a küzdelemben minden társadalmi csoport - legalábbis nagy vonalakban - megtartotta saját hagyományos társadalmi szerepét és értékeit. Így jöhetett létre egy olyan társadalmi struktúra, melyben a társadalmi csoportok a hagyományos funkciók képzetéhez kötődtek. A társadalmi és gazdasági megítélés szempontjai együtt jelentkeztek, s egy olyan tág értelmű hasznosság-kategóriát hoztak létre, amely megtűri maga mellett a hagyományos értékek képviseletét, a társadalmi rétegek hagyományos értelemben vett funkcióit.

Angliában az intézményekkel szembeni elvárások nem asszerint szerveződnek, hogy az intézmények valamilyen transzcendens értéket képviseljenek. Az értékek képviseletét a társadalmi csoportok fenntartják maguknak. A konszenzus így arra a területre vonatkozik, amely intézményes szabályozást kíván. A kérdés az, hogy az érdekek és értékek ütköztetésében hol van szükség társadalmi egyeztetésre. Az intézmény így nem valami idealitás képviselője, hanem a társadalmi megegyezések terepe és kerete. A társadalmi viselkedést nem elvont értékek motiválják, a megnyilvánulások nem abban a tudatban szerveződnek, hogy a transzcendens értékek rendszerét képviseljék. Minden megnyilvánulás az adott társadalmi csoport immanens értékei között mozog. Az intézményes korlátozások egy áttekinthető politikai harc eredményei lesznek. Ez a szerkezet olyan rugalmas, hogy mindig új és új értékek és érdekek ütköztetését is képes ellátni: gondoljunk a trade union beilleszkedésére.

Értékválság az a folyamat, melyben a polgári átalakulás végbe megy. Az értékválság pedig szorosan összefügg az intézményekkel, azért, mert az értékválság a cselekvések normáinak válsága. Hagyományosan a normák olyan konkrét értékek voltak, melyeket a korporatív társadalomba illeszkedő testületek, mint cselekvésük vezérfonalát követhették, melyekben a jog, az erkölcs és az intézmények egyéb szabályozó funkciói egybeestek. A szabályozás ebben az

esetben az értékkövetésen keresztül történik, a vallási és világi létmód nem válik külön: a bűn megtétele egyházi privilégium. Nem válik el a cselekedetekkel kapcsolatos felelősség az általános és különös szinteken. Például az angol jogról így ír Eörsi Gyula: „A common law őrzi azoknak az időknek a maradványait, amikor még a büntetőjogi és magánjogi felelősség nem vált szét, hanem egységes, vétkességtől független felelősség volt.” (Eörsi 1969: 261)

A változás iránya viszont éppen a szétválasztás. A norma már nem egyedi értékek transzcendens (és logikus) rendszere, hanem egy pusztán formálisan racionális rendszer, amely szabályokat hoz létre. A szabályok értéktartalma nehezen kibontható, csak alapjaikban vannak pozitív értékek, illetve csak ott vannak átlátható módon jelen. A formális rendszer, a szabályok rendszere nem követel azonosulást, beéri a lojalitással. A társadalmi életnek a formális jog által nem szabályozott része az, ahol az értékek a maguk egyedi voltában fennmaradhatnak. Ez azonban nemcsak az értékek fennmaradásának, hanem mindig új és új értékek létrejöttének is kedvez. Az értékek univerzalitása így a jogalkotás alapértékeire korlátozódik. Az értékek egy részének eloldódása társadalmi hordozóiktól a feltétele az általános humanitárius értékek létrejöttének. Ha explicit módon értékekről van szó, akkor a polgárosodás részesei mégis valami testületszerű szubsztrátumot keresnek hozzá, amikor pedig általános értelemben vett szabályokhoz igazodó célracionális cselekedetek kerülnek szóba, akkor ezt értékvesztésként, cinizmusként értékelik.

Anglia a XVIII. század első felében

A Stuart restauráció végképp illuzórikussá vált. Anglia Skóciával való egyesülése után a di-csőses forradalom politikai és vallási szabadságjogainak alkotmányos parlamentarizmusba szervezésével immár Nagy-Britannia lett, a modern világhatalom. Ebben az alkotmányos monarchiában kezdenek el működni - a világon először - a mai értelemben vett kormányok, bár még szakminiszterek, szakminisztériumok nélkül. Macaulay írja: „Ebben az időben az angolok úgy néztek egy franciára, aki alkotmányos korlátról és alapvető törvényről beszélt, mint valami meghökkenő csodálénnyre, amilyen az idomított disznó vagy a zenei csodagyermek.”¹⁷ (Maculay 1875: 71)

A modern polgárosodás folyamata egyik oldalról az egyházi jog megingásával VIII. Henrik és morus vitájával indult. A másik oldalon jelentkeztek, a testületekbe nem sorolható, tehát saját értékek megjelenítésének képességével nem rendelkező tömegek, akikről az egyik legnevezetesebb tudósítás szintén Morustól ered. A hagyományos értékek helyreállításának igénye az első jelek egyike, bár az egész középkori gondolkodásra jellemző ez a rekonstrukciós törekvés, ami Morust szembefordította királyával. Az átalakulást ilyen kezdetek határozták meg, az egyének és csoportok viselkedésének mértéke, ennek a mértéknek az eredete és igazolhatósága vált problémává. A modern polgárosodás folyamatában meghatározóak lesznek, a morálfilozófiai viták, átszövik a XVII. és XVIII. századi kultúrát. A morálfilozófiai elképzelések és viták nagyon változatos műfajokban tűnnek fel, s mintegy indikátorai lesznek az ezeken aszáradokon végighúzó társadalmi változásnak.

A morálfilozófiai viták megjelenése nemcsak a profanizálódás biztos jele (a laikusok kompetenciájának elismerésével és megkövetelésével), hanem indirekt módon az intézményi struktúra

¹⁷Macaulay, Anglia története. Budapest, 1875. (Maculay 1875)

átalakulásáról is tudósít. Az eredeti intézmények ugyanis nem képviselik többé a konkrét értékek egyetemességét, s így a konkrét értékekkel kapcsolatos állásfoglalások egy új intézmény, a közvélemény feladatává válnak. A történelmileg korábbi rétegződés korporatív rétegződés volt, ahol meghatározott értékhierarchia elemeihez voltak rendelve az egyes rétegek, mint testületek. Az ehhez képest csak memmyiségileg rétegző, s így a kor számára nehezen értelmezhető gazdasági racionalitás, illetve az ehhez rendelhető gazdasági érdek részben látens, részben felismerhetetlenül egybevegyül a testületi értékorientációval. Az a helyzet áll elő, hogy az értékek fennmaradnak, viszont az értékek társadalmi hordozói, a testületek felbomlottak vagy átstrukturálódtak. Kialakulnak az új társadalomszervezés alapjai, amelyek társadalmi korlátokat, szabályokat kezdenek el kiépíteni. A norma azokhoz igazodik, akik elvesztették hagyományos közösségeiket. A szabályok az individualizálódott, magárahagyatott és szabad egyént írják le.

Az egyénnek ebben a változásban új viselkedési formát kell elsajátítania. Eddig mindenki számára hozzáférhető értékekből lehetett dedukálni a normát, sőt, ez a dedukció mindenki számára pusztán társadalmi hovatartozása révén adva volt. Most ez a transzcendens, mindenütt konkrét értékekre visszavezethető norma kiszorul, s egyre több olyan szabálynak adja át a helyét, melyek nem elvont megnyilvánulásai egy-egy konkrét értéknek, hanem egyes cselekedeteket torolnak meg. Ezek a szabályok nem láthatók át egyetlen társadalmi csoport értékrendszerének segítségével. Azt lehet mondani, hogy megkezdí térhódítását az elkülönült polgári jog, amely soha nem látott módon szabályozza az emberek egymás közötti viszonyát. A szabályok természete új. Ezek immanens szabályok, melyek egységükben, rendszerükből kiszakítva nem utalnak értékekre, a korábbi értékeket meglehetősen nemtörődomséggel kezelik, sőt, a korábbi értékstruktúra kezelhetetlen nyűg a számukra.

A szabályoknak ezt a sajátos működését, amelynek révén a társadalomba integrálhatók lettek azok a csoportok, melyek a hagyományos korporatív szerkezetből kipottyantak, a társadalom alkotás hagyományos ágensei általános értékvesztésként élték meg. Korai példa erre a már emlegetett Morus Tamás. A szabályok létrehozása és tanulása társadalmi méretekben úgy folyik, hogy az újfajta szabályokat megpróbálják a már ismert régi értékstruktúrához kötni. A régi értékek társadalmi hordozói viszont már nem hagyományos szerkezetben léteztek, az értékképviselő általános érvénye megkérdőjeleződik. Az útkeresésnek a tapogatózó jellegét, elrejtettségét példázza, hogy az angol társadalmi változások, jó részt, vallási harcok keretei között alakultak.

A korporatív társadalmi szervezetben az értékhierarchia egyes csoportokhoz rendelt értékei úgy működtek, mint erkölcsi értékek, és részben azok is voltak. Az érték pozitív norma volt, a viselkedés előtt célként lebegett. A különböző társadalmi csoportba tartozó emberek csak beteljesítettek egy már meglévő transzcendens eredetű parancsot. A viselkedés normatív volta így semmilyen formában nem volt elkendőzve. Ezzel szemben az új szabályozás nem a norma követésére szólít fel, hanem kijelöli a cselekvések kereteit. Ezek a lehetőségek értéktartalmukat tekintve rendkívül sokfélék voltak. Például a hagyományos társadalmi osztályoknak is helyet biztosítottak a társadalomban. A szabadság az értékektől való szabadságot is magába foglalta. Ez természetesen óriási káoszt eredményez, hiszen előzőleg a társadalom java az értékek hierarchiája volt, míg most az egyes rétegek rendelkeztek az erkölcsi és az általánosabb társadalmi értékek valamilyen rendszerével, de a társadalom javát az értékek rendszere révén nem lehetett megfogalmazni. Sokkal inkább úgy látszott, hogy a szilárd értékrendek különö-

sek, már-már esetlegesek. A common sense számára néhány kivételes esettől eltekintve nem létezett vállalható közérköcs.

Irodalom és közvélemény

Az intézményesülő közvélemény a common sense-en alapul, amely episztemológiai kompetencia, és magába foglal a társadalmi érintkezésre vonatkozó ismereteket is, morális kompetencia is. Az érintkezés formái alapvetően megváltoztak a polgárosodás időszakában. A társadalmi életnek azok az elemei, amelyek a hagyományos szerkezetben derivátumok voltak, mint a művészet vagy a hírek, illetve ezek terjesztése, most önálló intézményekké váltak, megteremtve a kommunikáció és az érintkezés változatos színtereit. Ezek egyszersmind új legitimációs csatornák is lettek. Különleges helyet foglal el ebben az átalakulásban az irodalom. A hírközléssel karöltve kialakítja a maga prózai műfajait: a publicisztikát és a regényt. Az irodalomnak ez a populáris megváltozása Angliában olyan módon megy végbe, hogy az egész kontinentális irodalom ennek hatása alá kerül, s némi késéssel azokat a tendenciákat teljesíti ki, melyeket itt Angliában tapasztalhatunk. Érvényes ez mind műfaji, mind tematikai szempontból.

Az irodalom, az angliai viszonyok között, közvetít az értékek és a társadalmi intézmények között. Az irodalom általában is fölfogható a morálfilozófiai viták értékeinek kipróbáljaként. Vizsgálhatunk, vagy értelmezhetünk úgy irodalmi alkotásokat, hogy morális értékeket is vizsgálunk egyszersmind: hogyan válnának be ezek az értékek a való élet keretei között. Vagy tekinthetünk úgy az irodalmi műre, hogy propagandát fejt ki bizonyos viselkedési szabályok követése mellett - irodalmi eszközökkel - biztosítva az olvasót az ilyen típusú viselkedés hatékonyságáról. Angliában a XVIII. század eljére az irodalom, s ezen belül az új prózairodalom a dráma mellett valóságos iskolája lesz a viselkedésnek.

Ahol iskola van, ott tanulnak. Mit jelent ebben az esetben a tanulás? Tanulás például a forma tekintetében. Az új elbeszélő műfaj tanulása. Tanuláson ezúttal - a műfajelmélet sok jeles művelőjével szemben - nem meg tanulást, nem befejezett folyamatot értünk, mert XVIII. századi szerzők nemcsak tanulják, hanem egyszersmind kialakítják, megteremtik az ebben a formájában új műfajt, a regényt. Tanulás ugyanakkor morálfilozófiai értelemben. A viselkedések lajstromozása, kiválasztása, történelmi tanulás. A történelmi értelemben vett tanulást hajlamosak vagyunk organikus folyamatnak tekinteni, melyben a progresszió fogalmi kiválasztása folyik. Ebben a tanulásban nem magától értetődő a történelmi folyamatok irreverzibilitása, s így számos minta együtt fordul elő. Tanulja a paraszt az arisztokrata viselkedést, az arisztokrata kereskedni tanul, és mindannyian tanulják az értékek intézményektől független elsajátítását.

Az irodalom mindezen jelenségeknek nem ábrázolója, hanem résztvevője. Ennek az időszaknak az irodalmi művei egyben tudósítások is. Olyan tudósítások, melyek olykor hírekre alapoznak, vagy egy-egy hír sajátos háttérét tartalmazza. A hírkészítés hőskora ez az időszak, az újságok tele vannak csodás események részletes leírásával. A kísérthistóriák és a politikai viták jól megférnek egymással. A „tudósító” irodalom alantas irodalomnak számít a klasszicizáló versezetek árnyékában.

Van egy emelkedett irodalmi közönséget kiszolgáló írói társadalom, és van a bértollnokok hada, akik közül a legkiválóbbak egy új irodalom megteremtői. Ez az új irodalom a regény, melynek két bértollnok klasszikusa is van: Defoe és Fielding. De az irodalmi félvilághoz tarto-

zik Samuel Richardson is, aki nyomdász. És Swift - aki pedig Defoe-val szemben az emelkedett irodalmat képviselte - szintén politikusok jóindulatából vitte olyan sokra.

A rágalmazó röpiratirodalom és az álhírek közege az, amelyben megszületik a regény műfaja. A regény - születésének körülményei folytán - kortárs tudósítás az értékek és emberek viszonyáról. A XVIII. század eleji angol regény eredetileg nem is nagyon tisztázta műfaját, csupán, valónak vagy csodásnak tetsző történeteket mesélt. A történetekben keresett jellemzőt és hiteleset. Az elbeszélismódot áthatotta a hitelesség igénye akkor is, ha hihetetlenül jó embereket ábrázolt, akkor is, ha csodás vagy meszeszerű szituációban helyezte hőseit.

Richardson levélregénye például több szempontból is illusztrálja az angol regény kivételes helyzetét. Egyrészt ez a regény a polgárok közötti információcsere hagyományos eszközét, a levélfórmát alkalmazza: másrészt olyan befektetésről tudósítanak ezek a levelek, ahol a pusztán eszméi javak hozadéka az előkelő társadalmi állás és az anyagi jólét. Richardsonnak óriási hatása volt egész Európában. A szentimentális levélregény műfajának olyan klasszikus alkotása, mint az Új Héloise is az ő hatását mutatja.

Ahogy Richardson Pamelája filozófiai alapon helyesnek minősített érték gyakorlati hozamára, célravezetőségére mutat, hasonlóan szimulálják mintegy az első regények a különböző értékeket. A szimuláció azt jelenti, ahogy Pamela annak az osztálynak?, rétegnek?, vagy testületnek? értékekpreferenciáit tekinti magára nézve kötelezőnek, melynek tagja kíván lenni. Az érték bizonyos értelemben elszakad képviselőitől, nyilvános lesz a szónak abban az értelmében, hogy nyilvánosan elsajátítható. Amikor „szimulálhatom”, hogy egy érték képviselőinek rendjéhez tartozom, akkor az értékek képviseletére, intézményes garanciáira kérdezek rá. Pragmatizálok az érték problémát. Ezek a regények egy újfajta intézményrendszer leendő alapértékei nevében megpróbálják szétválasztani a célravezető és helyes magatartásformákat.

A XVIII. század első felében Angliában az irodalom is terepe volt az értékek megvitatásának, az értékeket megalapozó fejtegetéseknek. Az írók is filozófiát alkottak. Nem kisebb feladatra vállalkoztak, mint az emberi természet megfejtése vagy feltérképezése. Az írók az emberi természet leírását - vagy éppen kifigurázását - tekintették céljuknak. Swift, Defoe, Samuel Richardson, Smolett s később Sterne is törekedtek arra, hogy történetüknek biztosítsák a valóság konkrétságát. Itt megjelenik már az a jelenség, mely majd a romantikában illetve a romantikát követően újból jelentős fejtörést okoz az olvasónak: a műbeli szerző és az empirikus szerző kettőssége. Ez a sajátos elfedése az empirikus szerzőnek - ezekben tizennyolcadik századi esetekben - az elbeszélést a hír, vagy a személyes beszámoló hitelével látszik felruházni. A hitelesség eme látszatát előfordul, hogy nem csak az egyes szám első személyben való mesélés, amely szinte mindegyik fent említett szerző művére jellemző, biztosítja, hanem egy olyan előszó is, mint amilyen a Gulliver utazásai elé került. Úgy tűnik a prózaírók számára a hitelesség ilyen apró jeleinek megteremtése, fontos. Műveik, mint „hiteles beszámolók”, mintha szociografikus igényt elégítenének ki. Úgy gondolták a mese tanulságát sokkal inkább biztosítja a konkrétság hitelessége, mint a klasszikus irodalmi módszerek fennköltsege.

A szociografikus igényre való hagyatkozás, elsősorban a figurák körülményeinek, s nem maguknak a figuráknak szélsőségesen konkrét megrajzolása. Defoe-nál is Swiftnél is láthatjuk a hajók indulására, nevére, vizkiszorítására, és hasonló más dolgokra vonatkozó részletes leírásokat. Nyilvánvalóan valami baj van az epikus hőssel, hiszen sem nem úgy jelenik meg,

mint az eposzokban, sem nem úgy, mint a tizenkilencedik századi regényekben. Mintha ez a hős egy meghatározott értékrendet képviselne ugyan, de ennek az értékrendnek nem tudnánk kijelölni a helyét a társadalomban. A hős így nem tud valami általánost képviselni, nem lehet úgy megrajzolni, mint társadalmi hordozóját, intézményekhez viszonyuló típusát egy viselkedés mintának. Mivel maga az érték nincs egyértelműen adva a társadalomban, az értékre vonatkozó kérdés túl általános, a hitelesség egyensúlya esetleges részletek részletes, nagyon konkrét kiemelésével látszik helyreállni.

Tulajdonképpen így értelmezhető az a sajátos erre a korszakra jellemző fikció. Hagymányos értelemben, ebben a társadalomban nem található, vagyis nem az addig megszokott módon, található értékhozó csoport. Határozott rétegződés ugyan van, de ez a rétegződés ugyanannyira adott a lehetőségekben (életlehetőségek), mint az értékekben. A lehetőségek oly mértékben kitágultak, oly mértékben alá vannak vetve egy gazdaságinak nevezhető racionalitásnak, hogy semmilyen hierarchiába rendezett érték szempont nem elegendő a tájékozódáshoz. Léteznek viszont új szempontok, amelyek az általánosság egy más fajtáját képviselik, amelyek szabályokban rejtik el az értékeket, mégpedig a szabályok természete szerint, nem pedig az értékek természete szerint. Mert a szabályok egy politikai megegyezés eredményei, s így nem tartalmazhatják egyértelműen valamelyik osztály értékeit.

A szabályt megfelelően követő viselkedés önérték, függetlenül a szabályban rejtőző, fogalmi módon esetleg kifejezhető értékektől. Létrejön egy társadalmi méretben érvényes és így hiteles viselkedésforma, amely pragmatikus, amennyiben a szabályokra figyel az értékkövető viselkedéssel szemben. Az értékek nyilvánossága megváltozik, elvben minden érték mindenki számára interiorizálható. Valamely értéket a viselkedésben követni magántűgy. A szabályok alapját képező általános értékek viszont tisztázatlanok. Az így átszerveződött viselkedés nyeri el a hitelességet a vállaltan fiktív irodalmi formában, hisz így valóban csak az egyedi esetlenségéktől tekint el a szerző, és művét a szabályok általánosságába emeli.

Fielding sok szempontból egy új fajta fikciót ír, mely egy magasabb szintű valóságélményt szeretne nyújtani, ki akarja szűrni az esetleges, túl konkrét elemeket. A szerző, megkülönbözteti magát figuráitól, sajátos transzcendenciát hoz létre a regényen belül. Úgy pozicionálja magát mint egy új irodalmi tartomány urát, figuráinak teremtőjét és mozgatóját. Ezen új irodalmi tartomány kormányzójának törvényhozói tevékenysége explicit módon húzódik végig a Tom Jones egész történetén.

Fielding, aki a regényirodalomnak (Sterne mellett) kiemelkedően tudatos figurája, éppen az értékek tisztázása jegyében tudatosan épít új műfajt. Sterne a maga gunyoros modorában egy intim világot épít, amely persze semmivel sem rosszabb, mint az igazi, a nyilvános világ. Fielding azonban teljes társadalmi tablót rajzol fel, melyben minden jelentős elem, a viselkedésminták, az ezeket befolyásoló értékek, a maguk társadalmi és morális valójában elének tárnulnak.

8. Harmadik exkurzus: Henry Fielding: Tom Jones

A szerző a Tom Jones-ban, ahogy a regény minden könyvének első fejezetében hangsúlyozza, tudatos magaskultúra alkotó, egy új irodalmi tartomány alapítója és kormányzója. Értékpreferenciái nyíltak, állandóan készen áll, hogy művével kapcsolatban mindenféle érték mentén eligazítsa a jámbor olvasót. Az esztétika értékeinek mentén is. Amit dologi tartalomként akarunk vizsgálni az, a szerzői definíció szerint, maga esztétikai közeg. Ugyanis magában az esztétikaiként értelmezhető közegben, a regény szövegében jelenik meg a szerző, és szól egyes szám első személyben. Fielding esetében ez az egyes szám első személy önazonosság - a szerző a szövegen belül, de a cselekmény folyásán kívül. Saját magát jegyzeteli, kommentálja, értékeli. Kint is van: értékel. Bent is van: elbeszél. Műve tárgya - saját bevallása szerint - az emberi természet, mely így sajátos összehasonlításra ad alkalmat a „természet” goethei, benjaminai értelmezésével. Látszik, hogy válik egyre termékenyebbé heurisztikus módszertani segítségünk. A Tom Jones elemzésben számos direkt és burkolt kérdés vetődik fel kommentár és kritika szétválasztásával kapcsolatban. A sajátos szerzői jelenlét, önmaga művének folyamatos értékelése kérdésessé teszi, hogy a dologi tartalom feltárásának eredménye így „csak” kommentár-e. Mindenképpen fölvetődik az a kérdés, hogy az esztétikai ítéletek miképpen viselkednek az időben: a történelemben, a kultúrtörténetben, az irodalomtörténetben.

FIELDING: TOM JONES

A Tom Jones című regényben a polgárosodás folyamata nem mint folyamat, hanem mint tabló tűnik elő. Noha a „tabló” kifejezés a „folyamat” szóval szembeállítva rendkívül, sőt, zavarbaejtően statikus, az egymás mellett lévő viselkedésminták révén egy folyamat különböző állomásait megjelenítő tablóról van szó. Olyan körképről, mely nem látja el a felmutatott értékeket történelmi indexekkel Fielding a Tom Jones-ban nem törekszik történelmi igazságszolgáltatásra. Ez a mű a közvetlen tájékozódás szociografikus fantasztikumának mesévé (fikcióvá) transzformálása.

A transzparens értékek nem transzparens képviselete prózai konfliktusokat eredményez, melyek igazi tragédiák a történet hősei számára - mint a Koldusopera (Gay) drámai anyaga is mutatja. Ezek a tragédiák, mivel a társadalomban a szembenálló felek frontvonalai rendkívül elasztikusak (ami annyit jelent, hogy a szembenállások mindig aktuálisak, a viselkedés stratégiái mindig egyediek - kivételes esetektől eltekintve - nem képesek társadalmi osztályok vagy rétegek céljaiként megfogalmazódni), speciális irodalmi formában nyilvánulnak meg.

Fielding e regényének különössége nemcsak abban áll, hogy szakít a regényírás szociografikus módjával, hanem legalább annyira abban is, hogy ötvözi a speciális drámai anyagot (az értékek zűrzavarának társadalmi megítélését) kifejező irodalmi formákat a szociografikus elemekkel, például Fielding regényében az idő teljes egészében hiteles - az 1745. év minden fontosabb csillagászati és történelmi azonosítási pontját megtalálhatjuk benne.

8.1. A „Tom Jones” történet

Kétségtől sovány - és általában nem is célszerű - az irodalmi művek elemzésekor csak a történetet vizsgálni. Óvatosan hozzá kell tennünk, hogy persze nem is csak a történetre, hanem a történetet kibontó cselekmény elemekre koncentrálunk. Hiszen mondhatjuk a Tom Jones, s

majdan a *Vörös és fekete* esetében maguk a művek kínálják ezt a szempontot. Fielding például magában a címben hangsúlyozza, hogy történet ír (The history of Tom Jones), melyet szerzője leír (kitalál). S miközben hangsúlyozza, hogy történetét ő maga találta ki, elbeszélését hitelesnek tartja, s mint hiteles történetet kívánja elismertetni. A *Vörös és fekete* esetében az alcím mondja: Krónika 1830-ból, s Stendhal a történet befejezése után jelenti ki, hogy története kitalált. Szempontjainkat figyelembe véve mégis ez látszik a legegyszerűbb eljárásnak. A művek dologi tartalmát, az etikum és historikum jegyében felfogott dologi tartalmát szeretnénk kihüvelyezni. A történetet kibontó cselekményre koncentrálni, leljük csak fel azokat az elemeket, melyeket a dologi tartalom kategóriája alá sorolhatunk.

A dologi tartalom, mint különleges szempont fellelése érdekében a történetet, a történetet kibontó cselekményt - már nem pusztán a szerzők (empirikus vagy szövegbeli most mindegy) kívánságára - hitelesnek érdemes elismerni. A dologi tartalom kibontásakor azt kell feladatunknak tekinteni, hogy külső (ideologikus) támasztékoktól minél szabadabban mutassuk fel egy történelmi értelemben „eredeti” állapot eszmétörténeti alkotóelemeit. Úgy kívánunk eljárni a Tom Jones történetével kapcsolatban, mint ahogy a történészek a forrásművekkel: egy világ, a Tom Jonest körülvevő világ rekonstrukciója a célunk.

Annak a meggyőződésnek kell vezérelnie, hogy Fielding története valóban hiteles. Ha pedig ez így van, akkor segítségével a polgárosodás első szakaszának morálfilozófiai „fényképe” hívható elő. Megítélésünk szerint morálfilozófiai „festmény” már létezik e korról, Defoe *Robinson Crusoe*-ja: főkuszában a vállalkozó angol feszít, s minden más történet vagy jelenség szerkezetileg, s ezért tartalmilag is neki, az ösgyarmatosító kereskedőnek van alávetve. A „fénykép” hátrányaihoz tartozik, hogy esetlegesebb, csak valami pillanatnyit rögzít, például semmi esetre sem állíthatjuk, hogy a mi fényképünkön súlyának megfelelő szerkezeti elem lesz például az ipar, melynek fejlődése, mint jól tudjuk, döntően befolyásolja a később történeteket. Csak azokat a jelenségeket vizsgáljuk, amelyeket a korabeli „objektív” (Fielding) megörökített. Az olvasó helyenként bizonyára derülni fog egy-egy furcsa ruhadarabon, vagy azon, hogy a kép egyik másik résztvevője a levegőben van megörökítve lehetetlennek látszó testhelyzetben: vagy hiányolni fog egy-két fontos részletet, mely rávilágíthatna a tabló mögött rejlő mély történelmi összefüggésekre.

A Tom Jones, Fielding regénye¹⁸, könyvekre tagolódik. A könyvek bevezető fejezetei esszék, a szerző első perctől legitimált szöcsövei. A történet botránykő és archetipus. A fattyú Tom Jones, Akárki úr, ha származását, társadalmi helyzetét nézzük, ifjúságát beszéli el.

A Tom Jones története igen egyszerű. A talált fiú vidéken nevelkedik, majd jötevőjét magára haragítja, s így kénytelen nekivágni az országnak. Az országúti kalandok a pikareszk szabályai szerint következnek - látszólag. De mikor hősünk Uptonba ér, rá kell döbbernünk: nem hiába hajtogatta a szerző, hogy számít szellemi teljesítőképességünkre: Upton nemcsak a bőrleszk kiváló megvalósulása a regényben, hanem az igazi bonyodalom színhelye is.

A külső körülmények legyőzhetők lennének Tom és szerelme számára, de Uptonban kide-

¹⁸Henry Fielding: Tom Jones I. és II. kötet Fordította: Julow Viktor Európa Könyvkiadó 1958. (Fielding 1958) THE HISTORY OF TOM JONES Henry Fielding Published in Penguin English Library 1966 Reprinted 1968 (Fielding 1968)

rül, hogy saját magukat is le kell győzniük (különösen Tomnak). Ez az önlegyőzés nem pszichologisztikus ködösítés, hanem valóságos társadalmi történet, melynek révén Tom az országon majd Londonban megismerkedik a társadalmi helyzet adta lehetőségekkel. Londonban például már igen borús végnek néz elébe a könnyelmű ifjú. Ez a regény fináléja.

Érdemes röviden belekóstolni abba, hogyan rángatja bele a szerző Tomot a legváltozatosabb és legreálisabb szörnyűségekbe, majd hogyan húzza ki a pácból kedvelt hősét:

Jones Fitzpatrick úrba botlik, aki kedves üdvözlését pofonnnal viszonzozza. Párba a két botcsinálta kardforgató között, melyben az ír nemes megsebesül. A már Jones nyomában járó matrőzfogók úgy látják, hogy jobb ürügy akad Jones eltűntetésére: elfogják és átadják a polgári hatóságnak.

Jones a továbbiakban a Gatehouse fogházában várja az újabb sorscapásokat. Nem is késik sokáig az első: Partridge Sophia levelét hozza, melyben az ifjú hölgy végérvényesen szakít Joneszal.

Rosszul áll Jones szénája, hiszen ha Fitzpatrick úr meg talál halni, a fiatalemberre az akasztófa vár. Az ír nemes állapotáról szóló első hírek ezt a szomorú véget sejtetik. Már a szerző is ezen a véleményen látszik lenni: „Ha az olvasó gyönyörűségét leli az akasztásban, legjobb lesz, ha nem vesztegeti az időt, és jegyet vált a tyburni vesztőhelyen az első sorba.” (Fielding 1958 II.: 402., Fielding 1968: 777.)

A második csapás még szörnyűbb. Watersné látogatja meg Tomot, s jó hírt hoz: Fitzpatrick úr életét nem fenyegeti veszedelem, következképp Jonesét sem. Partridge azonban Jenny Jonesra ismer a kikapós asszonyságban. Jonesnak a vérfertőzés bűnével kell szembenéznie.

Millerné panziója a jó és a gonosz küzdelmének utolsó színtere a regényben. Millerné mindent elkövet, hogy Allworthyt megenyhítse Tom iránt. Blifl pedig Tom Jones kötlére juttatásán fáradozik. Square és Thwackum is felbukkannak egy-egy levél erejéig. Square Jones ártatlansága mellett kardoskodik halálos ágyán. Thwackum szinte az akasztás időpontja felől kérdezősködik - igazi fináléhangulat.

Tom Jones dolgai kezdenek váratlanul jobbra fordulni. Allworthy Square levele nyomán megenyhül a léha ifjú iránt, s mikor kiderül, hogy Tom az ötszáz font nélkül boldogult, látogatába készül a börtönbe. És itt felgyorsulnak az események. Két ember, Partridge és Watersné (Jenny Jones) Allworthy előtt tisztázzák Tomot. Watersné fényesen igazolja Tom Jonest. Szó sincs vérfertőzésről, mert a gyermek anyja Bridget kisasszony, Allworthy néhai nővére. Tom Jones egy valóságos Allworthy-unokaöcs, amit Allworthy siet elismerni.

A továbbiakban minden jóra fordul, mindenki jó útra tér. A gonoszok kitaszíthatnak az idillikus világból, ahol Tom és Sophia egymáséi lesznek (persze némi vonakodás után). A mezeiasszonyok megbocsátatnak. A zabigerek, mert születésének e szegényteljes feltjét előkelő származása sem mosta le, a nyihahák országára emlékeztető falusi idillben éli le további életét az ő boldog Sophiájával.

A derék és erényes házaspárnak természetesen arra is van gondja, hogy eligazítsa a Partridge-

félék sorsát. Partridge Mollyt készül a könyv végén feleségül venni, míg Watersné Supple tiszteletes hitvese lesz. „Így tehát, olvasóm, végre valahára történetem végéhez jutottam, s nagy megnyugvásomra, de talán várakozásod ellenére Jones úr, úgy látszik, a legboldogabb ember lett a világon.” (Fielding 1958 II.: 523., Fielding 1968: 871.) Hiszen a szerző szerint sincs nagyobb boldogság, mint Sophiát feleségként bírni. Valahogy így szövődik az egész történet.

A következőkben megvizsgáljuk, milyen társadalmat ír le a történet, milyen viselkedésmintákat és magatartásformákat tekint jellemzőnek és hitelesnek, illetve kívánatosnak, és hogy ezek a viselkedésminták, magatartásformák milyen társadalom képét rajzolják elének.

8.2. A testületek

A testületi szellem képviselte a különböző esetekben más és más. A földbirtokosok és az arisztokraták testületi szerveződése nem forog veszélyben, csak néhány magánjogi ügylet technikáját kell elsajátítaniuk, egyébként, az életmóddal kapcsolatos értékeiket és erőnyeiket zavartalanul gyakorolhatják.

Az egész testületi szerveződést a történet a képviselt erények oldaláról közelíti meg. Ha az erények pozitívan nehezen kimutathatók, akkor negatív, a bűn oldaláról jellemzi nemcsak a testületek tagjait, hanem a társadalmi cselekvéseket egyáltalán. A bűn az egész történeten végighúzódo szervező erő, mely Londonban már teljes egészében beilleszkedett a társadalmi struktúrába.

Az arisztokraták

Az arisztokraták testületi problémákkal nem küszködnek a regény keretei között, mégis érdemes kitérni magatartásukra, mert - mint Fielding mondja - itt megismerhetjük „a színlelés és bűn minden ritka olasz és francia fűszerével” (Fielding 1958 I.: 13., Fielding 1968: 53.) ízesített életet.

Londonba érve Tom Jones Sophia nyomát kutatja. Komornabódító udvariassága megszerzi neki a kegyet, hogy Mrs. Fitzpatrick fogadja. S ezzel, ha hozzávesszük Fitzpatrickné és Lady Bellaston komornáinak jól értesültségét, megalapozódik Tom Jones kálváriájának londoni része. Az előkelő hölgyek ugyanis, amint rájönnek Tom kiletére, azonnal kezükbe veszik Sophia szerelmi életének irányítását, ami azt jelenti, hogy szigorúan eltitkolják a két szerelmes elől a másik hollétét.

Tomot megtekint a előkelők társasága, s bár amikor jelen van, levegőnek nézik, annál jobban szidják faragatlanságát, amikor kiteszi a lábát, s annál veszélyesebbnek látják külsejét egy ártatlan leányra nézve. Beállít Lady Bellaston is, és - mint Fielding felhívra rá a figyelmet - mélyen bókol Tom Jones előtt; ez nem összeférhetetlen az előkelőséggel, mint némely vidéki asszony képzelet. Végül a háziasszony, aki úgy gondolja, Jones úrral nem kell teketóriáznia: „Kedves uram, azt hiszem, ma este valószínűleg nem tudok választ adni önnek abban a dologban - mondja komor arccal -, de hogy ha lenne szíves megüzenni, hogy hova küldhetnék önért holnap Jonesnak nem mesterkélt, hanem természetes jómodora van. Ahelyett hát,

hogy lakcímének titkát egy szolgálával közölte volna, egyenesen magának a hölgynek mondta meg” (Fielding 1958 II.: 197., Fielding 1968: 619.)

Mesterkéltnak és természetes jómodornak? El lehet hinni Fieldingnek, hogy legalább saját korában tisztában van ilyen árnyalatnyi különbségekkel? Először azt kell megvizsgálni, hogy az adott helyen és időben mit fejez ki egy ilyen tisztán a modorra vonatkozó kijelentés. Ha a viselkedés meghatározott társadalmi csoportok sajátja, és csak azoké, akkor az ilyesfajta kérdésfeltevésnek, amilyen Fieldingé, nincs semmilyen létjogosultsága, hiszen az adott társadalmi csoport tagja szinte minden érintkezési formánál egy már meglévő (transzcendens) mintát követ, amelyben azonosítja magát mind a másik számára, mind a maga számára. Ha a kérdés felvetődik, akkor az ilyen módon szabályozott viselkedés vagy egyáltalán nincs, vagy ha van, érvényességi köre rendkívül szűk. A dolog másik oldala viszont az, hogy a jómodor valamilyen privilégium ebben az összefüggésben, s így társadalmi csoportot formáló erő. Az igazi vagy a mesterkéltnak? A fieldingi elképzelésekből félreérthetetlenül kiderül, hogy a társadalmi csoportokat formáló erő a mesterkéltnak jómodor, a természetes jómodort viszont társadalomformáló erőnek szeretné látni. Ez a természetes jómodor ugyanakkor nem valami jövőképpé eredménye, hanem összefüggésben van az előkelőség fieldingi használatával. Az előkelőség itt nem születési előjog, hanem a viselkedésben megnyilvánuló természetes szuverenitás, és ez a szuverenitás azonban - Fielding szerint - sokkal gyakoribb azoknál, akik nincsenek arra kényszerítve, hogy megélhetésük gondjával törődjenek. Ez a réteg az arisztokrácia. A társaságban lévő két arisztokrata nincs kivéve Fielding gúnyolódásának, sőt Lady Bellaston viselkedése mintaként áll a vidéki úriasszonyok előtt a szerző bemutatásában; viszont Fitzpatrickné, aki csak egy ír kurtanemes neje, megkapja a magáét a mesterkéltisége miatt. Egyben persze folyamatosan meggyőződhetünk arról is, hogy Fitzpatrickné nem problémamentesen birtokolja a javakat, hiszen egész magatartását Tommal és Sophiával szemben az határozza meg, hogy kibékítse a rokonai Western családot, amelynek gazdagsága, mint kiderül, igen nagy társasági vonzerőt képvisel.

A tanulás ebben a formájában mentes minden absztrakciótól, a társadalmi viselkedés elsajátítása a legszabályosabb illetlen keretei közé is befér. A viselkedés, annak ellenére, hogy a társadalmi korlátok alapvetően megváltoztak, nem az újdonsült társadalmi csoportok egyetemessé tágitott értékei alapján szerveződik, hanem látszólag megőrzi a társadalmi konszenzus többszázéves gyakorlatát, és sokkal inkább belső szerkezetében, tartalmában változik, mint formájában és hierarchiájában.

Londonban sötét felhők gyülekeznek Sophia feje felett. Egy fiatal arisztokrata szerelmével kezdi üldözni a bájos leányt. Lady Bellaston kap az alkalmon, hogy vetélytársától megszabaduljon, s a londoni elvetemültség legfinomabb példáival örvendeztetni meg az olvasót.

Először is Sophia megátalkodott és szerencsétlen szerelmét kívánja bebizonyítani Lord Fellamarnak, amit oly tapintatosan szervez meg, hogy Jones halálhírért pletykáltatja el szalonjában - persze ez csak apró csíny, nem is érdemes túl sok szót vesztegetni rá.

Később meggyőzi az ifjú lordot, hogy Sophiát feleségül venni szándéka ellenére igazi áldás, egyenesen emberbaráti cselekedet, hiszen a biztos nyomorúságtól szabadítaná meg, ami Jones mellett várná. A legördögibb gondolat azonban a beleegyezés kicsikarására vonatkozik: Lord Fellamar Lady Bellaston szervezésében erőszakot tesz Sophián, s így a már megbecstelentett

lány boldogan menti a menthetőt, s Lord Fellamar felesége lesz. Tanulságos a borzalmak fokozásának menete: Jones halálhíre messze elmarad azon borzalom mögött, amely most vár Sophiára.

Az emberélet olcsó, de furcsa módon a becsület drága. Mindenesetre szoros az összefüggés a két dolog közt, mint már Nancy Miller esetében láttuk. Nem kétséges ezek után, hogy bizonyos típusú élet a halálnál is rosszabbnak mutatkozik egy valamennyire is elfogadható társadalmi helyzetben. Vagy, ami ugyanennek tán pontosabb kifejezése, a becsület a társadalmi helyzettel való azonosulás tudata - a szolidaritásnak egyfajta előképe. A becsület védelme tehát mind a nők, mind a férfiak esetében lojalitás a társadalomhoz, melynek, bár olyan, amilyen, felelősséggel tartozunk, mert erőihez képest a mi jólétünkön is munkálkodik.

Azt lehet tehát mondani, hogy a nem kifejezetten társadalmon kívüliek számára, ha a saját társadalmi helyzetük tudata nem is problémamentes, ezt a tudatot akkor is sokféle idealizáció terheli. A társadalomról mint sajátos konszenzusról való tudásuk igen magas színvonalú.

A fentiek alapján természetesen Lord Fellamarnak is igen fejlett a becsületérzése, s így a terv rendkívül visszatartózkodónak tűnik a számára, kész lett volna a meghátrálásra. „Lady Bellaston, értesülvén az ifjú lord aggályairól, szakasztott azzal a megvetéssel kezdte kezelni az ifjú arisztokratát, akár a jog bölcsei (másnéven a Newgate ügyvédjei) azokat az újdonsült tanúkat, akiket a lelkiismeret furdal.” (Fielding 1958 II.: 305., Fielding 1968: 704.) Lady Bellaston olvasottságát fitogtatva, ókori példái idézésével kísérli meg jobb belátásra bírni a lordot. Ami pedig azt illeti, hogy mit szól majd Sophia a dologhoz, azt részint úgy intézi el a Lady, hogy minden nő helyeselné a lord eljárását, valamint „Azt hiszem, kevés olyan férjes asszony ismerősöm van, aki el lett volna ragadtatva az urától.” (Fielding 1958 II.: 305., Fielding 1968: 704.) Lord Fellamar tehát ilyen módon újra feltűzelve beállít az egyedül hagyott Sophiához, s hozzáfog terve megvalósításához.

Lord Fellamar esete Tom Joneszal a becsület és bűn újabb dimenzióira vet fényt: Tom nyomában a Lady Bellaston által feltűzött Lord Fellamar megbízásából matrózfogók járnak. Jones a már ismert módon börtönbe kerül, ahonnan részben Lord Fellamar segítségével szabadul ki. Lord Fellamar ismeretlenül is megköveti. A Lord ugyanis - amikor a párbaj részleteiről hallva azt tapasztalja, hogy Jones úriember, s ezt más forrásokból is megerősítik - szegénylenni kezdi tettét, amelyet persze egy képzeletbeli csavargóval szemben elfogadhatónak talál. Arra törekszik tehát, hogy teljes elégtételt szolgáltatasson Tom Jonesnak. Így lehetséges, hogy a seb-orvos, aki tanúsítja, hogy Fitzpatrick úr nincs veszélyben, két arisztokrata kezességvállalása mellett kiszabadíthatja Tomot a börtönből.

Lord Fellamar szinte kifogástalanul viselkedett, hiszen szelektált a cselekvés iránya szerint, és ez a lényeg. Az, hogy mely cselekedet bűnös, és melyik nem, azt ebben a környezetben az dönti el, kit sújt. Persze a határ nem ellenség és jóbarát között húzódik, hanem a társadalmi helyzetek szabják meg.

A földbirtokosok

Történetünk vidéken kezdődik, s ide tér vissza. A közege, amiben fontos szereplőink mozognak, társadalmilag a földbirtokos nemesség révén meghatározott. A fontos szereplők, a történet kez-

detektor valamennyien vagy hozzátartozói egy földbirtokosnak, vagy szolgálái, vagy valamilyen más minőségben szolgáltatnak számára. Amit tudni lehet, ebben az időszakban a földbirtokos nemesség az angol nemzet viszonylag egységes része. Ez a réteg anglikán, tory, hagyománytisztelő, a paternalisztikus igazságszolgáltatás (s szinte csak ez létezett) letéteményese, zsarnoki, műveletlen, nyakas népség. A hannoveri ház 1746-ig úgy tekint rájuk, mint a jakobiták támaszára Angliában. Pedig nyakasságuk, hogy nem hagyják magukat az orruknál fogva vezetni, már a Stuart-restauráció sikeres éveiben kiderült. Mélységes gyanakvásuk az udvari élet intrikáival és kifinomult romlottságával szemben megvédi őket az alárendelt szereptől.

1745. júliusában éppen mikor Tom Jones elhagyja szülőhelyét, Károly Edward skóciai hadjáratának kezdetekor senki sem tudta biztosan, mit fog tenni ez a nagy erőt képviselő tory nemesség, amely Orániai Vilmost annak idején bitorlónak tekintette.

Azóta eltelt ötvenhat év! S bár ezek a nemesek sokat megőriztek korábbi tulajdonságaikból, mégsem voltak a régiek. Olyan társadalmi viszonyok közepette tartogatták hagyományos értékeiket, mely viszonyokat nem állt hatalmukban semmibe venni. A falusi nemesúrnak is figyelembe kellett vennie a szemfényvesztés, a látszat társadalomformáló erejét, a megváltozott viszonyok követelte új kapcsolatfajtákat; ha máskor nem, akkor, amikor kimozdult odújából, vagy mikor bűnügyek esetén az igazságszolgáltatás felsőbb fórumaival került kapcsolatba.

A hagyományos értékek őrzését megkönnyítette gazdasági egységességük, valódi gazdálkodók voltak, szemben az arisztokratákkal. Egységességük azonban inkább csak homályos szükséglet, hogy a társadalom egységes feleként létezzenek. Ifjúkorában ezen nemesurak egy része atyái vagyonát már az egyetemi városokban kurtította. A politikai szükséglet ebben az esetben rombolólag hatott: a világlátottság a nemesurakat egymáshoz és a hagyományos királyi hatalomhoz fűző szolidaritást megfosztotta természetességétől, mely hajdan politikai fellépéseik erejét adta. Korábban a földesurak paternalisztikus önkénye, a szélesebb tájékozottság híján korlátlannak tetszett, brutalitásuk erőnek látszott. De éppen a vidéki földesurak által is követelt, a királyi hatalmat visszaszorítani kívánó polgárjogi törvények (különösen a Habeas Corpus Acta, amit apáik szorítottak ki II. Károlyból 1679-ben) szorítják korlátok közé a paternalisztikus igazságszolgáltatást.

A swifti utópiát felidéző földbirtokos

Tomot egy minden fantáziát meghaladóan jó ember, a vidéki nemzeti uraknak egy nem nagyon jellemző figurája - még egyetemre sem járt - neveli, illetve nevelteti fel.

Nem marad kétségünk e jószág kivételes volta felől, hiszen Fielding a szokásos, szinte komázó modorában a regény elején a következő módon nyilatkozik meg jószágos hűsével kapcsolatban: „vakító fensége teljességében kelt fel a nap. Egy, csakis egy valami lehet ragyogóbb, dicsőbb nála a teremtet világban, s ezt éppen Allworthy testesítette meg: az olyan ember, aki telve jóssággal, azon tűnődik, miképpen élhetne és cselekedhetné leginkább a Teremtő akarata szerint úgy, hogy mennél több jót tehessen az Ő teremtményeivel. Légy óvatos, kedves olvasó! Magas domb tetejére vittelek fel hebehurgya módon, olyan magas dombra, mint az Allworthyé, hirtelenjében nem is tudom, hogyan vigyelek le innét a nélkül, hogy nyakadat törnéd.” (Fielding 1958 I.: 21., Fielding 1968: 59.)

A jakobita nemes

De mikor belép a történet színterére Western nemzeti úr, a vidéki földesúrnak vérmesebb, s valószínű, valóságosabb képe tárul elénk. Western a jakobita nemes. Nap mint nap falkavadászokat rendez, korhely cimborákkal veszi körül magát, és a végtelenségig parlagi. Western alpári tulajdonságait privilégiumként viseli. Megveti az arisztokráciát, mert az úgymond eladta az országot a hannoveriánusoknak. Kiderül, hogy ez esetben az ország a földbirtokos nemesség társadalmi rangját jelenti.

A jakobita nemes barátsága

Westernnek egy időben Tom a legjobb cimborája, nem takarékoskodik javaival a vadászatok és lakmározások szervezésekor. Még korábban, mielőtt Tom első számú vadászcimborájává lépett elő, kifejezte nagyrabecülését Tom, és megvetését Blifil iránt. Mégis, mikor leánya házassága szoba kerül, nem habozik: a szomszéd hatalmas birtoka láttán a majdani urat, Blifilt teszi meg főlegényjelöltnek, s szegény Tom Jonest, aki annyiszor lekötölte, képes lenne megölni, mert kiderül, hogy ő Sophia engedetlenségének oka.

A békebíró

Miközben az elüldözött Tom Bristol felé veszi útját, Sophia a saját szökését készíti elő Honour nevű komornája segítségével. Az előkészítési cselszövései közben Western nemzeti úr, törvénykező nemesúrként is bemutatkozik. A vérmes nemes azt latolgatja, hogy mint békebíró felhasználja-e személyes bosszújára hatalmát, vagy sem, de tart a kúrián lévő, hatásköri túllépésekről szóló feljelentésektől, s eláll az apróbb bosszúság megtorlásától.

A stílus

Western úr a transzparens értéképviselőt példázza: a vidéki földbirtokosság nyers értékeit képviseli minden helyzetben. Viselkedése azt sugallja, hogy mást nem is tudna képviselni. Ez a természetesség ad sajátos pergő stílust minden nyilvános megjelenésének.

Az uptoni fogadó udvarára nagy kísérettel egy uraság érkezik, aki a kavarodásnak azonnal egy hajtvavadászat formáját adja. Western úr megjelent Uptonban.

Csak néhány perc, és meglátja Tom Jonest kezében a leánya karmantyújával. Mindjárt perbe is fogatná a szegény fiút nőrablásért, de a helyi békebíró vonakodik, hogy segítség nélkül nem tudja ellátni ezt a kényes feladatot.

Western nemzeti úr a maga rókavadász tempójával megátkozta az egész társaságot, és tovább rohant Sophia után az egész kíséretével.

Végül is Western úr nyomot vesz, hogy stílszerű legyen, ugyanis leánya üldözése közben egy vadászat kellős közepén találja magát, s megfélekezve a lányról, dühről, a kopófalca nyomába veti magát, belesimulva végre egy megnyilvánulási számára adekvát környezetbe. Ezzel a „hazaérkezéssel” lesz hangsúlyos Western úr magatartásának általános inadekváttsága, az a feszültség, mely az ő hagyományos viselkedése és a megváltozott világ közt mindig újra és újra

létrejön.

Sophia üldözése egy időre befejeződött. Miközben a felvidéki skótok a bőriket viszik a vásárra, addig az ilyen Western-féle jakobita nemesek engedetlen lányokat üldöznek és vadásznak.

Becsületek

Sophia hiába sikoltozik, mikor Lord Fellamar szerelmesen megtámadja, egy szerencsés véletlen folytán mégis megmenekül. Western nemzeti úr hangja hallatszik, majd ő maga is megjeleNIK kissé tántorogva, hogy visszaragadja a leányát. Mikor az ifjú lord a nagy kavarodásban mint vőjelölt próbál Western úrral szót érteni, sűrű káromkodások közepette küldik a fenébe. Lady Bellaston szemrehányásaira Western kerek perccel kijelentette: „én bizony semmiképpen se akarok egy tábul cseresznyézni a maga lordjával. Kapjon csak az én lányom becsületes falusi nemesembert.” (Fielding 1958 II.: 313., Fielding 1968: 710.)

Western nemzeti úr falusi öntudata még azt is megengedi, hogy ne fogadja el Lord Fellamar párbajkihívását, hanem mértéktelen félelmek és káromkodások közepette méltatlannak bizonyuljon a fegyveres elégtételre.

Western nemzeti úr kivonja magát a becsület társadalmi értelemben vett univerzalitása alól, viszont jól meghatározott szolidaritásérzése, amely egy kétségkívül létező és jelentős társadalmi csoporthoz fűzi, fel is menti őt az általános társadalmi felelősség ilyen homályos vállalása alól.

A papok

A regény főhőse a harmadik könyvben lép eléNK, és ekkor ismerkedünk meg neveltetésének körülményeivel is. E körülmények egy részét két jeles személyiség, Allworthy két tányérnyalója képviseli. E két úr kétfajta ágrólszakadt haszonleső. Az egyikük egy derék pap: „Thwackum úgy vélekedett, hogy az emberi lélek a bűnbeesés óta nem más, mint a vétkek tisztátalan edénye” (Fielding 1958 I.: 109, 110., Fielding 1968: 128.) Sanyargatta is őkelme e „tisztátalan edényt”, persze nem a magáét, hanem szerencsétlen Tomét. A másik úr, Square „minden cselekedetet az igazság változhatatlan vastörvénye és a dolgok örök célszerűsége alapján ítél meg” (Fielding 1958 I.: 110., Fielding 1968: 128.). A két nevelő és Allworthy unokaöccse, a néhai Blifil kapitány apjához méltó sarja alkotják Tomnak azt a környezetét, mely biztosítékot nyújt arra, hogy mindig értékeli cselekedeteit. Így Tom és Blifil ifiúr valóságos erkölcsi viták keresztútjában töltötték el kamaszkorukat.

A két nevelő a vallás és az erkölcs társadalmi hordozói - Fielding meggyőződése, hogy ezt a két dolgot nem lehet elválasztani. A vallás és erkölcs értékeinek biztosítása társadalmi intézményt követel. Ez az intézmény az anglikán egyházban, mint a papság hagyományos testületében, adottNak látszik. A két nevelő közül Thwackum egy - az angol társadalomban fontos, de egyáltalán nem megbecsült - testület oszlopos tagja.

Az alsópapság nagy nyomorban élt. Az alsópapság nyomorúságos helyzetét még az is illusztrálja, hogy a társadalmi megbecsülésben nagy szerepet játszó házasság szempontjából hol

állnak. Mint már láttuk, Supple Jenny Jonest veszi feleségül, de szó esik futólag a történetben egy másik lelkészről is: Londonban egy nemes ember (aki egyébként nagyon liberálisnak mutatja magát) a következő váratlan hír miatt kénytelen megszakítani egy meزالiansz meghívására tett fázadozásait:

„Ez a váratlan és megdöbrentő hír nem volt más, mint hogy leánya az ő távollétének úgyszólván első percében felhasználta a jó alkalmat, és megszökött egy környékbeli fiatal lelkészsel. A tiszteletes úr ellen egyébként csak egy kifogása volt az apának, nevezetesen az, hogy nem volt egy fillérje sem. Így a lánynak eszébe sem jutott, hogy megmondja apjának, kibe szerelmes.” (Fielding 1958 II.: 329., Fielding 1968: 723.)

Az anglikán lelkésznek viszont általában nagy lehetett a befolyásuk, hiszen a szószék az információátadás és az erkölcsi orientálás talán legfontosabb eszköze volt. Az anglikán papság - ellentmondásos szerepe miatt - egyre kevésbé képes betölteni társadalmi szerepét: fenntartani és a vallás keretei között tartani az értékekre vonatkozó közmegegyezést. Az erkölcs értékeinek képviselőre egyre alkalmatlanabb ez a testület. Az erkölcs inkább a rétegsajátosságok valamilyen racionálisan elképzelhető együttese. Thwackum megkettőződik, Square válik ki belőle, aki az erkölcs teljesen vallásmentes megfontolásait képviseli, az erkölcsi kijelentéseket a logika körébe utalva. Thwackum pedig érveléseiben csak a felsőszégre hivatkozhat, hiszen eszmei fegyvertárának laikus részét a vallástalan Square birtokolja.

A mintegy öt évet felölelő harmadik könyv nem is szól másról, mint Tom és elvetemült cimborája, a vadászó Black George fogolyvadászatának hosszan húzóódó következményeiről. Ez nem nevelődés, hiszen Tom Jones már kész hajlamokkal és erényekkel kép elénk. A szerző inkább a feltételeket akarhatja tisztázni, melyek közt ifjú hőse boldogulását fogja majd keresni. E feltételek közé tartozik még, hogy csak a keményebbeket említsem, a két nevelő kíméletlensége (Thwackum irlalom címén valószínűleg az emberiség egyik felét irtotta volna ki, Square a másik felét (Fielding 1958 I.: 132, Fielding 1968: 147.)), valamint az ifjú Blifil képmutatása és cselszövő hajlamai.

Az a pap, aki Western nemzeti úrnak a regény során elválhatatlan útítársa, bizonyos Supple tiszteletes úr, a független testületi szellem megingásának tanúsítója. Supple Thwackummal szemben önálló parókiával rendelkezik Western birtokán. Múltán feljogosítva érezheti hát magát Western „vallási” felügyelőre, a maga szerény eszközeivel igyekszik is a válságos szituációkban jobb belátásra téríteni a vérmes nemest. A tiszteletes úr a lelkiismerete parancsára teszi ezt, testülete társadalmi szerepét kívánva teljesíteni. A Westernre háruló szemrehányások mégis gyengédek Western elkövetett bűneihez képest. A tiszteletes úr közbelépéseinek szerénységét a Western-kúria jó konyhája, no meg az a nagy befolyás, amivel Western úr a környéken rendelkezik, bőséggel megmagyarázza.

A katonák

Az egyik országúti fogadóban a katonák érkezése veri fel Tom Jonest szunyókálásából, s mentesíti a kocsmárosat a gyanakvó figyelem terhe alól. A katonák Károly Edward, a trónkövetelő fia ellen indultak a „dicső Cumberland herceg” vezérlete alatt, aki a felkelés vérbefojtása után kiérdemelte a Mészáros Bill csúfnevet. Hősünk gavallérosan kifizeti a katonák számláját.

Tom Jones csatlakozik a sereghez, de kiderül, hogy nem katonaként, hanem önkéntesként kíván harcolni a protestáns vallás dicsőségéért, csalódást okozva ezzel egy derék őrmesternek, aki már látta benne a bakát.

Az őrmesternek jó szeme volt, a hadseregben nyújtott juttatások pont az ilyen ágrólszakadtak számára voltak kitalálva, kb. egy paraszt jövedelmét biztosítva a semmihez sem értő vakmerőnek.

Ugyanakkor azt mondhatjuk, hogy annak a hadnagynak is jó szeme volt, aki elé a későbbiekben Jones urat vezették: „A hadnagy már első pillantásra sem palástolhatott el némi meglepetést: hiszen Jonesnak elegáns ruhája, vele született jó modora volt, és olyan szembe-tűnő méltóság ült a tekintetében, hogy olyat ritkán látni közrendű embereknél, és bizony az előkelőknél sem mindig.” (Fielding 1958: I.378, Fielding 1968: 338.)

Egyrészt tehát igaza volt az őrmesternek, ha elfogadjuk Macaulay következő okfejtését: „világos, hogy oly hazában, ahol senkit sem kényszeríthetni, hogy katonává legyen, a hadsereg soraiban nem lehet betölteni, ha a kormány a rendes mezei munkabéternél sokkal kevesebbet ajánl.” (Macaulay 1875: I.423) Jones számára nyilvánvalóan felvetődik, hogy ez is van olyan jó, mint a tenger, hiszen, ugyanúgy, az életveszedelemért cserébe szűkös megélhetést nyújt.

Másrészt viszont a hadnagynak is igaza van, amikor észreveszi, hogy itt nem a fizikai képességek, és az elkészeredés anyagi javakra váltásától van szó, hanem bizonyos értékek szuverén képviselője, sőt az egyéni méltóság szuverenitásának naiv, ám annál méltóságteljesebb képviselője az, ami Jonest soraikba hozta.

Villódzó egyéniség ilyen szempontból az akasztófárávaló Tom, hiszen mind a két meglátás helyes: az egyik nagy rutinnal általánosít a lehetséges okokból, a másik a mások számára elzárt lehetőségek ismeretében, tapasztalata révén biztosan ismeri fel a viselkedés jegyeiben az urat.

Az egyik, az ok bensőséges ismerete folytán, mindent magához ránt a nyomorúság sarába, a másik, emelkedettebb szemlélete pedig, csak épp az élet materiális valóságát vonja kétségbe bizonyos magasabb eszmék nevében, mint egy Tom meggondolatlanságán és a csöcselék irigységén kibukkanó konfliktus nyomán kiderül.

Az előbbi konfliktus után Tom betört fejfel marad immár ebben az újabb fogadóban, mentesülve a dicsőséges mészárlásban való részvételtől.

(Egy bizonyos Northerton zászlós vágta fejbe orvul, miután gúnyt űzött Tom naiv lelkesedéséből és az isteni Sophiából.) Ez a kaland nemcsak arra jó, hogy Tom Jones megint ne fogjon semmilyen mesterséghez, hanem afféle időzített bombaként Sophiával kapcsolatos későbbi félreértések forrása is lesz.

A katonák kivonulnak a történetből. Tom magára marad a fogadóban.

A katonák, Fielding számára (s valószínűleg a kor számára is), miként Thwackum, egy testületet képviselnek. A testület testület-volta ebben az esetben is kérdéses.

A katonaság egyébként is régi probléma az angol társadalom történetében. Ez a Dicsőséges Forradalom idejében fogalmazódott meg a legélesebben. A társadalom számára az állandó katonaság minden zsarnoki törekvés alapja volt. Sajátos helyzet áll elő azzal, hogy egyrészt az alsóház következetesen ellenzi egy valamire való állandó haderő fenntartását, ugyanakkor Anglia számos európai hadszíntéren szinte képi a sok hivatásos katonát

Az állampolgár tehát úgy tekint a katonára, mint szeretetre méltó védelmezőjére, ha az az országon kívül van, ám az országon belül jogainak fenyegetője, s mellesleg durva csőcselék. Van tehát egy jól körülhatárolható elkülönülés a katonák és a civilek között. Mégsem válik ez valami általános testületi szellemmé, hiszen nincs a katonáskodásnak intézményes folyamatosága, kivéve néhány állandó alakulatét.

Így lehetséges az, hogy a trónkövetelő ellen induló sereg tisztjei között ilyen nagy különbségek vannak. A még Marlborough herceg alatt szolgált idős hadnagy a testületi szemléletet képviseli a maga tisztességes, ám korlátozott módján. Mint egy a párbajról szóló vitában kiderül, szilárd értékrendjét nem valami logika alkotja, hanem a becsületre és a vallásra vonatkozó emelkedett elképzeléseknek, 30-50 éves megfogalmazásoknak egymás mellé rendelése. Az őrmester is ehhez a testületi szellemhez szeretne csatlakozni, amikor nagyokat hazudik az ő franciaországi (értsd: kontinensi) katonáskodásáról, holott soha ki se tette a lábát Angliából.

Másrészt éppen az őrmester tesz tanúbizonyságot arról, hogy katonának menni - ilyen alkalmi esetben - nem azt jelenti, hogy az ember egy tiszteletre méltó testülethez csatlakozik. Ellenkezőleg: a csőcselék vonzódik a katonasághoz a zsákmány reményében, s így nem csoda, hogy a katonaság megjelenése félelemmel tölti el a tisztességes polgárokat. Mikor Tom Jones egy kardot szeretne vásárolni az őrmestertől, az megmutatja, hogy milyen indítékok vezették a hadseregbe. Abban a hitben, hogy tárgyalópartnere nem normális, meg akarja ragadni a soha vissza nem térő alkalmat, és családjára gondolva húsz aranyat kér ócska oldalfejveréért. De hát téved, ne sajnáljuk szegényt, bizonyára kárpótolja majd magát a dicsőséges mészárlásban.

Az alakulat tisztí karának összetétele rendkívül jellemzően mutatja, hogy végső soron miért nem tudott ebben az időben a katonaság mint igazi testület működni. A hadnagyon kívül, aki becsületes, jóindulatú és szakmáját jól ismerő tiszt, mindössze még egy „prof” van, egy francia hadnagy, „aki már olyan régóta nem járt Franciaországban, hogy elfelejtette az anyanyelvét, de nem élt annyi ideig Angliában sem, hogy angolul megtanult volna. Így tulajdonképpen semmiféle nyelven nem tudott, és éppen csak a legközönségesebb dolgokban tudta megértetni magát. Volt még ott két zászlós: fiatal suhancok, az egyik egy ügyvéd nevelt fia, a másik egy nemesi komornyik feleségének volt a gyermeke.” (Fielding 1958 I.: 380, Fielding 1968: 339.) Rendkívül jellemző, hogy a hadnagy származását a szerző nem kutatja, társadalmi hovatartozása magától értetődik, ő egy igazi testületi tag, s ennyiben képviseli is ezt a kissé romos testületet. Ám akik szakmai értelemben nem katonák, azokat civil paramétereik jellemzik. Az egyik zászlós, Northerton köt bele Tom Jonesba - álszentnek találja. Közönséges, faragatlan, alamszi fickó, nem is csodálkozunk, amikor később kiderül, hogy szeretójét ki akarja rabolni és meg akarja ölni, mint ahogy azon sem, hogy megszökik a század zsoldjával.

Ha mindez nem lenne elég Tom katonai karrierjének lehetetlenségét bizonyítani, ott van még az idős hadnagy példája, akit minden érnye ellenére negyven éve nem léptettek elő; mint a szerző megsúgja, a hadnagy felesége az oka mindennek - megtagadott bizonyos gyengéd

szolgáltatásokat a hadnagy ezredesétől.

A pénzből élők

Ez alatt a cím alatt átmeneti állapotban lévő társadalmi rétegek képviselőit gyűjtöttem egybe. Van köztük olyan, mint az orvos, aki társadalmi meghatározottsága révén testületéhez tartozna, és van pénzember, aki nem helyezhető el a hagyományos rangsorban súlyához méltóan.

A katonák fogadójában Tom Jones összeütközik a fogadósnéval és a seborvossal is. Ebben a fogadóban egyetlen ember van, akivel fesztelenül el tud beszélgetni, és ez a fogadós né férje, aki „úgy nevelkedett annak idején, mint úriember, s ez annyit tesz, hogy semmittevésre nevelték.” (Fielding 1958 I.: 440., Fielding 1968: 384.) Veszekedett is a fogadós né férjével emiatt.

A természetes szolgáltatások

A fogadós né az ilyen Tom-féle vendégeket mélységesen megvetette, de ez nem akadályozta meg abban, hogy megkopassza őket, a fogadósok alapelveinek jegyében: „Először: ha akad valami jó dolog a vendégfogadóban (ami bizonyos igen ritkán történik meg), azt csak olyanoknak szabad odaadni, akik nagy kísérettel utaznak. Másodsor: ugyanannyit kell felszámítani a legrosszabb kiszolgálásért is, mint a legjobbjáért. Végül pedig: ha a vendég keveset fogyaszt, akkor mindenért kétszeres árat kell vele fizettetni, így végeredményben ugyanannyi pénzt hagy ott, mint más.” (Fielding 1958 I.: 441, Fielding 1968: 386.)

A nyolcadik könyv egy hosszú fejtegetéssel kezdődik a csodás elemről az irodalomban. Az egyik legfontosabb megjegyzés, melynek további illusztrációját a regény számos helyén megtaláljuk, így hangzik: „A gazságot, az ostobaságot, legyen akár feneketlen, könnyebben elfogadják, mert az emberek általában rosszmájúak és a rosszat mindig könnyebben elhiszik.” (Fielding 1958 I.: 411., Fielding 1968: 364.) Így kiragadva ez a kijelentés mai ízlésünknek kissé sovány, egy már Machiavellinél is megtalálható általános elvet fejez csak ki. De ha összevetjük a fogadós né viselkedésével, mindjárt konkrét tartalmat nyer, s ha hozzávesszük, hogy a fogadós né által kioktatott seborvos mit művel Tom Jones kezelése közben A fogadós né, miután mindenféle ravaszkodás útján rájön, hogy Tom csak egy kitagadott, ágrólszakadt zabigyerek: „El se köszönt és kirobogott a szobából. Az ilyen alacsonyorsú emberek konokul ragaszkodnak hozzá, hogy valakit tiszteljenek. Az előkelőbbeknek ugyan meg kell adniuk a tiszteletet ingyen, de a velük egyszerűeknek csak akkor adják meg, ha jól megfizetik a fáradságukat.” (Fielding 1958 I.: 419., Fielding 1968: 370.)

Ebben az összefüggésben a rosszság a másik ember iránti tisztelet kérdésévé transzformálódik, az pedig, hogy ez a tisztelet mi módon létezik, már nem elvont morálfilozófiai kérdés (noha vannak ilyen jellegű konzekvenciái), hanem nagyon is valóságos társadalmi kérdés. A választ mindenki személyében képviseli a saját viszonyaiban, miként a seborvos is, aki miután a fogadós né üzletemberi tájékoztatása nyomán értesül arról, hogy egy szegény ördöghöz hívták, felveri a páciens t a legszebb álmából, majd üvöltve követeli a beteghez méltó alávetettségét és a pénzét.

Az úriember

A fogadós né férje után egy másik úriembert ismerünk meg Uptonban. Egy ír nemesember, bizonyos Fitzpatrick úr lép a színre, feleségét keresve dühödten és vakbuzgón. A búsas jutalom ígérétében a Susan nevű szobalány - a történet első igazi megvesztegetettje - a szerencsétlen Jones légvontjárta vezeti a feldühödött és bosszúsomjas urat.

Fitzpatrick úr - talán a megzavart légyottkor kapott ütlegek miatt, talán, mert szívesen lekötölte volna Western urat, hiszen az megszökött felesége nagybátyja volt - Jones nőrablási perében önjelölt segítőnek ajánlkozik. Erre az jogosíthatna fel, hogy „Valójában három évig szolgált mint ügyvédbojtár Észak-Írországból, de aztán nemesebb élethivatásra adta a fejét: otthagya a gazdáját, átvált Angliába és olyan üzlethez látott, amelyhez nem kellene inasévek, felcsapott úriembernek” (Fielding 1958 II.: 39., Fielding 1968: 492.)

A pénzember

Londonban idősb Nightingale képviseli a pénzhez fűződő bensőséges viszonyt:

Idősb Nightingale különös egy figura: „Fiatal korában kereskedőnek tanult s később igen nagy vagyont szerzett, de legutóbb felhagyott az üzlettel, jobban mondvá abbahagyta az áruval való kereskedést és most pusztán pénzzel kereskedett. Igen tekintélyes tőkéje volt, s nagyon értette a módját, hogyan használja ki a maga előnyére hol a magánemberek, hol a közösség szükségleteit. Teljességgel csak pénzben gondolkozott már, és azt hiszem, nemigen ismerte el, hogy van a világon ezenkívül bármi, ami valóság. Annyit azonban okvetlenül állíthatunk róla, hogy szilárd meggyőződése volt: a pénzen kívül semminek sincs valóságos értéke.” (Fielding 1958 II.: 277., Fielding 1968: 683.)

Ez a pénzember éppen a reménybeli nászúrával való igen sikeresnek ítélt hosszú tárgyalása után álmodozik, mikor Jones úr belép hozzá. A jólöltözött fiatalúr az emberek megítéléséről szokásos két képzet közül - ti. hogy pénzt hoztak, vagy pénzt visznek - a másodikat kelti az idősb pénzemberben. Így a fogadtatás elég nyers. Később kiderül, hogy csak egy nemzedék távlatában visz pénzt a jóléltű Jones híre. Az így szerzett megkönnyebbülés felvillantja a kommunikáció halvány reményét, hogy ez a remény aztán eloszoljon, és átadja helyét a rideg elzárkózásnak. Elvégre is a kommunikáció a pénzügyekkel kapcsolatos feladatain kívül nem rendelkezik értékkel, s így a derék úriember a leghalványabb erőfeszítést sem tette, hogy megértse Jones úr hírértéken túli közlendőit. A szeretetről és erényről szóló hangzatos deklamáció az ő szemében már oly távol volt mindentől, aminek értéke van, hogy jószerivel azt sem tudta, mit beszél ez a fiatalember.

Az egyéni lehetőségek

Az egyéni lehetőségek rendkívül szerteágazó formákban realizálhatók, bár természetesen a gazdasági helyzet, és főleg a társadalmi rang döntően befolyásolja a célravezető érvényesülési elképzeléseket.

A szolgák

Itt a szolgák magatartásában fellelhető elképzelésekről és értékekről lesz szó. Ezek az elképzelések nagyon kevés találékonyságról tanúskodnak. Jellegzetesek a szempontok, melyek létrehozni

és támogatni látszanak ezeket az egyéni lehetőségeket. A szolgák mozgásterét megteremtő és határoló viszonyok megmutatása az egész alfejezet célja.

Deborah

Allworthy úr kúriáján felvonulnak a földbirtokhoz tartozó falvak jellegzetes figurái. Észrevételi velünk a szerző, hogy milyen meghatározó a földbirtok a közelében élő minden rendű és rangú ember számára. Megismerkedhetünk a cselédség és a cselédségnél nem sokkal jobb helyzetben lévő alsópapság életével, de legjobban gondolkodásuk, preferenciáik konfúzus voltával.

Az első könyv jelentős része foglalkozik a talált csecsemő szülei után való nyomozással. Ennek a nyomozásnak vezetője és főhőse egy bizonyos Deborah Wilkins öregkisasszony, aki egyben központi figurája is a földbirtok körüli ellentmondásokkal terhes hierarchiának.

Rendkívül jellemzőnek tűnnek azok a részek, ahol Fielding bemutatja ideiglenes hősenek motivációit, illetve a motivációk és cselekedetek közötti összefüggéseket. Deborah-t hivatják: „Pedig az illető nőszemély épp elég időt hagyott gazdájának az öltözködésre, hiszen tisztelgeből és az *illendőség* (kiemelés tőlem - G. P.) kedvéért hosszú perceket töltött el a tükör előtt azzal, hogy a haját igazgatta, pedig a szolga lóhalálában jött érte, s így a nőszemély nem tudhatta, vajon nem haldoklik-e gazdája, megütötte-e a guta, vagy szívvroham jött-e rá.” (Fielding 1958 I.: 17., Fielding 1968: 56.) Hasonló részeket lehetne még idézni, például egy más helyen Deborah Wilkins „természetes önértetének” (Fielding 1958 I.: 26., Fielding 1968: 63.) kisebb felsértéséről esik szó.

Végső soron nagyon sajátos kép alakul ki: Deborah viselkedése a szolgálatteljesítés célracionális megvalósítása. Talpnyalása, véleményeinek a többség óhajai szerinti ingadozása ugyanis nem cél, hanem valami rendkívül homályos személyes távlat megvalósításának eszköze. Ez a homályosság nem a megvalósulás távoliségének köde, hanem egy viselkedésbeli elvárásnak, a többé-kevésbé szuverén magatartásra vonatkozó elvárásnak az üres, hiposztázált célban való szemlélése. Amint erre lehetőség nyílik, ezzel a szuverenitással azonnal és mértéken felül él: „Akkor a házvezetőnő egy bíró ünnepélyességével (de talán még annál is nagyobb szigorral) emigyen kezdett szónokolni: - Te arcátlan lotyó! - s ezzel már tulajdonképpen nem is vádolta, hanem elmarasztalta a vádlottat.” (Fielding 1958 I.: 27., Fielding 1968: 64.)

Ez a szuverenitás-igény a könyv későbbi részeiben már-már Deborah kisasszony számára is megfogalmazódik, abban a sokkal konkrétabb célban, hogy az ember annyi földi jót tartson magához méltónak, amennyit csak önállóságának kiéléséhez el tud képzelni.

Ezt a fajta sokkal materiálisabb célszerűséget testesítik meg az első könyv második részében feltűnő hozományvadász Blifil testvérek, aki kegyben azt a tételt is reprezentálják, hogy a szuverenitás intim erény. Itt tapasztalhatjuk azt, hogy a fiatalabb Blifil, fittyet hányva az értékek közösségteremtő erejének, a sokkal homályosabb értéktartalmú érdek nevében rútul eltaszítja cselészövéseinek tanácsadóját, a bátyját, s vállalja azt a kockázatot, hogy egyedül lesz birtokosa mindazon földi jónak, ami lehetővé teszi, hogy igényei szerint független legyen a társadalmi előítéletekkel szemben. Ezek az előítéletek képesek gúzsba kötni az ilyen törekvő úriembereket. Olyan nagy erőt képviselnek, hogy a megfelelő anyagi háttér híján levő művelt és érzékeny embert kizárják a jó társaságból.

A szolgabecsület

Érdekes, hogy a Tommal Bristol felé jövet eltévedt idegenvezető kalauzolja Sophiát, majd ugyanő vezeti nyomra Western nemzeti urat. Ami még érdekesebb, hogy ezt a feltehetően pupák falusi legényt csak a helyzetekkel jellemzi Fielding, sőt nem is annyira őt, inkább az ilyen szituációban érvényes viselkedésformát.

Illusztrációként álljon itt az az eset, amikor Sophia megkéri az idegenvezetőt, hogy London helyett Bristol felé vegyék útjukat: „Kedves olvasóm, én nem vagyok babonás, és a mai csodákban sem igen hiszek. Ennélfogva nem is állítom, hogy az, amit most mondok, feltétlenül igaz. Én magam sem igen adok neki hitelt, de hát mégiscsak arra kötelez a történelmi hűség, hogy elbeszéljem, amiről bizalmasan értesültem. Szóval a vezető lovát annyira elbűvölte Sophia hangja, hogy megállott, és egyáltalán nem volt hajlandó továbbmenni. Lehet azonban, hogy mégis igaz a dolog, ám kevésbé csodaszerű. Több mint valószínű hát, hogy pusztán a nőgátas elmaradása készítette megállásra a derék állatot. Viszont ha Sophia hangja valóban hatott is a lóra, a lovat nem hatotta meg túlságosan.” (Fielding 1958 II.: 47., Fielding 1968: 499.) Ha Sophia édes hangja nem hatotta is meg a vezetőt, két arany bőségesen elég volt erre a célra.

Egy fogadóhoz érve a menekülő Sophiáék megpihennek a bölcsességéről híres helyi fogadós nagy örömeire. No, ez a bölcsesség mindjárt működésbe is lép. Előkelő hölgyek gyakorlatilag kísérelő nélkül éjszaka utaznak, menekülnek (!), kész a megoldás: Jenny Camerun Károly Edward szeretője.

Honour deríti ki a félreértést, és személyes sértésnek veszi a tévedést: „, még hogy egy ilyen hitvány tényérmosogató holmi koszos kának mondja az én úrnőmet: Honour, ezt meg kell adni, szerette annyira az úrnőjét, mint a legtöbb cseléd. De büszkeség is dolgozott benne: ez sarkallta arra, hogy megvédje a hölgy becsületét, akit szolgált, mivel úgy érezte: a sajátja igen szorosan összefügg amazéval.” (Fielding 1958 II.: 94-95., Fielding 1968: 538.)

Partridge, Honour és a szolgák egyáltalán úgy vélekednek, hogy a társadalmi megegyezésben akkor vesznek részt a legaktívabban, ha gazdáikat bolondnak kiáltják ki, aki maga a becsület hordozója. A becsület itt nem egyszerűen korlátozott morális elvek együttese, hanem annak garanciája, hogy az illető felettes a társadalmi megegyezésnek részese, a társadalomban elismert helyet foglal el. És a gazda akár dementált is lehet, ha a társadalom elismert tagja, ki kételkednek abban, hogy a hozzá tartozó szolga szintén a társadalom megbecsült alkotóeleme? A különös a szolgák öngazolásában az, hogy erre - társadalmi helyzetük bizonyítására - úgy tűnik, nagyon nagy szükségük van. Úgy vélik, hogy rangjuk ilyen ingatag alátámasztásával már szilárdabb helyzetben vannak, mint sorstársaik.

A szolidaritás (Partridge)

Egy fogadóban lép be (újra) a történetbe Partridge, akit Tom Jones apjának tartottak. Partridge felmenti Tomot fiúi kötelezettségei alól, és megesküszik, hogy nem ő az apja. Elszegődik Don Quijoténk mellé Sancho Panzának (ld. Takács 1973:139).

Az igazságszolgáltatás életmódformáló ereje

Londonban Partridge Allworthy előtt váltig állítja, hogy ő nem apja Tomnak, s közben elmeséli élete történetét. Ennek a történetnek döntő mozzanatai az igazságszolgáltatáshoz kötődnek. Az első komoly helyzetváltoztatás, amelyre kényszerül, abból a vádból fakad, hogy ő Tom Jones apja. Majd felesége halála után kénytelen ismét elhagyni lakóhelyét „mivel két-három kisebb adósságom nagyon nyomott már, kivált az egyik, amit egy ügyvéd perköltség beszámításával tizenöt schillingről majdnem harminc fontra srófolt fel.” (Fielding 1958 II.: 472., Fielding 1968: 832.) Szegény Partridge már-már kezd talpra állni, amikor ismét összeütközésbe kerül a törvénnyel:

„Tartottam egy malacot, és egyszer szerencsétlenségemre a malac kiszabadult és a tilosba tévedt. Gondolom így hívják azt, hogy a szomszéd kertjébe ment át, aki gőgös, bosszúálló ember volt Törvény elé idéztek. Az Isten legyen nekem irgalmas, hogy mi mindent mondtak ott énám az ügyvédek! Volt ott egy, aki csak úgy okádta magából a legszemenszedettebb hazugságokat a bíró úr színe előtt. Azt hazudta, hogy én mindig a mások kertjébe hajtom az ártányaimat, és még sok hasonlót. Azzal végezte, hogy úgy tudja, a végén szép haszonnal adtam el a disznaimat. Szinte azt hihette volna az ember, én vagyok a legnagyobb disznókupec Angliában. Pedig csak egy keserves kis malackám volt!” (Fielding 1958 II.: 473., Fielding 1968: 832.)

Úr, szolgál

Partridge igen mulatságos figura, aki félműveltsége romjain minden gyávasága és pletykássága ellenére is megőrzi egyfajta méltóságot. Tom Joneshoz szegődése is rendkívül ellentmondásos, végig nem lehet pontosan tudni, hogy szolgálként, vagy segítőkész barátként csatlakozik-e a kétségbeesett fiatalúrhoz.

Ha a csatlakozás minősége meghatározatlan marad is, a motiváció alapjait illetően a szerző nem hagy kétséget. Meggyőződése ugyanis a kótyagos iskolamester-borbély-sebésznek, hogy Tom nem az igazságnak megfelelően adta elő történetét, s így arra a következtetésre jut, hogy a szépreményű ifjú megszőkött. Ezenkívül Partridge, mivel tudja, hogy nem apja ennek a zabigyereknek, szilárdan hisz Allworthy apaságában. Mi sem lehet nagyobb jutalommal kecsegtető feladat, mint a tékozló fiút visszavezetni apjához, legalábbis a régi kegyek jótéteményeiben újra sütkérezhet. Partridge makacs ember, így meggyőződésétől végig nem sikerül eltántorítani.

Pro forma Jones inasa, aki elkíséri gazdáját a háborúba. Ugyanakkor önkéntesen és baráti-lag csatlakozik egy rokonszenves fiatalemberhez, aki jelenlegi vagyona és lehetőségei tekintetében alatta áll. Jones mindössze annyit érzékel e szövetségből, hogy egy mélységesen babonás, ám talán éppen ezért rendkívül szórakoztató fickó csatlakozik hozzá részben babonából (Tom későbbi szerencséjében bízva), részben őszinte rokonszenvből.

Jones nem észleli Partridge viselkedésének számító oldalát. Később a jakobita Partridge számára az is kiderül, hogy a háborúban Jones a másik oldalon kíván résztvenni, most már szinte természetes, hogy meggyőződését eltitkolva tovább követi Tomot az útján. Furcsa viszony ez. Jones baráti ragaszkodást érez inasa iránt, bár tisztában van emberi gyengéivel, ezekért szelíden korholja, ugyanakkor úr-szolgá viszonyban is vannak.

Minden hendikeppej ellenére Jones az „előkelőbb”, közös cselekedeteik határozatba foglalója. Partridge viszont - saját maga szerint - bizonyos fölényt biztosító információbővel birtokában van Tommal szemben, s így próbálja irányítani, befolyásolni annak cselekedeteit. Ugyanakkor azonban ő kéri Tom Jonest, hogy inasnak fogadja, és minden alkalommal úgy is viselkedik, ahogy ez inasozó illő (például a fogadókban mindig a személyzettel együtt eszik, iszik, pletykálkodik).

Hegel 50 évvel később ezt a Partridge és Tom Jones viszonyában levő ellentmondást is leírja A szellem fenomenológiájának „Öntudat” című fejezetében, az uralomról és szolgaságról szóló részben: a szolga privilégiuma a formálás (Hegel 1973:105.-106.). Az a sajátos helyzet jön tehát létre, hogy míg Tom valamely belső morális erő révén szuverén „öntudat”, addig Partridge éppen Tommal szemben vállalt szolgasága folytán kettejük életének formálójává válik, s ily módon saját szemében „öntudattá”, önnön sorsát irányító szuverén egyéniséggé lép elő (ld. még Don Giovanni és Leporello viszonyát).

Tom Partridge-dzsál útrakelve Gloucesterben „A haranghoz” címzett fogadóban szállt meg, ahol minden eddigi és további tapasztalattal szemben egy jóllelt, rokonszenves fogadósnéval találkozunk.

De Tomnak itt sincs szerencséje. Egy zugprókátor, talán jólétesültségét és saját fontosságát bizonyítandó, a háta mögött „leleplezi” a jobb sorsra érdemes Jonest. Sőt Partridge, aki elkezdte „áldásos” működését újdonsült gazdája mellett, abbeli igyekezetében, hogy magát le ne alacsonyítsa, az urát alacsonyítja le: „- Én hordom ugyan a hátamon a batyut és szerényen meghúzódok itt a cselédség között, amíg Tom Jones (így nevezte) az ebédőben lakomázik, de azért nem vagyok szolgája, hanem barátja és útítársa. Vagyok olyan úriember, mint Jones úr!” (Fielding 1958 I.: 446., Fielding 1968: 390.)

Vágy és meggyőződés

Jones a fogadósék rosszindulatát tapasztalva, nem törődve a leszálló esttel, továbbállt. A hűvös éjszakában igen tanulságos beszélgetést folytat Partridge-dzsál. Itt döbben rá Partridge, hogy ellenkezőek azok az okok, melyek őket a harctérre viszik. „De bármennyire ragaszkodott is Jakabhoz vagy Károlyhoz, a kis Benjáminhoz (azonos Partridge-dzsál - G. P.) még inkább húzta a szíve.” (Fielding 1958 I.: 453., Fielding 1968: 395.) Így hát elrejtette a maga meggyőződését, annak reményében, hogy Allworthy úr újra kegyeibe fogadja, mielőst visszavezérli Tomot.

„Mint már megjegyeztük, Partridge igen jóindulatú fickó volt, és ő maga is megmondta, milyen végtelenül szereti Jonest az egyénisége és jelleme miatt. De valószínűleg az említett kedvező kilátásoknak is volt némi részük abban, hogy vállalkozott erre a kalandra, vagy legalábbis abban, hogy hajlandó volt folytatni Jonesszal az utat, jóllehet kiderült, hogy annak más a pártállása: mint ahogy a bölcs apa és fiú jó barátságban utaznak együtt, pedig lehet, hogy épp két szembenálló párthoz tartoznak. Abból következtetem ezt, hogy - mint már rámutattam - a szeretet, barátság, megbecsülés és a hozzájuk hasonló érzések nagy formálói ugyan az emberi léleknek, de azért a bölcs ember a személyes érdekről sem feledkezik meg, ha azt akarja, hogy mások az ő céljai érdekében dolgozzanak. Az érdek valóban igazi csodaszer, és akárcsak a Ward-féle pirula, pillanatok alatt eljut a testnek abba a részébe, ahol hatnia kell,

legyen az a nyelv, a kéz, vagy bármely más szerv, és alig történik meg, hogy ne hozza meg azonnal a kívánt hatást.” (Fielding 1958 I.: 453-454., Fielding 1968: 396.)

Partridge ebben az esetben azt szemlélteti, hogy az érdek nem csak az anyagi javakhoz fűző dolog, amelynek tisztán kognitív recepciója a felismeréshez és a megfelelő cselekedetek végrehajtásához vezet. Az érdek ebben az összefüggésben morálisan van meghatározva: nem eszközöket kíván Partridge, hanem egy meghatározott lét- vagy életmódot, amely már magában foglalja az eszközöket is. Egy paternalisztikus létezésbe való visszatérés kívánságáról van szó.

Szolidaritás?

Uptonban az ivóban Partridge magasröptű beszélgetésben vesz részt az előkelőség természetét illetően, és mind ő, mind partnere, egy őrmester mindent megtesz, hogy magukhoz méltónak lássák uraikat, magyarán a rágalmazáshoz közel álló pletykálgatást folytatnak.

Sophia is Uptonba érkezik, s Honour és Partridge közvetítésével Tom Jonesszal szeretne beszélni. A komorna Partridge alpári elutasításába ütközik. Partridge még szinte árulásra is vetemedik, s nyomdafestéket nem tűrő szavakkal írja körül, hogy miben nem hajlandó megzavarni a gazdáját.

Így történik, hogy Partridge egy komorna iránti ellenszenvből, no meg a jelentős mennyiségű szesztől készítette a legnagyobb rosszat teszi az általa oly nagyra becsült Tom Jonesszal. Persze, ha a már előzőleg terjesztett pletykákat is figyelembe vesszük, ez nem is olyan meglepő.

Partridge miatt Jones Uptonban egyik dühödt megrökönyödésből a másikba esik, mert először is Partridge igen komolyan megemlíti, hogy a gyorsabb utazás érdekében talán el kéne kötni két lovat, majd látva Tom éktelen haragját, gyorsan másra terelve a szót eldicsekszik cerberusi erőnyeivel - ekkor veszi észre a szerencsétlen Tom Jones a lelkiismeret felkeltését célzó karmantyút.

Partridge végre megbűnhődött árulása miatt, ugyanis amikor ismét arra akart rávenni gazdáját, hogy forduljanak vissza, valóságos dührohamot kapott válaszul. Tom csaknem kirázza a bőréből szegény inast. Partridge persze nem érti, mi baj.

A tulajdon tisztelete

Jones - miközben (kétségtávol nem indokolatlanul) azt gondolja, hogy eljátszotta Sophia kegyét - ismét a katonáskodás lehetőségét latolgatja. Az elhamarkodott döntéstől egy koldussal való találkozás téríti el.

A koldus a nagylelkű egyshilliges adományt bizalommal hálálja meg: Sophia tárcáját mutatja a boldogtalan szerelmesnek. A tárca egy százfontos bankutalványt rejt magában. Jones boldog, mert íme az ürügy, hogy újra szerelmese közelébe kerülhessen. Partridge örül, mert meggyőződése, hogy olcsón jutottak száz fonthoz, amire pedig igen nagy szükségük volt, s egyelőre a koldus is örül, hiszen - mivel olvasni nem tud, soha nem jött volna rá, mit rejt a

tárca - egy guinea, valóságos kincs ütötte a markát.

A katonaság megint elfelejtődik, s Tom szerelmes révületben bandukol a sánta koldus mellett, aki arra a helyre vezet, ahol a tárcát találta. Ezek után még meg kell küzdenie a koldus feltámadó kapzsiságával, aki fel sem tételezi, hogy a száz font eljut néhai gazdjához, és felezni akarja a koncot. Partridge hajlamos volna erőszakosan beavatkozni a vitába, de mint kiderül, ő sem képzelte másképp a dolgot.

Azt láthatjuk, hogy Tom Joneson kívül az előző kis jelenet minden résztvevője számára természetes a talált pénz eltulajdonítása, pedig biztosan tudják, ki vesztette el.

Így is el lehet érni a vágyott célt?

Egy következő fogadóban Partridge bizonyosságát adja annak, hogy fogalma sincs, mivel érdekelte ki Uptonban gazdája haragját. Afféle szolgaszokás szerint rendkívül felnagyítja Jones vagyonát, egyáltalán nem tartja féken a nyelvét, amikor gazdája egyéb előnyeit kell taglalni. A lényegre térve: Partridge meglehetősen durván azt a gyanúját tárja az alkalmi társaság nyilvánossága elé, hogy Tom Jenos megbolondult. Komolyan felvetődik Tom megfogásának és örülteként való hazaszállításának lehetősége, de a társaság nagy része nem meri ilyen súlyos akcióba beleártani magát, így a társalgás más irányba terelődik.

8.3. Társadalmi lehetőségek I. Az indulás

A következőkben megkíséreljük összegyűjteni a társadalomban megtalálható valóságos lehetőségek egyéni vetületeit.

Itt találkozhatunk először belső meg hasonlást okozható konfliktusokkal, s itt csodálkozhatunk el azon, hogy mennyire érintetlen az emberek élete az általuk hangoztatott értékektől.

Tom a vidéket elhagyva nekivág az országúti kalandoknak, hogy - mint afféle rendes pikareszk hős - végülis minden megpróbáltatást megússzon, társadalmi helyzetét tekintve egyszerre senki és előkelő úr. Minden társadalmi megbecsülést hordozó értéktől mind anyagi, mind erkölcsi értelemben meg van fosztva, viszont talán éppen ennek eredményeképp erkölcsi habitusának alapvető eleme a soha meg nem fogalmazott, de mindenki által hön áhított szuverenitás.

Tom, miután legjobb barátja, Black George tudtán kívül kirabolta (csak mi, az olvasók tudjuk, hogy Allworthy búcsúborítékja 500 fontot tartalmazott, hisz Jones ki sem nyitotta, csak dűhrohama közepette elszórta), s miután félreértésekre okot adó szerelmesleveleket váltott Sophiával, végül Sophia pénzével a zsebében nekivág az országútnak Bristol felé, hogy tengerre szálljon.

„Hogyan éljen meg: Mihez fogjon? Ez a kérdés merült fel másodsorban. Sivárak és leve-rőek voltak a kilátások. Sok idő kell mindenféle foglalkozás, mindenféle ipar megkezdéséhez és ami még rosszabb, pénz. Az a dolgok rendje, hogy 'semmitől nem lesz semmi', és ez az elv a közgazdaságban (politics) éppúgy érvényes, mint a fizikában. Az, akinek semmi pénze nincs, épp ezért nem tud semmi módon pénzt keresni. Végül is a nyomorultak vendégszerető barátjára, az óceánra gondolt: az tárta ki feléje széles karját hívogatón. Azonnal döntött: enged szíves hívogatásának, vagyis mellőzve a képes beszédet, úgy határozott, hogy tengerre száll.” (Fielding 1958 I.: 335., Fielding 1968: 304.)

Alkalmi kapcsolatok

Hogy miért a tenger? A korabeli lehetőségek közül ez a legkézenfekvőbb. Persze ez nem a feltörekvő nagy lehetősége, amit a kapitalizmussal kapcsolatban emlegetni szoktak. Ez a lehetőség a fennmaradás egy kis esélyét nyújtja csupán a reményükvesztetteknek. Azt, hogy ténylegesen csak egy kis esélyről van szó, ékesen igazolják egy másik irodalmi hős, Roderick Random hajófelceri tapasztalatai.

Jones rossz vezetőt fogad, s így nem sikerül Bristolba érnie. Egy falu kocsmájában megismerkedhetünk viszont a társadalmi előítéletek erejével. A tisztelet és a megbecsülés csak addig tart, amíg ki nem derül Tom szegényes származása, mégpedig holmi bizonytalan mendemondák alapján. Így szerencsétlen főhősünk kénytelen elviselni a meglehetősen hideg és gyanakvó bánásmódot és a rossz ellátást.

Az a fajta elvont tudása a jónak, amellyel Tom rendelkezik, s ami a szuverenitását teszi, idegen az országút népének. A kezdeti tiszteletet követően mindig kikezdi ezt az anyagi hordozók híján levő méltóságot. A rágalom és a pletyka leleselkedik folyton hősünk jó hírére. Fogadósok és fogadósnek, önjelölt országúti vezető, zugprókátor és zuhlott életű katonatiszt,

mind szegény Joneson köszörüli a nyelvét. Rendkívül érdekes az indítékoknak az az arzenálja, ami felvonul ezekben a rágalmakban, pletykákban.

Az első ember, akit Tom jó külseje megtéveszt, egy kvéker, aki mindjárt be is bizonyítja, amit Penn már II. Jakab király idejében személyében bizonyított: a kvékerek is hajlamosak résztvenni a nagy társadalmi kompromisszumokban. Ez a mi kvékerünk például nem restell a leányával kapcsolatban pontosan ugyanolyan álláspontot elfoglalni, mint Western nemzetes úr - pedig nem is ismerték egymást. Ez a derék, segítőkész férfiú lassú éhhalálra ítéli a lányát azért, hogy kitagadja, mindössze azért, mert ahhoz a szegény fickóhoz ment, akit szeretett, és nem az apja által kiválasztott gazdag kérőhöz.

Jones elutasítása messze nem bántotta meg annyira a derék embert, mint az a hír, ami a fogadás közvetítésén keresztül az utat egyáltalán nem ismerő idegenvezetőtől jött, hogy ugyanis Tom kirúgott zabigerek. Ez a tény szemlátomást sokkal nagyobb súllyal esett latba, mint az idegenvezető hitele.

A fogadás Robin is jobban hisz az eltévedt országúti vezetőnek, mint a saját szemének. Még terjeszteni sem átalja vélt ismereteit. Szegény Robin meg is lakol azért, hiszen egész éjszaka egy szemhunyasnyit sem alszik, úgy fél, hogy Tom kifosztja a semmijéből.

Így azt lehet tapasztalni a katonákkal való kalanddal együtt, hogy Tom becsületes és nagylelkű viselkedésével nem viszi sokra. Fontos következmény, hogy Tom Jones jóhiszemű magatartása teljességgel alkalmatlan a társadalmilag vele azonos helyzetben levőkkel való kommunikációra.

Egy újabb különös kaland. Jones olyan bátor és segítőkész, hogy kimenti a rablók karjaiból a Hegyi Embert, a környék rémét. Külsejét tekintve akár afféle Robinsonnak is nézhetnénk ezt a különös figurát, de az ő hajótörése más természetű. Ez a hajótörés nem a társadalom kiterjesztése. A Hegyi Ember - mint Tom kérésére elbeszéli - kivonult a romlott társadalomból, miután megtapasztalta annak minden keserűségét.

Története sok hasznos tudnivalót tartalmaz az ifjú Jonesra nézve. Fiatalkori kicsapongások tették tönkre a Hegyi Ember életét, mely kicsapongások közül a legfélelmetesebbek Jonesra is veszélyesek lehetnek, ha bármi kis pénz birtokába jut. Különösen a szerencsésjátékok pusztítóak.

A Hegyi Ember, miután ilyen hányatott ifjúkor után végre megtért az igaz útra, azt tapasztalta, hogy mások az ő minden erőfeszítése ellenére sem hajlandók igazát elfogadni, s így az emberekre megsértődve kivonult a társadalomból.

Tom szerényen, a maga példájával is, próbálja az aggastyánt visszatéríteni az emberek közé, de sikertelenül. Olyannyira, hogy amikor Tom Jonesnak ismét alkalma nyílik önfeláldozását a gyengék védelmében bizonyítani, s egy sikoltozó, segítségért kiáltó nőt szabadít ki egy gyilkosságra készülő bandita karmaiból, a Hegyi Ember nemhogy nem segít neki, de még hajlékát sem ajánlja fel a rongyosra tépett hölgynek.

8.4. Társadalmi lehetőségek II.

Tom országúti kalandozásainak első fele lehetőségeinek felmérése. A lehetőségek két oldalukat mutatják Tomnak: ideiglenes, valamint állandó oldalukat. Ez a két oldal a lehetőségek bekövetkezésének valószínűségére utal. Az általában nagy valószínűséggel bekövetkező lehetőségek képviselik az állandó oldalt, a kis valószínűségű események, a mesék világába tartozó „jó” megoldások képviselik az ideiglenes oldalt. Ez a szétválasztás éppen az összevethetőség nehézsége miatt egyben elvonatkoztatási szinteket is jelöl. Az állandó lehetőségek konkrét lehetőségek is, míg az ideiglenes lehetőségek egyben elvont lehetőségek.

Az állandó lehetőségek magukba foglalják az olyan - az országúti csavargó számára - nagyon is valóságos veszélyt, mint a csavargók kényszerűjoncozása. Ezek a konkrét lehetőségek nem a veszélyes óhajok megvalósulását szolgálták, legfeljebb a vakszerencse révén egyik-másik embert révbe segítettek. Ezek az állandó lehetőségek a társadalom által nyújtott valódi lehetőségek. Olyan nincs, hogy - miként Tom gondolta - az események beteljesítsék a személyes moralitás értékeit.

Tom Jones - mivel nem tudja megkülönböztetni az elvonatkoztatási szinteket - az elvont lehetőségeket a konkrét társadalmi környezetben akarja felfedezni. Tom ezért nem partnere az embereknek, akik a konkrét lehetőségek világában igyekeznek megteremteni szerencséjüket. Az emberek mindig becsapják az erkölcs bajnokát, ha nem is mindig rosszindulatúan. Tomnak csak stratégiája van a világgal szemben, amely nem bomlik alkalmazható viselkedési szabályokra, konkrét gesztusai csak félreértéseket eredményeznek.

Tom számára a lehetőségek köre nem valamely foglatosság konkrét adottságaiban van, hanem minden foglatosságban valamely erkölcsileg magasztos megvalósítását szeretné elérni. Tom számára tehát a konkrét lehetőségek nem rendelkeznek praktikus jelentéssel, a tenger ugyanúgy megteszi, mint a katonaság, egy percig sem gondolkozik, hogy hajlamainak melyik felelne meg jobban. Ezek a foglatosságok az úrfi számára hosszú távon nem számítanak valóságos társadalmi feladatnak. Elismeri, hogy a felkelők leverésére katonasággal kell kivonulni, de az igazi társadalmilag hasznos tevékenység mögötte van: a jótékony földbirtokos képviseli; Sophiától tehát nemcsak a kétségkívül hatalmas szerelm miatt nem szabadulhat a szerencsétlen ifjú, hanem azért sem, mert a szépséges hölgy egyben a társadalmi beilleszkedés egyedül kívánatos módját is képviseli. Tom, hiába ágrólszakadt vagyontalan, hiába tudja józan ésszel, hogy csak az állandó (valóságos) lehetőségek léteznek számára - képtelen ezen lehetőségek kihasználására, képtelen viselkedésével lendíteni állapotán.

A fogadósok és más szolgáltatással foglalkozó emberek mindig elsősorban morálisan ítélték el Tomot. Úgy vélték, be akarja csapni őket, jó külsejével meg nem érdemelt tiszteletet akar kicsikarni.

Szerelmi ügyek

A szerelmi ügyek alkalmasak annak a megmutatására, hogy mennyire szabályozottak az emberek közötti viszonyok. Ez az intim érzés mutatja meg a legjobban, hogy egy társadalmi réteg milyen társadalmi helyzetben van. Ha ez a viszony túlszabályozott, konvencionális, akkor szilárd értékrendű, stabil társadalmi hátteret feltételezhetünk: míg ha elhelyütt szabadosságot

tapasztalunk, sok különböző értéket, akkor ebből a társadalmi háttér ingatagságára következtethetünk.

Sophia

Western nemzeti úr lánya a regény hősnője. Fielding is úgy jár el, legalábbis részben, mint Sterne, aki nem óhajtva versenyezni olvasóinak fantáziájával egy üres lapot bocsát rendelkezésünkre, hogy ízlésünknek legmegfelelőbben rajzolhassuk le egyik hősnőjét. Fielding is felszólítja olvasóit nagy szerelmük felidézésére, és állítja, hogy hősnője szakasztott olyan. Sophia bájos hölgy, aki a richardsoni recept szerint annyi jó tulajdonsággal rendelkezik, hogy csak a méltatlan Tom Joneshoz fűződő szerelme menti meg az olvasót a személyével kapcsolatos unalomtól. Sophia is, miként Allworthy, kivételes jószágának eredményeképpen kívül marad a társadalmi tablóból. Ezek a figurák képviselik az eszményt, az ő viselkedésükhöz lehet mérni a többiekét, ők maguk a reflexió biztosítékai, amely reflexió egyben az ironia forrása is.

Sophia bemutatásakor az a határozott érzés alakul ki bennünk, hogy a szerző maga is, afféle Pygmalionként szerelmes teremtményébe. Tom azonban kezdetben nem olyan szerelmes Sophiába, mint a szerző, sőt, még csak szűzies életet sem él a majdani nagy szerelem reményében. Tom igen vérmes természet, s így nem tudja visszaautasítani barátja, George Seagrim Molly nevű lányának furfangos felajánkozásait. Még a regény felénél sem tartunk, s máris komoly veszély fenyegeti Tom karrierjét. Molly teherbe esik, s mivel Tomot becsületlen legénynek ismertük meg, nagy az esély arra, hogy elveszi a gyalázatba döntött lányt. Ebből a pácból azonban Molly további gyalázatainak véletlen kiderülése révén Tom olcsón kimászik, s így teljes valójával átadhatja magát Sophia egyelőre nagyon is éteri bájainak. Egy sor szerencse a szerencsétlenségben tartós együttlétüket is biztosítja.

Egy vadászat alkalmával Sophia lova megvadulva ledobja a lányt, éppen a boldog Jones karjaiba - az egyik kar nem bírja ezt a terhet, eltörik. Jones gyógyulásáig kénytelen a Western-kúriában maradni.

Sophia körüli legyeskedésével betelik a mérték. A gonoszok Blifil ifiúr vezérletével átfogó támadást intéznek a szegény zabigyerek ellen. Céljukat elérik. Tom Jones kénytelen nekivágni a nagyvilágnak, míg Blifil úrfi készül elfoglalni a helyét Sophiája szívében. Ezekkel a vészjósló eseményekkel zárul a regény szerkezetileg jól elkülöníthető első része.

Sophia követi előzőtt szerelmesét. Uptonban utol is éri. Itt kénytelen megvesztegetni a szobalányt, bár kétségkívül nem nagyon gyakorlott módon teszi, hogy megtudja, mi az igazság Tom ügyében. Ez a kísérlet sajnos fényesen igazolja Partridge-ot. Sophia, miután a karmanthyúját nevével ellátva Jones üres szobájába csempészteti, s a szobalányt megnyugtatja, hogy a pénzért kiszivárogtatott értesülések titkát megőrzi, főleg azt a titkot, hogy ezen információk pénzért szivárogtak ki; szóval Sophia az éjszaka közepette, elvesztett, méltatlannak bizonyult szerelmesét siratva, útrakelt. Éppen idejében teszi, mert nemsokára újból zaj verte fel a fogadó csendjét.

A szerző Sophia történetét is nyomon követi, megszökésétől Uptonig, és tovább Londonig. Ez is pikareszk, amelynek első felében Sophia - szemérmesen ugyan, de - Tom nyomát követi. Megdöbbenéssel kell tapasztalnia, hogy bárhol fordul is meg, ismerik. Ingadozik, hogy Tom

nyílt szívének és túlsorduló szerelmének, vagy tapintatlanságának tulajdonítsa-e ezt a jelenséget.

Az Uptonból jövő Sophiának hamarosan társa akad a menekülésben, egy hölgy személyében, akiről a hajnal fényénél derül ki, hogy unokatestére, Fritzpatrickné. Fritzpatrickné története - miként a Hegyi Ember története Tom számára - Sophia számára intő példa a szerelmi házasság buktatóiról.

A női tisztesség I. (Upton)

Jones a megmentett Watersnéval vacsorázott, aki bevette a szépséges fiatalemberrel szemben minden báját, s szomorúan kell megállapítani, hogy nem is sikertelenül. Így Tom a társadalmi tapasztalatok terén ismét gazdagabb lett, megismerkedve azzal a gyönyörűséggel, hogy hogyan ölel egy tiszt felesége - ez kétségtelen előrelépés Molly Seagrim után (Takács 1973:141).

Fitzpatrick úr betör a gyengéd jelenetbe. Jones keményen állja a sarat, és ugyancsak meggyomrozza Fritzpatrick urat, aki felesége csábítóját látja benne, de szerencsésen fény derül a félreértésre, s Watersné (a kapitányné) lélekjelenlétének köszönhetően senki tisztességén nem esik csorba. A lélekjelenlét mindössze annyiban áll, hogy a Jones által megmentett, majd rabul ejtett hölgy sikoltozik, ahogy a torkán kifér: „Tolvajok!”, „Gyilkosok!”, s még sűrűbben: „Liliomtiprók!” - Az utóbbi kiáltás talán meglepi egyik-másik olvasómat, gyakran hallatják, akárcsak a zenészek, a do-re-mi-fa-szol-la-szi-dót: úgy, mint a hangot szállító alkalmatosságot, amelyhez nem fűződik semmiféle határozott képzet.” (Fielding 1958 II.: 12., Fielding 1968: 471.) Így Jonesnak módjában van úgy beállítani szolgálatait, mintha az ír nemes támadása elleni alkalmi segítségnyújtásról lenne szó. A fogadósné hitelt is adott ennek a variációnak, megdorgálván a szobalányt, hogy inkább hisz a saját szemének, mint a körtebort pezsgőnek elfogadó józan utasok állításainak. Ily módon a kiabálás mint a női tisztesség bizonyítéka vult be Susan szobalány ismeretei közé, azon kétségkívül meggyőző érv társaságában, hogy ki hívná fel a figyelmet gyalázatára kiabálással. Tehát teljes lett az egyetértés, hiszen Watersné pont ilyen megfontolások alapján kezdett kiabálni - nevezhetjük ezt nagyon is valóságos társadalmi megegyezésnek is.

A női tisztesség II. (Lady Bellaston)

Londonba érkezése után Jones, mivel egy vasa sincs, csendesen éhezik. Egy maszkabálon viszont, melyre a titokzatos Tündérkirálynő hívta, találkozik - mint lassan kiderül - Lady Bellastonnal, s így jó külsejét kamatoztatva kikerül pénzzavarából.

Jones nőkkel szembeni viselkedése itt, a ranglétra legtetetjén álló szeretőjénél már világosan leírható. Hősiünk nem mentes bizonyos kóborlovagi galantériától. Ez megmutatkozik a gyengék védelmében csakúgy, mint a gyengéd kihívásokkal szembeni védtelenségben. Jones minden pillantás viszonzását kötelességének tartja, közben őrlődik saját hűtlensége fölötti lelkiismeretfurdalások között. Ebből a szempontból Lady Bellaston a legrosszabb szegény hősiünk számára, hiszen itt nem egyszeri kihívásról van szó, melybe Tom beleszédül, hanem folyamatos viszonyról, melyben az olyan apróságok, mint a Lady élemedettsége és kellemetlen szájszaga, már igen zavaróan hatnak. Tom úgy gondolja le van kötelezve, mégpedig naiv módon nem a pénzügyi juttatások által, hanem érzelmileg, a hölgy szerelme által. Így Tom gyötrődik, hogy nem tudja megadni azt a szenvedélyt, melyet képzelete szerint várnak tőle.

Elgondolkodtató, hogy miért kárhoztassuk Tomot? Azért-e, mert őt érik ezek a kísértések, ami egyet jelentene annak a kárhoztatásával, hogy Fielding ilyen hangsúlyozottan jóképű hőst választott, szemben mondjuk egy pszichológisztikusabb ábrázolással, vagy azért, mert nem állt ellen ezeknek a kísértéseknek, amikor is a már meglevő idealizáción messze túlmutató szerzetesi erényekkel megáldott hőst követelnénk a szerzőtől? Nagyon sajátos módon ugyanis a regényen belül ez a probléma megoldatlan és megoldhatatlan, aminek oka részben Tom reménytelen helyzete, részben pedig a szóban forgó hölgyek elszántsága, ti. mindig egyértelműen kiderül, hogy a hölgyek a csábítók, s (morális) tönkretételük vagy a saját művük, vagy mindenesetre nem Tomé.

Meg lehet hát kockáztatni azt a feltevést, hogy bizonyos női emancipációs jelenségek együtt járnak az értékek nyilvánossá válásával, ha ennek megítélése meglehetősen ellentmondásos is.

Sophia és Tom véletlen találkozásakor az Uptonban történtek megbocsátatnak, és sor kerül annak a félreértésnek a tisztázására is, amely Sophiát a legjobban bántja. Tom számos esküvővel és példával bebizonyítja, hogy vétlen abban a tapintatlanságban, amelynek nyomán az országút általuk használt fogadói tele voltak Sophia nevével, abban a nem éppen hízelgő összefüggésben, hogy Jones kénytelen az ő szerelme elől menekülni. Tom nagy megkönnyebbülésére a Lady Bellastonnal folytatott viszonyára még nem derült fény, bár a kibékülés már olyan stádiumba jutott, ahol a két szerelmes társadalmi korlátokba ütközik. S miután Jones mellét verve biztosítja szerelmét arról, hogy semmi áron nem akarja holmi leányszöktetéssel tönkretenni, Sophia finom tapintattal eltérve a tárgytól ezt találja kérdezni: „Hogyan került ebbe a szobába?” Jonest szerencséjére Lady Bellaston kihúzza a pácból - azzal, hogy megjele-
nik.

A feszélyezett jelenetnek, némi magyarázkodás után, Tom Jones vet véget: a szokásos ceremóniák után eltávozik. Sophiát még kínozza egy darabig a Lady, a fiatal hölgy azonban elég jól válaszolgat. Az a tény, hogy becsapta Lady Bellastont, nem hagyja nyugodni Sophiát, rettenetesen szégyelli magát a csalás miatt. Nyomban levelet küld Tomnak, hogy az istenért, ne használja ki Lady Bellaston meghívását, mert több ilyen lelki terhet ő nem bír ki.

Lám, Sophiánál az erkölcs teljes fenségében pompázik, míg Jones ezekben a szerelmi ügyekben igen tág lelkiismeretű csirkefogó, aki szerelme érdekében még a saját szerelmesét is hajlandó becsapni. Jones többszörösen is kutyaszorítóba kerül szerelmi ügyeinek intézése közben.

Lady Bellaston, miután meggyőződött Sophia helyzetéről kedvese szívében, egyre szenvedélyesebben követeli Jones odaadását. Számos rendkívül érdekes levél nyújt betekintést a Lady szenvedélyének nagyságába, s abba az utánozhatatlan stílusba, ahogy a főrendek minden teke-tória nélkül szabatos egységbe tudják foglalni gondolataikat. Lenyűgöző e levelek önfeladtsága és az a parancsoló felsőbbbség, amely belőlük árad. Sophia levele például körmönfontnak, szenvedőnek tűnik a Lady leveleinek fényében. A homályos körülmények homályos körülfirásokat és táptalaj nélküli reményt sugallnak Sophia levelében. A közvetlen kívánság, amelyet kifejez, negatív - nem törekszik semmire, pusztán egy sajátos erkölcsi kudarc elhárítására, amely törekvés rendkívül fontos a XVIII. századi történetben, de a későbbi olvasó sokszor értetlenül áll előtte.

Még a szerencsés látogatás estjén beállít Lady Bellaston, néhány levél-előrs után. Ám

éppen a megbékélés szokásos útjára térnének, amikor Honour leányasszony érkezik Sophia levelével. Egyelőre Tom úgy-ahogy úrrá lesz a nehézségeken, de Honour bőbeszédűsége nagyon nehezen csitítható haragra gerjeszti a rejtőzködő Ladyt, aki ezek után nem kevesebbet kíván Tomtól szerelme bizonyítékául, mint hogy mutassa meg Sophia frissen kapott levelét. Jones minden prédikátori ízlést kielégítő morálfilozófiai érvelése sem győzi meg a Ladyt kívánságának erkölcsstelen voltáról. Egy más természetű érvelésre azonban hajlani látszott az értelmes asszony

A szomorú hírt, hogy Sophia ismét a nemzeti úr hatalmába került, a kirúgott Honour viszi meg Jonesnak. Szegény fiú idegeit ugyancsak próbára teszi a komorna beszéd- és elméleti készségeinek fogyatéka. Jones hosszú ideig azt hiszi, hogy nem látja többé élve a szerelmét. Hajszálpontosan azon a próbatételen esett át, mint Sophia az úri társaságban. Végre Jones megnyugszik egy kicsit. S ekkor Partridge jelenti, hogy Lady Bellaston jön fel az emeletre tiszteletét tenni szerelmesénél. A kényes szituációt Jones végül is rendkívül „demokratikusan” oldja meg:

„Zavarában és sietségében a legrosszabb megoldást választotta (ahogyan az már a leg-többször történni szokott), s ahelyett, hogy Honourt szolgáltatta volna ki a hölgynek, aminek nem lett volna súlyos következménye, úgy döntött, hogy a Ladyt szolgáltatja ki neki. Elhatározta hát, hogy elrejtje Honourt.” (Fielding 1958 II.: 323., Fielding 1968: 718.) A megoldás „demokratizmusa” abban rejlik, hogy mindez fordítva már megtörtént (folyton összefutnak a nők Tomnál), Honour már egyszer ki volt szolgáltatva hasonló szituációban a Ladynek. Jones eddigi becsületessége az előkelő hölgyvel szemben most kétszeresen is a visszájára fordul, mert nemcsak kiszolgáltatta a Ladyt egy komornának, hanem - a szerző szavaival élve - elégtételt sem volt képes venni Lady Bellaston csókot kérő bókjáért, mert „a kihívás ugyan megtörtént a hölgy részéről, de a fiú nem vehetett magának - de még csak nem is ajánlhatott fel - elégtételt, hisz egy harmadik személy is jelen volt, és az ilyenfajta párbajoknál a becsületkódex nem engedi meg a segédek igénybevitelét.” (Fielding 1958 II.: 325., Fielding 1968: 719.) A részeg Nightingale Jones ajtaját nyitja ki. Lady Bellaston a szokásos helyén keres menedéket, s a legnagyobb megdöbbenéssel kell tapasztalnia, hogy ez a hely foglalt

A becsület fogalmának újabb dimenziói tárulnak fel Tom e lovagias kalandjában, s azt a már korábbról ismert érzést keltik, hogy léha hősünk számára a szerelem valami becsületbeli ügy. Ezen ügyeket pedig csak a másik fél becsületessége árán lehet visszautasítani. Kényes tehát a probléma Tom számára, hisz a jelen esetben az ő eljárása volt legalábbis kétséges. Nagy zavarban veszi kezébe Lady Bellaston három levelét, melyek távollétében érkeztek. A három levél a szokásos fesztelenségben a Lady elsőpró szenvedélyéről tudósít, s követeli Jones azonnali hódolatát. Tom persze érzi: nem viselkedett tisztességesen, s azt is tudja, hogy Lady Bellastonnal folytatott viszonya sem társadalmilag (mint Millerné figyelmeztette rá), sem érzelmileg nem felel meg az ízlésének, nem beszélve arról, hogy közben méltatlanul bánik Sophia szerelmével.

A házasság

A házasság szent intézménye a társadalmi mobilitás útjaira vethet fényt.

Egy nagyratörő ajánlat

Nightingale segíti ki Tomot a Ladyval kapcsolatos zavarából: egyrészt megmagyarázza a naiv vidékieknek, hogy az a fajta lekötelezettség, amelyet Jones úgy hangsúlyoz, üzlet, mely semmi esetre sem ró olyan terhetet Tom vállaira, hogy védelmezze az illető hölgy már amúgy sem feddhetetlen becsületét. Másrészt egy nagyvilági tapasztalatokon alapuló ötlet segítségével a szakítás legfájdalommentesebb módját is megmutatja. Így Tom, miként a szurtos Molly esetében, ismét mentesül tetteinek következményei alól, hiszen az általa olyannyira védett nő becsület sajnos már előbb odavolt.

Megírja hát a Nightingale által diktált levelet, amelyben - rendkívül tisztes és körmönfont fogalmazásban - megkéri Lady Bellaston kezét.

Az elküldött levél hatása elsőprő, a Ladyt határozottan kihozza a sodrából:

„Uram! Amikor elolvastam a maga ünnepélyes hangú levelét, szinte meg mertem volna esküdni, hogy máris bírja azt a törvényes jogot, amelyet említ: oly hűvös és szertartásos volt a hangja. Mintha már évek óta összefortunk volna azzá a rémes négy lábú állattá, amelynek férjfeleség a neve. Mondja, maga igazán hülyének gondol engem? Vagy azt képzei, kibeszélheti a józan ést a fejemből, csak hogy rátehesse a kezét egész vagyonomra? Azt akarja, hogy minden kedvtelését én pénzljem? Hát így bizonyítja be a szerelmét? Nem ezt vártam magától. Ez a hála azért, hogy? De sokkal jobban megvetem, semhogy bármit is felhánytorgassak magának. Bámulum azt a mélységes nagy tiszteletét! U.I. Megakadályoztak benne, hogy átnézzem ezt a levelet. Talán többet mondtam, mint akartam. - Jöjjön el ma este nyolcra.” (Fielding 1958 II.: 336., Fielding 1968: 728.)

A következő levelet Jones szintén Nightingale diktálása nyomán írja, s ebben ajánlatát megismételve biztosítja a Ladyt azon szándékáról, hogy a frigy elutasítása esetén adósságait törleszteni kívánja. Ez a levél semmivel sem kevésbé hűvös és körmönfont, mint az előző. A válasz nem késik: „Úgy látom, maga közönséges csirkefogó! Lelkem mélyéből megvetem. Ha idejön, nem leszek itthon.” (Fielding 1958 II.: 337., Fielding 1968: 729.) S ezzel lezárul Jones megpróbáltatásainak egy igen sötét szakasza.

Lady Bellaston igen érdekes jelenség, hiszen azzal, hogy Nightingale javaslata ilyen gyönyörűen bevált, a Lady, mint tipikus társadalmi jelenség mutatkozott be - kiszámítható volt a reakciója. Az epedező, bár talán már kissé elvirágzott, szerelemtől esztét veszített szépasszony nagyon hirtelen észhez tér, mikor komoly házassági ajánlatot kap. A kiszámíthatóság egyik komponense nagyon is természetes: a pénz, a vagyon. Az arisztokrata hölgynek semmi kedve sincs megosztani vagyonát egy ágrólszakadttal.

A másik komponens azonban jóval komplikáltabb és érdekesebb. Lady Bellaston egyáltalán nem kívánja a házasságot. Társadalmi rangja és vagyonra olyan szabadságot enged neki, amely a mai kor bizonyos rétegeinél is méltán megütközést keltene.

A Lady talán a legfüggetlenebb szereplő, pusztán szenvedélyei irányítják cselekedeteit, a társadalmi szabályok az ő számára pusztá keretei az életnek, ezeknek részben aláveti ugyan magát, de fárasztják is, és csak annyiban fontosak számára, hogy kedvteléseinek hátterét szolgáltatják. A Lady szuverén módon viszonyul a társadalmi előítéletek halmazához, és ennek

megfelelően nagyvonalúan és fesztelenül mozog ezen előítéletek erkölcsi zátonyai között. A készenlevő, de morálisan nem alátámasztott viselkedésformákat ugyanúgy integrálja viselkedésszótárjába, mint a magas etikett szabályait: „Van egyfajta méltóság az előkelő asszonyok arcátlanóságában, melyet hiába is akarnak utánozni ilyen helyzetekbe az alacsonyabb rangúak.” (Fielding 1958 II.: 327., Fielding 1968: 721.) Lady Bellaston tehát tökéletesen követ olyan viselkedésformákat, melyeknek eredeti indítéka a durva haszonlesés, de az ő alkalmazásában a haszon az anyagi javakon túli, morális és antropológiai értelmet nyer, ugyanis egy célravezető viselkedéssor eredménye az ő számára nem valami előrelépés a társadalmi ranglétrán, vagy anyagi haszon, vagyonának megnagyobbodása, hanem valami nagyon is általános, haszon nélkül való élvezet. A Lady fogyasztja a társadalmat, s ezzel a társadalom fölé nő.

Nincs szüksége arra, hogy a társadalmon belül teremtsen meg szuverenitásának feltételeit, ezek a feltételek rangja által adva vannak. Arisztokrata, így az általános emancipációs törekvések legfőbb élvezőjévé válik, a szabadság társadalmi értelemben vett teljességét élvezheti. Természetesen közbejöhethetnek olyan apróbb bosszúságok, mint Tom Jones esete, ahol mások szabadsága korlátozza a sajátjának kiélését, de ez csak fokozza a játék izgalmát.

A gazdagság ígérete

Tom Jones ismét anyagi gondok elé néz, s a szerző megint megkísérti jobb sorsra érdemes hősét.

Millenné jó barátjánője Huntné: „Körülbelül harminc éves lehetett, mivel huszonhatot vallott be; szép arca és termete volt, bár kissé hajlamos az elhízásra. Rokonsága igen fiatalon férjhez adta egy öreg pulykakereskedőhöz, s ez, miután nagy vagyont szerzett, visszavonult az üzlettől. Ezzel az emberrel élt tizenkét esztendeig. Szenvedett, és nagyon meg kellett magát tagadnia, de a viselkedését senki sem kifogásolhatta. Az erénynek meg is lett a jutalma: a kereskedő meghalt, és nagy vagyont hagyott az asszonyra.” (Fielding 1958 II.: 342-43., Fielding 1968: 733.) Ez a hölgy emeli ki Tom Jonest, mint aki felettebb alkalmas arra, hogy a pulykakereskedő megüresedett helyét betöltse, ugyanis „elhatározta, hogy ha az első ízben csak a hozzátartozóinak telt gyönyörűsége a férjében, most majd neki lesz a másodikban.” (Fielding 1958 II.: 343., Fielding 1968: 733-34.)

Tom egy rendkívül célratörő, ám ugyanakkor rendkívül korrekt levélből értesül a jó hírről, és be kell látni, hogy számos kifinomult érvet talál, amely az ajánlatot alátámasztja. Végül azonban győz Sophia iránti szerelme, a remény a reménytelenségben.

Ebben az esetben sem Tom viselkedése érdekes, hanem Arabella Hunté. Ez a hölgy a számára kijelölt társadalmi helyzet tökéletes ismerője, aki tudja, hogy felajánlkozása a többség felháborodását vonja maga után. Ugyanakkor tisztában van azzal is, hogy a társadalmi érintkezés hiányosságai nem szolgáltatnak elég okot egvébként tisztességes és jogos vágyának korlátozására. Ismét egy öntudatos nő, ezúttal polgár.

A Nightingale-ügy

Jones londoni szállásán megismerkedünk Nightingale úrral, aki azon urak közé tartozik, „akiknek a vagyona szükségtelenné tett bármiféle hasznos elfoglaltságot” (Fielding 1958 II.: 199., Fielding 1968: 620.). A megismerkedés tomjonési recept módjára zajlik le: az úriembert éppen az

inasa fojtogatja, mikor hősiünk segítségére siet.

Rövid ökölharc után földre küldi a magáról megfélemezett inast, aki feleszmélése után igen dicsőreleg nyilatkozik Tom Jonesnek az ökölvívás művészetében való jártasságáról: „- Rogyjon rám az ég - mondja neki fejcsóválva, és bölcs arckifejezéssel -, ha én még egyszer kiállok önnel. Fenemód csalódnék, ha nem a dobogóról került volna ide uraságod.” (Fielding 1958 II.: 201., Fielding 1968: 622.)

Ebből a jelenetből úgy tűnik, hogy nem való az inast testileg megfenyíteni. Ezt a következőtetést nem a fenyítés kellemetlen mellékhatásai támasztják alá - mint az átmeneti légszomj -, hanem az aranyifjú mentegetőzése. Biztosítja ugyanis Nightingale úr Jones urat, hogy ő nem szokta verni az inasát, csak hát ezúttal pimaszságát egy hölgyre való aljas célzással is tetézte.

Egy hosszabb intermezzo ismét Jones emelkedettségét bizonyítja. Nightingale úr szállást változtat, mégpedig olyan titokban, hogy csak Jones tud róla. Tom szemrehányásokat tesz barátjának, mert meg akar szabadulni Nancy Miller szerelmétől, holott szabályosan magába bolondította a szegény leányt mindenféle kifinomult okfejtéssel az önzetlen és igaz szerelemről. Nightingale Jones kicsapongó életmódját hozza fel ellenpéldának, de Tom a következő szónoklattal hárítja el az érvelést: „- Ide süssön, Nightingale úr - mondta Jones. - Én aztán nem vagyok holmi szemforgató álszent, és nem állítom magamról, hogy bennem több a mértéktartás, mint felebarátaimban. Bevallom, én is követtem el bűnöket nőkkel szemben. De nem tudok róla, hogy valaha is ártottam volna bármelyiknek. Én szántsándékkal sohasem lennék oka bárki szerencsétlenségének csak azért, hogy élvezetet szerezzek magamnak.” (Fielding 1958 II.: 258-59., Fielding 1968: 668.) Finom megfogalmazás, mely nem enged meg holmi visszaélést a mondottakkal, mert azt nem mondja, hogy más okból sem képes szerencsétlenséget okozni. Ez igen fontos, hiszen Sophia szerencsétlenségének nagyrészt okozója.

Nightingale Tom elveinek szilárdságán felbuzdulva kiönti a lelkét: ő igazából Nancyt szereti, csak hogy nincs önálló vagyona. Apja kezében a pénz, apja kezében a döntés. A kedves papa pedig már gondoskodott vagyonban hozzáillő menyasszonyról, akit a boldogtalan vőlegény még sohasem látott, sőt, mint kiderült, még a kiszemelő apa sem. Az ifjú Nightingale, bár az előkelőbb léhfűtők közé tartozik, mégsem a maga ura.

Millerné nehéz sora és a Nancyra váró megpróbáltatás álmatlan éjszakát okoz Tomnak. Másnap kiderül, hogy aggodalma nem volt alaptalan. Partridge fogalmazásában Nightingale levele a következő dolgot közölte Nancy kisasszonyról, aki volt olyan szerencsétlen, hogy a nyilvánosság előtt ájuljon el szerelme levelét olvasván: „Megéhezett kissé, és úgy látszik, leült apa ébédhez, mielőtt elmondták volna az asztali áldást. Most aztán baba van útban a lencház felé.” (Fielding 1958 II.: 266., Fielding 1968: 674.) Ez a nyers megfogalmazás feltétlenül hiteles, míg Jones mostani és további buzgalma a dolgok jobbra fordításán inkább a fieldingi mércével kíváncsatos.

Nancy nemcsak hogy elveszítette jó hírnevét, de családja egybehangzó tanúsága szerint az életét is veszély fenyegeti. Tom Jones pillanatnyi időt sem vesztegetve elhatározza, hogy jobb belátásra téríti Nightingale urat. Jones értelmes és szívhez szóló érvei megteszik a magukét, csak egy becsületbeli probléma az, ami a szerelmes Nightingale-t még visszatartja attól, hogy boldogtalan szerelme megbocsátó karjaiba vesse magát. Ez a probléma többször felvetődik

a két barát beszélgetése során, melynek legutolsó és legradikálisabb megfogalmazása így hangzik: „A józan ész valóban igazolja mindazt, amit mondasz - válaszolta Nightingale -, de azt is jól tudod, hogy az emberek véleménye homlokegyenest ellenkezik a józan ésszel. Hogy kerüljek én a világ szeme elé, ha ringvót veszek el, még akkor is, ha én tettem azzá!” (Fielding 1958 II.: 273., Fielding 1968: 680.) A riposztból, melyhez egyébként nem sokáig tartja magát a fiatal úriember, kiderül, hogy Jones fegyvertára Shaftesbury érveivel van feltöltve. Tom az említett érvekkel, no meg a meggyőzendő fél lágy és szerelmes szívvel döntő győzelmet arat.

Máris indul újabb jószolgálatra idősb Nightingale-hez, hogy meggyőzze fia választásának becsületes és helyes voltáról, ami nemigen sikerül neki.

Így áll a helyzet, mikor Jonesnak erősítése érkezik idősb Nightingale úr bátyja személyében, aki csak azért érkezett vidéki birtokáról a fővárosba, hogy öccsét lebeszélje a tervezett házasságról, mivel ismeri a kijelölt hölgyet: „Hiába van oly nagy vagyona a lányknak, sem testileg, sem lelkileg nem volt az a nő, aki boldoggá tudná tenni a férjét, lévén nagyon magas, nagyon vékony, nagyon csúnya, nagyon mesterkelt, nagyon ostoba és nagyon rosszindulatú.” (Fielding 1958 II.: 281., Fielding 1968: 686.) A nagybácsi még számos nagyszerű érveléssel áll elő, hogy mentesse unokaöccse hibáját, hogy nem kérte ki az atyai beleegyezést házassága előtt - hasztalan.

Így Jones a megátalkodott atyát faképnél hagyva a derék nagybácsit a boldog unokaöccshöz vezeti. És a vidám borozgatás közben robban az időzített bomba: az a nagyszerű nagybácsi, aki mindig a gyermekek akaratát tartja szem előtt, amikor megtudja, hogy a házasság még nem történt meg, teljes erőbedobással próbálja meg lebeszélni unokaöccsét a megváltoztathatatlanról.

A fiatalúr ellenvetései a következő választ kapja: „- Ugyan már - mondta a nagybácsi -, a becsület csak emberi csinálmány, és minthogy az ember maga teremtette magának, hát úgy irányíthatja, úgy kormányozhatja, ahogy neki tetszik. Hiszen jól tudod, milyen könnyen veszik általában az ilyenfajta kötelezettségek megszegését. Akadna-e olyan, aki ilyesmi miatt nem szívesen adná hozzád a nővérét vagy a lányát? Vagy olyan leány, aki nem menne szívesen hozzád? A becsületnek nincs köze az effajta kötelezettségekhez.” (Fielding 1958 II.: 286., Fielding 1968: 690.) Összecseng ez a vélemény Western úréval, aki még a boldog vidéki élet idején, amikor kiderült Molly másállapota, a következő kérdést szegte igen tapintatlanul Sophiának: „Kérdezze csak meg Sophit itt: ugye, hogy neked sincs rossz véleményed a legényről, csak azér’, mert zabigyerke lesz, igaz-e, lyányom? Úgy, biza. Csak antul inkább szereti a fehérrép az ilyen legényt.” (Fielding 1958 I.: 175., Fielding 1968: 182.)

Jones ismét számos embert lekötöztetett, hiszen egy reményeitől megfosztott család életét vezette révbe, arról nem is beszélve, hogy egy szerelmes ifjút mentett meg az atyai zsarnokságtól.

Nightingale-nek ez a felszabadítása persze valamennyire képletes, de annál fontosabb. Nyilvánvalóan kiderült ugyanis, hogy egy ilyen fiatalember a társadalmi életben meglehetősen elmentmondásos szerepet játszott. Egyrészt maga a társadalmi élet, hiszen semmi más dolga nincs, mint társadalmi, illetve kulturális életet élni, s ezt is teszi, sok más társával együtt meghatározva a jómodor és a becsület számos alapelvét. Egy dolog hiányzik csak, az önállóság, a

szuverenitás képviselete. Ezek az emberek, miközben bocsánatos bűneiket gyakorolják, teljes egészében ki vannak szolgáltatva szüleiknek, az anyagi javak társadalmilag elismert birtokosainak. Amíg a fiatal emberek kedvtelése nem érintette a javak tényleges tulajdonlásának rendjét, addig teljesen szabadok voltak. Nem volt viszont megengedve, hogy az alulról jövő társadalmi mobilitás csatornáit legyenek - ők házasságuk révén csak felemelkedésre törekedhettek. Ellenkező esetben a zord szülők semmihez sem értő fiaiktól megvonhatták, és mint a regénybeli esetek mutatják, meg is vonták az elemi megélhetési lehetőségeket.

Jones az érzelmekre hivatkozik ugyan, de közben nem ismeri el a javak birtokosainak azt a jogát, hogy mások szuverenitását megkérdőjelezzék - így válnak fellépései, bármilyen ellentmondásos és néha papos módon, érvényes követelésekké, a személyes szabadság követeléséé. A javak áramlásának szabaddá, vagy szabadabbá tétele a tét. Ne legyenek társadalmi korlátok által szabályozva a megélhetés forrásai az egyik oldalról; oly módon, hogy a javak leendő birtokosait korlátozzák személyes szabadságukban. A másik oldalról maga a társadalmi érintkezés ne legyen pusztán a javak birtoklása szerint szabályozva.

Rendkívül jellemző, hogy míg a követelés első fele annak a klasszikus polgári követelésnek a megfogalmazása is lehetne, hogy a gazdaságot fel kell szabadítani a társadalmi korlátok alól, addig a követelés második része éppen bizonyos társadalmi garanciákat követel a gazdasági racionalitás mindenekfölötti érvényesülésével szemben. De akár Partridge-ot vagy a Nightingale nagybácsit is nézhetjük, akik ennek a kettősségnek a cinikusabb, mandevilli megfogalmazói: ők az egyik oldalról a társadalmi kötelezettségek morális oldalát kérdőjelezzik meg, míg a másik oldalon éppenséggel elismerik a gazdaság társadalmi hierarchiát teremtő szerepét, sőt, meg sem kérdőjelezzik.

Így a fieldingi megfogalmazásokban rivális erkölcsfilozófiai elképzelések egészítik ki egymást, amennyiben az elképzelések különböző terepeken nyerik el igazolásukat. A mandevilli kép a társadalomban szereplő elképzelések nyomán létrejövő élet leírása lesz, míg Shaftesbury eszméi a meglevő törekvések morállá szerveződésének lehetséges keretét kívánják nyújtani.

8.5. A társadalom. Általános társadalmi problémák

Eddig Tom minden kalandja közvetett vagy közvetlen módon a napi megélhetése és az elvei közötti konfliktust fogalmazta meg számára is, az olvasó számára is. Tom Jones célja országtúti vándorlásainak második részében már nem az, hogy valami megélhetést keressen magának, hanem hogy utolérje Sophiát. Ez nagy előnnyel jár a továbbiakra nézve. Jones úr, hogy nem saját további sorsával van elfoglalva, szemlélőjévé válik az életáruló életnek. A társadalom bugyraiból előkerülő életmódok, szemléletek sajátos kavalkádját kapjuk Tom Jones közvetítésében. E ponttól kezdve egy emelkedettebb szempontból kapunk a kalandokon keresztül, egyfajta általános társadalmi receptiót, hiszen a konkrét események nem befolyásolják az úti-célt.

A bábszínház

A fentiek jegyében csöppennek vándoraink egy olyan fogadó udvarába, ahol bábszínházi előadás folyik, amely a közönségnek és a bábszínházasnak egyaránt lehetőséget nyújt arra, hogy erkölcsi elveikről számot adjanak. Erkölcsnemesítő egy előadás ez: „A felfingerelt férj komoly és választékos része ment, és valóban fennkölt és ünnepélyes előadás volt. Nem volt abban semmiféle pórias tréfalkozás, humor vagy élc, vagy hogy pontosabbak legyünk, semmi, amin nevetni lehetett volna. A hallgatóság nagyon meg volt elégedve.” (Fielding 1958 II.: 132., Fielding 1968: 567.) Kivéve Jones urat, aki hiányolta Punch úrfi vidámságát. Mély megvetés a része ezért.

A bábjátékos felhasználja az alkalmat, szónoklatot tart színháza „finom és illedelmes tónusáról”, és a példaadás nagy nevelő hatásáról. Igazán kellemetlen a derék mutatványosnak, hogy épp akkor kapják rajta a Jancsi bohócot a fogadós szobalányával.

Politizálás

A jakobita felkelés kapcsán a vallások egymás mellett élésének problémájáról kezdenek beszélgetni. Partridge félrevonul egy jakobita ügyvédbojtárral, és sűrűn emelgeti a poharát a lázadók vezéreire.

Szóba kerül persze a „melyik király jobb nekünk” kérdése, s bár vannak bizonytalankodások, végül a többség abban marad, hogy jó ez így, ahogy van, mert a biztos jobb, mint a bizonytalan. Érdekesekek a vallásszabadsággal kapcsolatos megnyilvánulások: egyrészt „, hogy az egyik ember pénze épp olyan jó, mint a másiké”, másrészt: „Én ugyan nem törődöm vele, akármilyen vallás jön is. Csak a presbiteriánusok ne kerekedjenek felül, mert azok ellenségei a bábszínháznak.” (Fielding 1958 II.: 143., Fielding 1968: 575.) A finác teszi le a leghatározottabban a voksát a biztos mellett. Miután ilyen szépen megállapodtak, egymás után itták a korsó söröket, az ügyvédbojtár kezdeményezésére, a lázadó katolikus személyekre. E köztájk rámutat arra, hogy a nagy történelmi változások árnyékában élő ember, hogyan próbál fölkelni a különböző lehetőségekre. Nyilván hatalmán felül áll befolyásolni a történéseket, mégis valami módon viszonyulnia kell hozzá. A nyilvános hitvallás veszélyeket is rejtethet magában. A Dicsőséges Forradalom óta eltelt csaknem két emberöltő a katolikus veszélyt már messze nem látja olyan fenyegetőnek. A beszélgetés csak azért nem súlytalan, mert a lázadók kezdeti sikereiről szóló hírek fölvetik a mi lenne ha kérdést. A Walter Sott Waverly-jében fellelhető olvasata ennek a történeti-politikai problémának föl sem merül. A fogadó-beli beszélgetés

alapján nem vetődik fel az a gondolat, hogy ezek az emberek személyes létükben lennének fenyegetve. Sokkal inkább a megszerezhető előnyök, és az elszenvedhető hátrányok anyagi és pragmatikus szempontjai dominálnak. Pedig háború van!

Egy kevésbé megrendítő hír

Jones reggelre kelve újra Sophiája nyomára talál. Megint nagylelkű segítőkészsége vezeti nyomra. Segítségére siet a bábszínház asztalán tettleg felelősségre vont Jancsi bohócnak, aki kiszabadulva gyalázní kezdte gazdáját. A gyalázkodásból kiderül, hogy az erkölcsnemesítő bábszínház asztalán ki akarta rabolni Sophiát. Tom kap az alkalmon, és útbaigazítja magát. Sajátos, de jellemző, hogy a rablás szándékának említése nem zaklatta fel különösebben hősünket, sőt további szolgálat gyanánt kibékítette a bábszínházast a Jancsi bohóccal.

Társadalmi esély-e az abszolutizmus

Jonesék Coventry felé tartva eltévednek a hideg és esős éjszakában. Mikor Tom útítársainak minden félelme ellenére egy zajos fényforráshoz vezet a Partridge-ból és a lovászból álló társaságot, megdöbbenve tapasztalják, hogy cigányok közé kerültek.

Jones látja, hogy a cigányok vajdájuk irányítása alatt nagy békességben élnek. Törvényhozásuk igen egyszerű: egyetlen büntetés létezik minden bűnre: a megszégyenítés. Partridge jóvoltából, aki nem tud ellenállni egy menyecske bájainak, mindjárt be is mutatja a vajda az igazságszolgáltatás működését. A salomoni döntés után a cigányvajda a következőket mondja Jonesnak: „Mingyár megmondom én mi a különbség köztünk meg maguk közt. Ázs in nipem á maguk nipit rábolja, viszont á maguk nipe meg egymást rábolja.” (Fielding 1958 II.: 168., Fielding 1968: 596.)

Jones teljesen el van ragadtatva a cigányok kormányzásától, de Fielding lehűti a kedélyeinket, s számos ellenérvet hoz fel az abszolutizmus ellen. Végül konzekvenciaként azt a tényt hozza fel, hogy csak olyan nép számára létezhet boldogság egy ilyen kormányforma keretei között, ahol „nincsen álbecsület, és a szegényt tartják a legrettenetesebb büntetésnek a világon.” (Fielding 1958 II.: 169., Fielding 1968: 598.) Hogy ez Angliában nincs így, arra hamar bizonyítékot szolgáltat Partridge, amikor megpendíti gazdájának a százfontos bankbilétá felhasználásának lehetőségét.

Partridge fejében meg sem fordul, hogy a bankutalvány felhasználása lopás lenne, s ezt a meggyőződését Jones haragjának láttán csak újra elrejt, nem veti el.

Ilyenek a rablók?

Egy másik kaland egy gyámoltalan rablóval, aki persze megintcsak Partridge fecsegése nyomán kap vérszemet (Partridge ugyanis tájékoztatta az alkalmi útítársat a százfontos bankutalványról), szintén a felelősség kérdését illusztrálja. Jones hamar lefegyverzi a töltetlen pisztollyal hadonászó szerencsétlent, majd amikor meggyőződik a pisztoly töltetlenségéről és az alkalmi rabló nyomorúságáról, néhány aranyat ad neki és futni hagyja.

Az utolsó országtúti kalandokban a felelősség égető problémái fogalmazódnak meg, az a zűrzavar, mely tisztázatlanul hagyja az emberi viszonylatokban a felelősség minőségét. Nem

lehet pontosan tudni, hogy egy cselekedetért büntetőjogilag, polgárilag vagy csak morálisan felelős-e valaki.

Kitágult a perspektíva London felé közeledve, s hősünk olyan problémákkal találta szembe magát, amelyek minden ember életét döntően befolyásolják, és amelyek éppen ezért a társadalmi berendezkedés alapjaira, a jogrendre, az uralkodó értékekre, az értékek érvényesülésének intézményes garanciáira kérdeznek rá.

A jótékonyság

Egy köztéka ad alkalmat a szerzőnek a jótékonykodásról szóló eszmefuttatásra. Itt pusztán leszögezi, hogy a jótékonykodásról két alapvető véleményt ismer: azokat, akikre a jótékonyság terhe hárul, akik ezt teljesen önkéntesnek és fakultatívnak tartják; és a rászorulókat, akik kötelezővé tennék. A probléma egyébként végigvonul az egész regényen, s nem kétséges, hogy Fielding a jótékonykodást szeretné valamiféle társadalmi gondoskodásnak látni.

Millerné egy rokonánál - mint később kiderül, Tom alkalmi rablójánál - járt látogatóban, akit családjával együtt az elképzelhető legnagyobb szegénységben talált. Miközben a nyomorúságukat ecseteli, elejt néhány szót nélkülözésük okáról. „Mondhatom, intő példa lehetne mindenki számára - (a lányaira nézett) -, hogy mi az, ha valaki könnyelműen megy férjhez. Nincs boldogság ezen a világon anyagiak nélkül.” (Fielding 1958 II. : 218., Fielding 1968: 636.) Vagy később: „Szerelmi házasság volt az övék - folytatta -, ahogy mondani szokták, s ez azt jelenti, hogy két koldus került össze.” (Fielding 1958 II. : 219., Fielding 1968: 637.) Tom találva érzi magát. A történet a mindig kísértő leányzótketés következményeire figyelmezteti, miként szóban Lady Bellaston.

Jones az Allworthy-kúrián csak jóságot látott, s most, amikor nem testi valóját, hanem a lelkét célozták meg részvétet keltő szavakkal, szíve megnyílik, s pénztárcáját felajánlja Millernének, hogy vegyen az ott lapuló ötven fontból annyit, amennyi a szűkölködő családnak szükséges. Mindezt persze igen tapintatosan intézi, úgy, hogy az összegyűlt társaság nem is sejti, hogy Jones már tíz aranyat áldozott a szegény család megmentésére, amikor Nightingale úr felveti az adakozás gondolatát.

Ez a kérdés nagy múltra tekint vissza Angliában. Bár több mint kétszáz évvel korábban, de már Morus is hoz fel olyan példákat Utópiájában, amelyek a tolvajok és csavargók társadalmi gondoskodásáról szólnak, mint például a tréfándiak esete, ahol a büntetés társadalmi gondoskodással párosul, amely társadalmi gondoskodás persze sokkal inkább hasonlít egy paternalisztikus rabszolgaságra, mint a modern jóléti állam ilyen típusú intézményeire. Az ún. munkaerőfelesleg problémájának megoldása az ipari forradalom előtt, mikor még az egyébként meglevő szabadságjogoknak sincsenek meg a megfelelő intézményes garanciái, nyilvánvalóan nem volt elképzelhető az egyéni adakozás keretein kívül. Viszont a társadalmi felelősségérzet ilyen megnyilvánulásai szükségképpen a Morus-féle megoldás felé tartottak, korporatív gondoskodás formájában voltak csak elképzelhetők. Tehát a társadalmi szervezetre vonatkozó pozitív elképzelések nem mutattak olyan társadalomszerveződés felé, amely gyökeresen fel számolta volna a hagyományos rendek szerepét - pusztán nagyon radikális és sajátos módon megváltoztatni kívánta azt.

Vidéken a nyomorúság intézményesen is a földesúri gondoskodásra, illetve a lakóhelyi közösségek vallásos intézményeire volt bízva. Partridge mondja például még az országúton annak a koldusnak, aki Sophia bankbilétáját megtalálta: „- Minden egyházközség maga tartozik gondoskodni a szegényeiről.” (Fielding 1958 II.: 126., Fielding 1968: 561.)

A történet előrehaladtával gyűlnek Tom körül azok az emberek, akiket lekötölezett, mégpedig olyan nagyvonalúan és hálát nem váróan, s olyan hangosan dicsérik, hogy már-már sérti a későbbi olvasó ízlését. A dologi tartalmat föltárónak nagyon észnél kell lennie, hiszen Tom mérhetetlen jósága jellemének a történet első percétől (Tom születésétől) meghatározó tulajdonsága. Zavarba eshet hát a dologi tartalmat kutató, hogy íme itt a történeten belül, elfedettség nélkül talál egy örök igazságot, egy tautológiát, analitikus azonosságot (a jó jó), mely egyben meghatározott cselekedetek megalapozott motívuma is. A motívumok összevetéséből, meg mindig a diadalmas igazság jön ki Tom, legalábbis ebben a viszonylatban kétségkívül mindig helyesen dönt. Azt hisszük ez nem szabad, hogy befolyásolja esztétikai igazságkeresésünk dühét. Rakjuk el csak szépen ezt az „örök” igazságot a dologi tartalom eddig összegyűlt elemei közé, olyan különös viszony egyik oldalaként, mely a korabeli ítélkezés egyik fontos eleme.

8.6. A vidéki társadalom szerkezete

A vidéki tabló megadja a regény stílár és módszertani alaphangját, és bemutatja a vidékre jellemző társadalmi rétegeket. Megismerhetjük megélhetésüket, morális elkötelezettségüket és viselkedésmintáikat.

A regény első részének fontos jellemzője, hogy az anyagi javak elsősorban természeti állapotokban jelentkeznek. A pénzforgalom egyirányú, általában a rászorulóknak adják a regény pozitív hősei vagy ismeretlen jótévedők. A vagyonra való áhítozás is elsősorban a természeti javakban való korlátlan dűskálás formájában fogalmazódik meg. A vagyon minden esetben a földbirtokot jelenti. A könyv ezen első részében az evés, ivás, ruházkodás gondja paternalisztikus módon oldódik meg: közvetve vagy közvetlenül minden szereplő megélhetése a két földesúr gondoskodásán múlik. Egyetlen egyszer vetődik fel az üzletkötés esete, az is bűnös keretek között: Black George ad el egy orvul főbékéltintott nyulat egy olyan kereskedőnek, aki orrvadászoktól szerezte be áruját. A vagyon forgatásáról egy szó sem esik, és az új idők is csak Western nemzeti urnak és nem kevésbé korlátozott nővéreinek politikai halandzsái idézik fel.

Egyetlen szereplő mutat érdeklődést kifejezett a pénz iránt, mintegy a javaktól függetlenül is, s ez Blifil, aki „annyira vigyázott a pénzére, hogy úgyszólván a fogához vert minden garast, amit Allworthy úrtól kapott.” (Fielding 1958 I.: 129., Fielding 1968: 144-45.) De Blifil is csak egyszer mutathatja meg kapzsiságát, amikor Tomtól megveszi azt a Bibliát, amely ugyanolyan, mint az övé. Ezt az üzletet inkább a Tom elleni általános cselszövés részeként lehet értelmezni.

Azt tapasztaljuk tehát az első rész lezárásakor, hogy szereplőink viselkedését elsősorban születésük határozza meg. A rendi meghatározottság mellett azonban gazdasági szempontok is befolyásolják a viselkedést. A származás révén birtokolt javak egyfajta gazdasági szemléletre köteleznek. Nem gazdálkodás ez a modern értelemben, hanem a javak megőrzésének igénye. Ez a fajta kötelezettség kivált megfigyelhető Western nemzeti úr viselkedésén.

A javakhoz való viszonyunk egy másik fontos összetevőjére világít rá Allworthy végrendelezésének esete. A beteg uraság egy orvos (!) szemforgató óvatossága következtében úgy képzelet, halálal ágyán fekszik, összehívja a ház népét, a végakaratainak fontosabb részeit ismerteti velük. Amint a síró-rívó népség kilép a betegszobából, kiderül, hogy a gyász a beteljesíthetetlen vágyakat illeti, s nem a haldokló urat. Tom és Blifil kivételével mindenki elégedetlen. Blifil amit csak tehet, megteszi annak érdekében, hogy mihamarabb hozzájusson örökségéhez, Thwackum és Square teljes támogatásával. Hiszen bármennyire elégedetlenek is a derék tudósok, készpénzüket szolid befektetésével egy szabad paraszt jövedelmének kétszeresét tehetik zsebre évente, minden munka nélkül. Egész életükben fogadóban lakhatnak, étkezhetnek.

A rendi viselkedés csak a felsőbbtség, a földbirtokos révén létezik egyértelműnek. A szolgák oldalán a viselkedésformák már nemcsak a rendi hierarchiába illeszkednek. Ennek okát a körülmények olyan alakulásában kell keresnünk, hogy a származása alapján javakkal rendelkező földesúr paternalisztikus gondoskodása nem változhatatlan társadalmi helyzetű emberekre hárul.

A patriarális viszony formailag még létezik, de a patronáltak már nem pusztán ebben a

viszonyban léteznek. Vágyaik már a társadalmi mobilitás új, vagy legalábbis nem nagyon régi lehetőségein csüggenek. A patronáltak oldaláról ennek a kétfelé való elkötelezettségnek lesz az eredménye a durva haszonlesés. Az, hogy a papok is a világi hierarchiába tagolódnak, a képet még elkészerítőbbé teszi, hiszen az a testület, mely a vallás révén képes lenne az erkölcsi értékeknek érvényt szerezni, szintén patronált. Az anglikán egyház megteremtése ezt a közvetlen paternalizmust segítette elő, amennyiben jeles földbirtokosok döntésén múlt egy-egy parókia sorsa. A papság ily módon való elköteleződöttsége fényében nem lehet azon csodálkozni, hogy Supple tiszteletes, a templom diszhelyén hortyogó Western nemzeti úr jelenlétében csak igen szőrméntén bírálja a részegeskedést, káromkodást, s egyéb a nemzeti úrnak fölróható bűnököt. A papság testülete, éppen testületi tulajdon híján, kérdéses, hogy mennyire tud igazi testületként működni.

A regény első részében a pénz fokozatosan mutatja ki általános egyenértékként való működésének jegyeit. Igaz ugyan, hogy az alávetettségben élők számára (kivéve Tom Jonest) ez az egyenérték totális, vagyis emberi tulajdonságaik is a reménybeli jólét elérésének vannak alávetve, de a javak tulajdonosainak szempontjából ez nem így van. Itt még erősen él, s talán mind a mai napig, a korporatív öntudat. Ez az öntudat a szigorú gazdasági racionalitásnak határt szab. Ha a korporatív eszmények képviselői észreveszik a javak szűk körére irányuló célracionális viselkedést (amely csak az általános egyenértékre konvertálható javak birtoklására törekszik), akkor azt pusztán megátalkodott gazemberségnek tekintik. Ez a nem jellemzően jó, és a jellemzően parlagi nemzeti úrra egyaránt igaz.

A vidéki színhelyen a gazdagság fogalma az egymástól eltérő - a gazdagság eléréséhez célra vezetőnek vagy helyesnek tartott - viselkedési formák révén többféle. A gazdagságra törekvés különböző racionális útjainak bejárása, a megélhetés gondjai alól Fielding mentesíti pozitív hőseit.

Az igazi kérdés, ami ezt a viselkedési zűrzavart megkoronázza, Tom Jones helyzete. Tomnak egyrészt ugyan nincs gondja anyagi értelemben, de az ő születésénél fogva betöltött társadalmi állásánál nincs alacsonyabb - ez az adott környezetben szinte feloldhatatlan ellentmondás.

8.7. Az országu

Összefoglalva az országuon történeteket első, bár talán formainak tűnő megállapításunk az, hogy hőseink csaknem kétszer olyan hosszú úton jutottak Londonba, mintha egyenest arra indultak volna. Bejárták fél Angliát, így tapasztalataik terjedelmileg is szilárd alapokon nyugszanak.

Meg is különbözteti Fielding ezt az utazást, amit történetében illetve történetén keresztül teszünk, más utazásoktól:

„De nem így utazik ám a kereskedőember, akinek örökké pénzen jár az esze, a bölcs bíró, a méltóság teljes doktor úr, nem így a szörmebundás tőzsér; nem így utaznak bizony a gazdaságnak és ostobaságnak nagyszámú gyermekei sem. Ők csak kocognak, örökösen egyforma ütemben, és lovaik mindig hajszálpontosan négy és fél mérföldet tesznek meg óránként, vezessen az út zöldellő réteken vagy kiszáradt pusztaságokon át.” (Fielding 1958 II.: 104., Fielding 1968: 546.)

Az útonlevés a történet hősei számára egy új világba való belépést jelent.

A vidék készpénzforgalom nélküli paternalizmusa is más megvilágításba kerül az országútról nézve: „No mármost: mindenki, aki valaha abban a megtiszteltetésben részesült, hogy behatóbban érintkezhetett az aljanéppel, igen jól tudja, hogy ennek egyik általánosan elfogadott életelve, hogy a gazdag szomszédot minden lelkiismeretfurdalás nélkül ki kell fosztani és meg kell kopasztani. Sem szegyennek, sem bűnnel nem érzik az ilyesmit. Oly állhatatosan tartják magukat ehhez az elvhez, és annyira e szellemben cselekednek, hogy az országnak úgyszólván minden községében működik egy bizonyos szövetkezetféle, amely egy földesúrnak nevezett, bőségben élő személy ellen dolgozik. Az ő tulajdonát valamennyi szegény szomszédja szabad prédának tekint.” (Fielding 1958 II.: 114., Fielding 1968: 552.)

A szemlélet megváltozása összefügg az országút népének eredendően két csoportra osztásával: vannak, akik utaznak, és vannak, akik az utazókból élnek. Az utazókból élők a fogadósok, akik pénzbeli juttatások fejében szolgáltatják az utazónak az ételt, a meleget és a szállást. Ez az apróság, hogy az utazónak mindig szembe kell néznie a pénzügyi elvárásokkal, megváltoztatja a naturáliák minőségének értékét. Hogy az utazó milyen szobát kap, hogy befűtenek-e a szobájában vagy sem, hogy lerágott csontot tesznek-e elé vagy friss ürülést, ez mind-mind attól függ, hogy mennyi készpénz néz ki belőle.

Így a vagyonosság kérdése átváltozik tisztán készpénzfizetési kérdéssé. Lehet valakinek öt-száz vagy ezer fontot hozó birtoka, a fogadósok szemében senki, ha nincs hozzá olyan jel - jó öltözk, kíséret, fellépés, stb. -, amely garantálja az illető készpénzfizetési készségét. A naturáliákat a fogadósok az érték forrásának tekintik - az, hogy másoknak is van, nem hatja meg őket, ugyanis ezen természetbeni juttatásoknak az a tulajdonságuk, hogy nehezen szállíthatók, elvégre nem fog valaki egy birkanyájjal útra keln.

Az útonlevés életforma, melynek megvannak a saját törvényei. Aki útrakel, kiszakad környezete óvó ismertségéből. Az útonlevő a társadalom vak törvényei közé kerül, ahol az érték már hozadék (és nem naturálé), és az érdem látszata az érték hordozója.

Az értékek és érdekek e csontvázát elfedik az ugyanolyan fontosnak tekinthető más dolgok: egy megnyerő arc, az irgalom és a jótékonyág, vagy ellenkezőleg: egy sunyi pillantás, csalás és útonállás. Ezek mellett olyan elemek is megjelennek, melyek a rendi, vagy testületi jelekként is értelmezhetők, az öltözködésből levont következtetések. A papi ruha, a katonai uniformis, az orvosok és ügyvédek mind-mind könnyen felismerhetők, de ezek nyomán és mellett ugyanúgy ajánlólevél lehet egy jó ruha, illetve még a szállás is kétséges lehet egy darócruhát viselőnek. Ugyanakkor a gesztusok sem, s a ruházkodás jelei sem valami morális értékelés támpontjai, hanem a naturáliák birtoklásáról adnak primér módon információt. Nem szabad minden további nélkül felismernünk ezekben az országúti kalandokban a kapitalizmus farkastörvényeit, ezeknek csak nyomai látszanak a néhol tisztos, de inkább tisztességtelen haszonszerzők tudatában. Sokkal inkább egyfajta társadalmasodásról van szó, amelyben a különböző közösségek érdekei és értékei ütköznek a társadalom nyilvánossága előtt.

Minden réteg képviselője társadalmi helyzete által megengedhető módon a saját szuverenitásának elismertetésére tör. Az eszközök, melyekkel az említett célt elérni vélik, részben a korporatív szervezetben vannak adva, de csak nagyon kis részben, másrészt pedig szerzetek, s így egyáltalán nem elégítik ki a kényes ízlésű olvasót. Ami új ebben az egész kavalkádban, az egyfajta inkognitó, senkire sincs egyértelműen rányomva társadalmi hovatartozásának pecsétje, viselkedésével kell kivívnia a maga számára az elismerést, akkor is, ha ez az elismerés látszólag egy testületnek szól. Az elismerést azonban nem csak a fogadósokkal szemben kell kivívni, hanem minden útonjáróval szemben.

Az útonjárók két alapvető csoportra oszthatók az eddigiek alapján: az egyik csoport, akik munkakörük folytán, megélhetés céljából, vagy más okán róják az utakat. Ilyenek a kocsisok, lovászok, katonák, komédiások és természetesen az általában ezekből a körökből kikerülő útonállók.

A második csoportot azok alkotják, akik számára az utazás nem egyedüli életforma, hanem meghatározott úticélt követnek, valahova el akarnak jutni, többé-kevésbé egyéni motivációktól vezéreltetve. Ezt a csoportot alkotják elsősorban a meghatározatlan társadalmi helyzetű „úriemberek”, mint amilyen - látszólag - Tom Jones is, és ilyen Fitzpatrick úr is, aki egy szabó számláját nem tudja ugyan kiegyenlíteni, de azért ír nemes. Ide tartoznak még az utakon futkározó különböző rendű és rangú jogi szakértők, akik kis- és nagystílű pénzügyekben, peres ügyekben járnak el az ország legkülönbözőbb részein, és van köztük nyomorult zugirkász, minden hájjal megkent szélhámos, nagyszájú ügyvédbojtár és törvénykezni utazó bíró.

A második csoport minden tagja potenciális úriember, amennyiben meg tudja teremteni azokat a feltételeket, hogy annak tekintsék. De ezeket a feltételeket nem olyan könnyű megteremteni, s innen erednek azok az anomáliák, melyek az egyes emberek társadalmi helyzetének megítélésében az útfélen állandóan tapasztalhatók.

Az országúti események az újfajta társadalmi viselkedésnek arra a nagyon fontos feltételére utalnak, hogy elvben bármely társadalmi helyzet szimulálható, tehát hogy többnyire nincsenek olyan társadalmi kötöttségek, amelyek bizonyos típusú megnyilvánulásokat egy társadalmi csoporthoz és csak ahhoz kötnek.

Ez a feltétel Angliában már ekkor több száz éves folyamatban biztosítva volt, legalábbis ami e feltétel negatív oldalát illeti, hogy jelentéktelen mennyiségű főnemesi családot kivéve mindenkit érhetett olyan politikai vagy gazdasági baleset, hogy földönfutóvá váljon. Ugyanakkor a pozitív oldala a megítélés lehetőségének az, hogy az emberek rendelkezzenek egy elképzeléssel az egyes társadalmi csoportok viselkedéséről.

Az történik tehát, hogy már nem az egyes rétegek hordozzák pusztán a saját értékeiket, ezoterikus teljességet létrehozva a társadalmon belül, hanem egy újfajta rétegződés jön létre, amelyet a társadalom nyilvánossága kodifikál, s amelynek értékei nem a testületi szerveződés misztériumként őrzött viselkedésmódjai, nem egy testület belső elvárásaiból fakadnak, hanem külső elvárásokra adott reakciók.

Visszatekintve az országúton történetekre a regényben elfoglalt helyük szerint: olyan bonyodalmak kibontakozását tapasztalhatjuk, melyek kétségessé teszik, hogy a történet jó véget ér. Ezen bonyodalmak okai két szempontból érdekesek: a pro forma főhősök szempontjából a közvetítettség kiszolgáltatottságaként jelentkeznek a konfliktusok, miként az úr-szolga viszony említésekor már kiderült. Az információk annyi hordozón keresztül jutnak el a címzetthez, hogy a torzítás igen nagy, s így a konfliktusok shakespeare-i félreértések forrásaiból fakadnak.

A másik szempont az információt közvetítők szempontja. Itt pedig a szolidaritás kérdésével találjuk magunkat szemben: teljesen megszűnt a hierarchikus kapcsolatok szolidaritása. Gondoljunk például arra, hogy Partridge minden személyes rokonszenve ellenére képtelen a Tom Jonesszal való szolidaritásra. Ugyanakkor viszont a többé-kevésbé azonos társadalmi helyzet sem hoz létre szolidaritásérzést, mert mindenki a mobilitás felfelé menő ágaira figyel; például Partridge és Honour viszonya Uptonban.

Azt a következtetést lehet az országúti események alapján levonni, hogy egyrészt már igen kevésbé működnek a társadalomszervezés hagyományos testületei értékei, viszont még nem működnek a modern értelemben vett társadalomszervező erők sem, az azonos gazdasági gazdasági helyzet nem hoz létre szolidaritást, azonosságtudatot, modern értelemben vett érdekcsoportot, azonos társadalmi helyzetet a tudatban. Ugyanakkor az értékek, noha nem testületi értéként működnek, testületi értékek módján élnek a köztudatban, testületi erények megvalósulásaként kezelik őket azok az emberek is, akik ezeket az értékeket végső soron „adományozzák”. Adományozásról a fentiek szerint azért lehet szó, mert senki sincs kötelezve arra, hogy csak a saját társadalmi helyzetét vagy „besorolását” képviselje.

8.8. A helyszín (Londonban)

London. Ez a helyszín nagyon sok fontos dologban alapvetően különbözik az előző helyszínek bármelyikétől. Közhelyszerű felsorolás helyett a számunkra legfontosabbra térek: Londonban minden réteg képviselői a saját rétegük közösségében élnek, a szónak egy rendkívül gyenge értelmében, vagyis annyiban élnek saját közösségükben, hogy a társadalmi munkamegosztásban elfoglalt helyük szerint egy térbelileg körülhatárolt helyen laknak.

A vidéki életben a társadalmi érintkezés szabadsága nagyobb, Londonban a szabadossága. Míg vidéken a szabályozás az „aljanép” számára egy jól követhető viselkedésmódot ír elő, addig az aljanép feletti rétegek számára az érintkezések rendszere viszonylag szuverén, és mennél inkább birtokában van valaki a természetes értékeknek, annál önállóbban határozza meg, hogy kikkel és hogyan érintkezik. Londonban ez a fajta szuverenitás megszűnik, létezik „a társaság”, amely döntően alakítja a társadalmi érintkezések formáját, s amely csekély lehetőségeket nyújt a különböző társadalmi csoportok közötti érintkezésre, illetve korlátozza és megszabja ezen érintkezések formáját.

Tom is szembekerül a helyi elkülönüléssel, hiszen Fitzpatrickné lovagja egy ír főnemes. A megfelelő negyedet még csak-csak megtalálja Tom, de az új helyre költözött Lord házát rendkívül nehezen. De ha megtalálja is, mire megy vele, ha darócruhája és gyalogos érdeklődése olyan ajánlás, melynek nincs fogantatja, a portás nem engedi be, és felvilágosítást sem hajlandó nyújtani Sophia hollétéről. Szerencsére hősünk latinos műveltsége megteszi a magáét, ha Aeneas baksis ellenében jutott át a styxi átjárón, akkor a pénz tán itt is megnyitja a kaput. Talál is mindjárt készséges vezetőt, aki elkalauzolja Fitzpatrickné szállására, de - mint tudjuk - hiába, hiszen Sophia már Lady Bellastonnál van.

Tom közben megismerkedik a londoni élet más jelenségeivel is. Szállása „a város egy tisztos negyedében”, „egy papi ember özvegye” házában van. Ennek a derék hölgynek a címét Tom még Allworthy úrtól tudta, ő szállt meg mindig ezen a helyen, ha ügyei a fővárosba szőlították. Mint kiderült, az asszony nem túl gazdag, hiszen férje „halálakor két leányt és egy teljesen kéziratos prédikációgyűjteményt hagyott rá”. (Fielding 1958 II.: 199., Fielding 1968: 620.) Ez a hagyaték valóban csak az éhenhaláshoz elég, különösen, ha meggondoljuk, hogy prédikációgyűjteményekkel telítve volt a piac, és hogy két leány kiházásítása szinte nagyobb gond, ha nincs jelentős hozományuk, mint a prédikációgyűjtemény kiadatása.

A leánynevelés tapasztalatai a tisztos szegénységben. Millerné leszögezi, hogy a különböző mulatságok előkelő és vagyonos embereknek valók. Az olyan leányzók számára viszont, akik saját munkájukra vannak utalva, s akik a legjobb esetben is csak arra számíthatnak, hogy kereskedőfeleségek lesznek, ez felesleges és fejeket megzavaró luxus. Arra az ellenvetésre, hogy Nancy bármely nemes ember mellett megállná a helyét, Millerné azzal válaszol, hogy a gazdag hozomány természetesen feljogosítja a feleséget bizonyos szórakozásokra, de ha valakinek nincs hozománya, azt úgy kell nevelni, hogy boldoggá tegye majdani férjét, és ne követelésekkel lépjen fel vele szemben, hanem szolgáltatson.

8.9. London

A londoni színhely kiteljesíti a társadalmi tablót. Az országúton a státusz pusztán külsőségeiben volt fontos, az utasnak alkalmilag kellett bizonyítania, hogy megfelel társadalmi helyzete kritériumainak. Londonban már mindenkinek, nemcsak az utasoknak, folyamatosan részt kell vennie abban a versenyben, amelyben mindig újra és újra bizonyítania kell, hová tartozik.

A bizonyítási eljárás két rendkívül fontos részből áll. Az egyik rész, hogy az embernek legyenek pénzügyei; ha vannak ilyen természetű elintéznivalói, akkor az ügyvédek és pénzemberek keresetül máris bekapcsolódhatnak a társadalmi életbe. Idősb Nightingale úr számára Black George ugyanolyan ügyfél, mint Allworthy, aki a történet elején ítélkezett Black George fölött. Dowling ügyvéd nem utasítja el Western úr pénzügyeinek kezelését akkor sem, ha tudja, hogyan viselkedett a nemzetes úr Lord Fellamar párbajkihívását követően. A pénzügyek bankár-szemléletéből következik, hogy Londonban a pénz általános egyenértékként gazdagság forrása lehet önmagában is. Így annak a sejtése vagy tudása, hogy valaki pénzzel rendelkezik, már biztosít egy társadalmi rangot, függetlenül a társadalmi munkamegosztásban elfoglalt helytől és a tradicionális kötöttségektől. A társadalmi helyzet bizonyítása ezek szerint lehet csak pénzügyi.

A társadalmi helyzet bizonyításának másik komponense sokkal kevésbé ragadható meg ilyen egyértelmű értékek formájában. Az országúti részhez hasonlóan ez a komponens is látszat. De ebben az esetben a látszat nem a készpénzfizetés nagyon is gyakorlatias látszata. Az úriemberiség Londonban olyan magatartást követel meg, amely a szemlélt arról biztosítja, hogy az illető úriember elismeri azokat a homályosan körülhatárolt társadalmi értékeket, amelyek a becsület fogalmában foglaltaknak.

Által, hogy a társadalmi hovatartozás megítélése jórészt a látszaton alapul, a társadalmi rétegződés kategóriáit nem lehet egyértelműen valamilyen politikai közvélemény intézményesíthető fogalmaiként leírni. A leírás kerete sokkal általánosabb. A társadalmi rétegződés értékei általános ismeretelméleti kategóriák segítségével írhatók le. Egy common sense az, amelyben ezek az értékek léteznek. A common sense érzés a szó legáltalánosabb értelmében, amelyben az ismeretek elváhatatlanul összekeverednek az értékekkel, és az értékek közötti különbségek sincsenek megfogalmazva. Így a morális értékeket a közérzés ugyanúgy az ismeretekkel egy szinten tárolja, mint a babonát. Ez a meghatározás nem mond ellent annak a közkeletű értelmezésnek, hogy a common sense józan ész. Az ilyen belátás demokratikus, mert független a társadalmi szervezetektől, s így a társadalmi magatartást pusztán mentális belátás révén véli befolyásolni konkrét viselkedésmintákon keresztül.

A common sense-nek nincs jól körülhatárolt társadalmi hordozója. A társadalmi nyilvánosság még nem intézményesült egyetlen morálban. Együtt léteznek a különböző társadalmi rétegek tudatában az erkölcsi és vallási elvek. A társadalmi tudás ad lehetőséget arra, hogy furcsa módon mentális elemek konstituáljanak egy társadalmi réteget, amely ugyan gazdasági helyzete szerint feltehetően létezik, de magát szolidaritással meghatározni nem tudja. Ez lenne az a fiktív középosztály, melynek úriember tagjai pénztulajdonosok. A modern polgárság közvetlen előképe, amely a társadalom tudatában már létezik, de társadalmilag még nem.

8.10. Polgár

A polgárság a XVIII. század közepének Angliájában nem osztályként határozódik meg: polgárnak lenni társadalmilag szabályozott magatartás, amely szinte minden társadalmi réteg számára a szabadság értékeit hordozza. A szabadság ebben az esetben is negatív fogalom, ugyanis a tradicionális csoportok emancipációjaként értelmeződik. Egy másik szempontból itt a szabadság fogalma viszont sokkal pozitívabb, mint azóta bármikor, mert ez az emancipáció nem az értékek tagadása, hanem az értékek eloldása hagyományos társadalmi alapzatuktól, és a common sense nyilvánossága előtti új és új igazolása.

A fieldingi történetben ez a folyamat a vidék és London összevetésében érhető tetten. Míg vidéken a társadalmon belüli közösségek szerveződésében még dominálnak a hagyományos értékek, és csak homályos sejtelem formájában élnek az emancipációs törekvések, addig Londonban lelepleztetéséig Black George ugyanolyan ügyfele a bankárnak, mint a földesúr.

De a más típusú, nem közvetlenül a társadalmi rétegekhez köthető emancipációs jegyek is szaporodnak a regény során. Például a női emancipáció. Az elemzés során (Lady Bellastonnal kapcsolatban) utaltunk ilyen jelenségekre, de ugyanezt Sophiánál is tapasztalhatjuk: állhatatosan ellenáll rokonainak. Vagy gondoljunk arra a jelenetre, mikor megkéri Lord Fellamart, ne ildőzze őt. Lord Fellamar szeretné tudni Sophia elhatározásának okát. Sophia a kérdést határozottan visszautasítja: „Mylord, nem vagyok kötelek okát adni magatartásomnak.” (Fielding 1958 II.: 434., Fielding 1968: 803.) Watersné példája is nagyon szemléletes. Ő egy korábbi vadházasságáról a következőképpen nyilatkozik Allworthynek: „Isten előtt házastársa voltam annak a férfinak. Sokat olvastam ugyanis erről a kérdésről, és arra a meggyőződésre jutottam, hogy azok a ceremóniák csak arra szolgálnak, hogy törvényesen is szentesítsék a házasságot, és megadják a világ szemében azokat az előjogokat a nőnek, amelyek mint feleségnek kijárnak neki. Azt hiszem, hogy annak a nőnek, aki titokban, de ünnepélyesen hűséget fogad egy férfinak, és aztán hűségesen kitarthat mellette, aligha terheli bűn a lelkiismeretét, bárminek nevezze is a világ.” Allworthy erre csak azt tudja válaszolni, hogy „rosszra használja a tudását.” (Fielding 1958 II.: 484., Fielding 1968: 841.)

A házasság - mint polgárjogi ügylet is -, illetve az ehhez szorosan kapcsolódó öröklés központi problémája a regénynek. Az örökösödési láncból eredetileg kizárt Tom Jones esetében a megélhetési gondokat Fielding mégis inkább jelzi, mintsem részletesen kifejtené. Mindössze két alkalom van, amikor Tom anyagi nyomorúsága közvetlen pénzhány formájában előkerül. Annál inkább eseteli a szerző az anyagi gondokat a jövőről szóló elmélkedésekben. A bizonytalan jövő vonja meg az erkölcsi bázist leányiszöktetési kísérlet tervétől.

A józan előrelátás a javaknak közvetlen használati értékükön felüli értéket tulajdonít. A józan ész morális konzekvenciákat formál a feltételek ismeretéből.

Fielding komolyan veszi a common sense-ben rejlő konszenzust, és Tom Jonesra nem hárít olyan felelősséget, mely Tom hatalmán kívül áll - így például a bitőtől hajlandó megmenteni valami méltányosság alapján, de a szegyetlenes származás bélyegét, melyben Tom szándékainak semmi szerepe nincs, nem mossa le róla. Tom kicsapongásaiért sem kénytelen olyan árat fizetni, amely egy későbbi morál szempontjából megérdemelt lenne. Tom kedves fickó marad, mert a hölgyek többé-kevésbé szabad választásának van kitéve. Külseje nem démonikus csá-

bítás, mint Don Juan esetében, hanem jótétemény, melynek ha bedőlnek a hölgyek, úgy kell nekik. És Fielding javára kell írni, hogy a hölgyek a szurtos Mollytól Lady Bellastonig nem is tesznek szemrehányást a jó külsejű fiúnak, ha csak azért nem, mert megvonja tőlük szolgálatait.

A Tom Jonesnak sikerül a korabeli angol viszonyokról keresztmetszetet rajzolnia. Ez a keresztmetszet azt mutatja, hogy a polgárosodás folyamata a társadalom majd' minden rétegét érintő tünetegyüttesként létezett Anglia számára. Az értékek megmaradnak tradicionális keretekben, de ártéltelmeződnek, és újakkal gazdagodnak. A modern polgárság egységes osztállyá szerveződése még nem történt meg, és mégis létrejön a polgári társadalom modern fogalma, hiszen a common sense értékei a polgári társadalom jogi keretében nyerik el általános elismerésüket. Ettől pedig jól elkülöníthető a közvélemény nyilvánosságának politikai aktualitása.

Fielding e regényében van valami első pillantásra érthetetlen optimizmus, mintha kora a szélszélű lehetőségek hősies kihasználásának ideje lenne. Mindenki megküzd a helyéért, és a küzdelem nem is kevés áldozattal jár, ám az áldozatok célravezetősége kérdéses, hiszen a regényben a sorsok jóra fordulásába erősen besegített a szerzői önkény. Az egész mégis hiteles, mert az ígéret, az emancipáció, a szabadság, az értékek sokfélesége és ennek megfelelően az emberi sorsok esélyei hitelesek.

A hagyományos hierarchia senkit sem köt személyesen egy meghatározott értékrend képviseléséhez, de a társadalmi csoportokba kerülés feltételeit tisztán megmutatja. Szinte mindenki választhat, hogy mely társadalmi osztály tagja kíván lenni, miközben az osztályhelyzet immánens korlátai az értékek egymás mellé rendelését valósítják meg a megelőző korok fölérendelési viszonyaival szemben. Az adott társadalmi osztályhoz tartozás tudata már nem transzcendens, hanem egy valóságos társadalom színe előtt elismert, vállalható és levethető öntudat. Ez a mozzanat vezet a személyesség olyan új megnyilvánulási formáihoz, amelyekben a társadalmi hovatartozás az egyén számára szerep, individuális léte más szerepben is elképzelhető: elvben szabad.

Ennek fejleménye, a személynek tulajdonosi meghatározása, amelynek nyomait Fielding művében is megtaláljuk, de csak maró gúny kíséretében. A Tom Jones-ban a tulajdonosi meghatározottság gúnyos elvetése a magatartás más szabályozóit helyezi előtérbe. Mondhatjuk, hogy Fielding, a Tom Jones szerzőjeként, idealista, minden gúnyos megjegyzése, hősei motivációinak ironikus felülvizsgálata mellett: „a vallás és az erkölcs a maga tisztaságában bizvást nevezhető a polgári társadalom (civil society) talpkövének, és valóban a legnagyobb áldás mindkettő; ha ellenben csalással képmutatással, színleléssel megmételtyezik őket, az oda vezet, hogy az emberek a legnagyobb kegyetlenségeket és gonoszságokat követik el a nevükben embertársaik ellen, s a társadalom legsúlyosabb átkává válik mindkettő.” (Fielding 1958 I.: 112., Fielding 1968: 130.)

9. Megint a szemléletről

Láttuk az előző exkurzusban az egyéni élettörténet számára képződő mintákat, a mintákat szervező értékeket, a választható azonosulás terepét, tablót. Tom Jones története behaviorista történet. A black box megvan, bár a szerző ki-kinyitogatja. Pontosabban a szerző nyitja ki. A motivációkról nem úgy győződhetünk meg, hogy belelátunk a figurák gondolataiba, hogy belső monológok formájában szubjektív beszámolókat olvashatnánk egy-egy cselekedet indítékairól, lefolyásának belső reflexióiról, hanem úgy, hogy a szerző osztja meg velünk vélekedését. Az egyén tetteinek indítékot adó értékek a cselekedetek jelentős részében nem a vallás, vagy a morál révén adóttak, hanem az aktuális szituációból kigazdálkodható személyes haszon révén. A haszon elv még érzelmi kérdésekben is sokszor minta. Kisebb részben a motivációk sajátos tulajdonságok, vagy erények, melyek a regény némely hősével együtt születtek. Ezeknek az erényeknek vagy tulajdonságoknak - a fontos szereplők szinte mindegyikénél - a következménye nem mindig és nem feltétlenül felel meg az eredendően meglevő erénynek vagy gonoszságnak. Sok fontos szereplő tulajdonságai, erényei nem a tetteikből következnek. A tettek jó része olyan, hogy számos esetben, például az „erényesek” ügyeiben, azt érzékeljük, hogy az eredendően meglevő értékek és szándékok ellenében, csak arra jó, hogy hőseinket rossz színben vagy becsapottnak tüntesse fel. Más esetekben pedig olyan tetteket látunk, melyek csupán illusztrálnak egy veszélytett jó vagy rossz tulajdonságot. Tehát azok a tettek, melyek közvetlenül nem illusztrálják a hősekkel született tulajdonságokat, esetleg éppenséggel alá sem támasztják ezeket, azok a tabló szélesebbre húzásában, a megpróbáltatások tovább görgetésében játszanak szerepet. A tettek tehát vagy illusztrálják hőseink tulajdonságait vagy a cselekmény kibontakozásában visznek lényeges szerepet, de hőseink eredendő jóságát, vagy rosszságát nem befolyásolják.

A fieldingi tablóban - talán éppen optimizmusa miatt - az egyén hányattatása a minták között csak ebből a behaviorista szempontból megragadott. A szenvedések és konfliktusok a megfigyelő szempontjából valószínűsíthetők, az egyén reflexiója kimerül a hangos sopánkodásban, önostorozásban. Csak „nyilvános” reflexiója lehet a hősnek saját problémáira. Az a kevés szubjektív elem, amivel - a szerző szubjektivitásán kívül - találkozunk, az is nyilvános, illetve, ha nem is nyilvános interperszonális: ugyanis levélformában értesülünk hőseink belső történéseivel. Tovább víve a dolgot még az is állítható, hogy az egyén konfliktusai, helyzete folyamatosan összehasonlítás tárgya, a szerző minduntalan megkérdi az olvasót, vagy egyenesen tájékoztatja, hogy hőse milyen boldogtalan vagy boldog másokhoz képest. A „mások” általános alany, melybe belefoglaltatik az elképzelhetőség, vagyis a többiekhez képest kell eldönteniünk, adott esetben, hogy Jones úr elég boldog, vagy elég boldogtalan-e. Nem láttuk viszont magát az egyéni élettörténet önazonosság képző elemeit. Azért nem láthattuk a szubjektív elemek hangsúlyosságát, mert - a dologi tartalom szempontjából nézve - Fielding regényében éppen az a konfliktus érthető meg, ahogy az értékek eloldódnak társadalmi hordozóiktól. Azt a személyes életben nagyon valóságos problémát járjuk körül, hogy a pozíció, a társadalomban betöltött hely önmagában nem biztosít morális integritást. A kíváncsatos pozíció és a lelkes meret számára megnyugtató morális integritás forrásai nem egy helyen találhatók. A kettő egybeforrasztására tett optimista kísérlet a Tom Jones.

A következő exkurzus azt mutatja meg, amikor az értékek a társadalomban is és a társadalomról alkotott képzetekben is új helyükre kerültek. Az általános értékek meg vannak fosztva attól a tulajdonságuktól, hogy egy-egy társadalmi csoporthoz kötődjenek. Azok az értékek

pedig, melyek társadalmi csoportokhoz kötődnek partikulárisak, választhatóak. Az ilyen társadalom keretei között elbeszélte történet kevésbé engedheti meg magának, hogy hősei eleve adott, velük született erényekkel úszhassák meg kalandjaikat. A tettek megítélését befolyásoló értékek a hős számára fokozatosan tárulnak fel, s így saját értékeinek felülvizsgálatára készítetik: önreflexióra. A hősök önreflexiója saját egyedi létezésüket helyezi a társadalom kontextusába. Az egyedi létezésnek a reflexív mozzanat rendkívül jelentős eleme. Történetük élettörténet lesz, egyedi létük éppígy megtörténtsége az önazonosság, a másoktól való különbség szempontjából lesz jelentős. Így elemzésünk pont ott ér véget, ahol az önazonosság kérdésessé válik. Így próbáljuk hangsúlyossá tenni, hogy az önazonosság elbeszélést megváltoztató eseménye is valamilyen közegben, más számára is értelmezhető közegben, sajátos viszonyokban tárul elénk. Ezt akkor is lényeges hangsúlyozni, ha (Tengelyivel szemben) kételkedünk abban, hogy a fiktív elbeszélések minden további nélkül analógiát vagy magyarázatot szolgáltathatnak a hétköznapi élet történeteire.

A hőssel együtt reflektál az olvasó. A szerzői reflexió, mely nem mindig olyan magától értetődő, mint Fielding esetében, eltávolít minket attól, hogy hőseivel az értékszempontok megfontolása nélkül azonosulhassunk. A nyilvánvaló eset, egy írói közbevetés! Mathilde szereelmének szélsőséges változásai közepette Stendhal beiktatja saját „mentegetőzését” Mathilde jellemével kapcsolatban. Kijelenti: „Mathilde teljesen a képzelet szülötte, és amikor életre hívták őt, egyáltalán nem gondoltak azokra a társadalmi szokásokra, amelyek a 19. század polgári világának minden szírád közül olyan kiemelkedő, előkelő helyet biztosítanak.”

A szerző szerint figurája egyáltalán nem jellemző, hiszen mi sem áll távolabb az előkelő kisasszonyoktól, mint a pompa és az ehhez tartozó javak megvetése.

„És az sem igaz, hogy a szerelem alapozza meg a Julienhez hasonló tehetséges fiatal emberek szerencséjét;” szóval regényének főbb figuráiról elismeri Stendhal, hogy nem jellemzők, ám ugyanakkor azt a szándékát is kifejti, hogy regénye tükör: „Igen uraim, a regény: tükör; hosszú úton vándorol. Hol az ég kékjét tükrözi, hol az út pocsolyáinak sarát. És maguk erkölcselenséggel vádolják azt az embert, aki a tükröt viszi?” Az olvasó zavarba jön, mert Stendhal egyik gesztusával elutasítja a realitás vádját a figuráitól, míg a másik gesztusával azt állítja, hogy regénye maga a realitás, ahogy azt a tükörben látjuk. A szerzői reflexiónak ezt a kettősségét megkísérelhetjük úgy megérteni, hogy elválasztjuk a történet által fölrajzolt közeget, a történet legfontosabb figuráitól, a regény főszereplőitől. A főszereplők nem valóságosak, a képzelet szülöttei, de a regény, amelyik ilyen szereplőkkel (is) dolgozik a valóság tükörképe. Hogyan lehetséges ez? Csak úgy, ha különböző elvonatkoztatási szinteket tételezünk fel. Az lesz végül a valóság tükré, ahogyan az értékek a társadalomban, személyes képviselőiktől függetlenül elhelyezkednek. Így Mathilde vagy Julien figurája nem jellemző társadalmi csoportjukra, de jellemző a csoportokat mozgató értékekre, ezek a pragmatikus viselkedés mögött rejtőző motívumok, melyek egyszerűség felé vezető partikularitást jelölnek ki. Miként a definícióban a *genus proximum*, úgy jelöli ki azonossága terepét. A mobilitás a hétköznapiakban nem azt az utat járja be, amelyet Julien be akar járni. Az arisztokrácia alkalmazkodása az újfajta társadalmi berendezkedéshez nem a Mathilde-féle viselkedésben ölt testet. Mégis, a mobilitás és alkalmazkodás ilyen törekvései azok, amelyek e társadalmi csoportok tagjait mozgadják.

A Stendhal műben a moralitás az önazonosság teremő. A dologi tartalmat a viselkedés és a motivációk együttesében ezeknek személyiségformáló erejében kell keresnünk. A cselekedetek mindig kétféleképpen, egyszerre kint, a társadalom színe előtt és bent, az értékek szubjektív felfogása előtt vitatottak.

Az irodalmi közvélemény, számára elfogadott, hogy az irodalomban a próza fikció. Így a fiktv és valóságos között sajátos viszony alakul ki. A viszony abban áll, hogy minden olvasó tudja, hogy fikciót olvas, de elvárja a *valóság* hitelességét a műtől. Minden fajta túltengése az írónak az olvasót egy vállalt illúziótól fosztja meg. Ahogy a szerző viszonyul ehhez az illúzióhoz, az nagyon jellemző stílárís, esztétikai eleme a műnek. Stendhal Fielding alkotói módszerét követi abban, hogy időről időre emlékeztet műve fiktivitására, fenntartva ugyanakkor, hogy igazat ír. Így, mert hiszen birtokában van a modern irodalom eszközeinek, úgy mond el egy történetet, hogy ez mégis különbözik a naív meséléstől. A tomjonesi stilizáltságot valósítja meg modern eszközökkel. Nem kényszerül a cselekmény stilizálására, a társadalom tablóserű végigjárására, hanem egy jellem megpróbáltatásain keresztül intenzív teljességet nyújt.

Ha a benjamini igazságtartalmat akarjuk föltárni, akkor az irodalmi megnyilatkozásokban a konkrét történeti-politikai helyzetet pusztán terepnek kell tekinteni az irodalmi hősök számára. Soha egyetlen igaz irodalmi alkotásról nem gondolhatjuk, hogy az író pusztán korát akarta volna ábrázolni. A kritikus szempontjából az egyetemes emberi haladás, vagy az egyetemes emberi érték a tétje minden irodalmi vállalkozásnak. Az irodalom értékeket fogalmaz meg, és persze mi, a hálás utókor tudjuk, csak olyan értékeket fogalmazhat meg, amelyeket korában adva lát, vagy érez. Ha az ábrázolás a cél, akkor is előtérbe tolokodnak az érték mozzanatok. Az irodalmi művek konstrukciók, melyek csak annyiban ábrázolnak, - még ha a szerző célja maga az ábrázolás, akkor is - amennyiben az anyaguk a mindenkori történeti-politikai valóságból származik A konstrukció elvárásokat feltételez, illetve generál. Az ábrázolás az érzelmi megjelölés felidézése, tükör, melyben a valóság esetlegességei a mélystruktúrákról tájékoztatnak. A realizmusnak ez a diadala az esetlegest jelként értelmezi. A műalkotás „megfejtése” a fogalmi dialektika hódolata a VALÓSÁG előtt, az IRODALOM előtt. Ahogy Benjamin írja Goethéről: függetleníthetjük magunkat a fogalmi dialektika primér használatától, és kíméletlen céltöréssel az ember vonatkozásait az értékek vonatkozásaira „egyszerűsítve”, az igazi természetet jeleníthetjük meg, a mítikust. A személyes, az egyedi, az esetleges illusztrációvá minősül vissza.

Stendhal egységesíti a „mítikus” és az „ábrázoló” eljárást. Teljességre törekszik, nem akarja elveszíteni a dologi tartalom érvényességét, de nem is kíván leszállni a kortárs közélet és politika abszolutizálásának szintjére. Szenvedélyes vállalkozás ez, hiszen az elfogulatlanság nem lehet erénye a profétának. Ha a társadalmi magatartásunkat szabályozó elvekről van szó (és viselkedésünk mely eleméről lehet azt mondani, ez nem társadalmi?), nincs helye az elfogulatlanságnak - ezeknek általános kifejtése maga állásfoglalás. Vita a valósággal. Fielding is vitatkozik a korával, s a vitában megfogalmazott álláspontja teszi művét olyan sajátos fikcióvá, hogy stílarísan is vállalhatja az akkori irodalmi közvéleménnyel szemben. Stendhal vitája a Bourbon restaurációval nem kevésbé szenvedélyes, s ennek megfelelően ő is levonja a stílarís konzekvenciákat. Időről időre ő is beleszól a történetbe, hogy orientálja az olvasót, konvenciót szegve meg ezzel: illúziót rombol. Az író stílusa elválík hősei modorától, tárgyilagossága már-már gunyoros. Ez különös jelentőséget ad a vállalkozásnak, hiszen az „ábrázoló” irodalom eszköztárának tökéletes kezelésével hoz létre egy igényében és megvalósulásában sokkal „szenvedélyesebb” művet, mint amelyet a realizmus rezignáltsága valaha is tudott.

9.1. Az elemzés elé

A Vörös és fekete történet 1830-ból. X. Károly legsötétebb reakciós korszakának a vége, a Júliusi Forradalom éve. Az eszmények időszaka lejárt. A társadalmi horizonton nincs utópikus beteljesedés ígérete. A társadalom előzőleg megtanulta a népfenség fogalmát. A guillotin azonban szembefordította a társadalmat a homogenizálási kísérletekkel. Az egyéni szuverenitás mítikussá növelt korszaka következett. A népfenség és az egyéni szuverenitás a demokrácia két társadalmilag alapvető eleme. Mégis a demokrácia, sőt a törekvések egy tradicionális társadalom lehetőségeit állítják az egyenlőség eszméjének helyébe. Az egyenlőség eszméje feloldódik a társadalmi mobilitás szélesnek tűnő perspektívájában. A bonapartizmus bukása a békevágy kifejeződése is, így a restauráció első évtizedében, a száz napos uralomtól eltekintve, nyugodt építkezése folyt a különböző partikulárisan meghatározott életmódoknak. A forradalom eszméinek negatívát a kiegyensúlyozott pozitivitás képmutatása váltotta fel. Kialakul egy olyan társadalmi méretekben érvényes elképzelés, hogy a társadalmi rangot az államformától, a politikai változásoktól elválasszák. A feltörekvő társadalmi életben rejlő lehetőségei kínálkoznak azok számára, akik nem ették az emigráció keserű kenyerét, és akik nem kaptak tábornoki címet Napóleon idején. Egy általános konszenzus alakul ki arra nézve, hogy mi a politikai múltak értéke. A tradicionális társadalmi szervezet az arisztokrácia történelmi értékeivel újra eluralkodik. Az arisztokrácia és a papság beveszi az új uralkodóosztály fontosabb képviselőit a társadalmi szervezet felső osztályaiba. A bonapartizmus által meghonosított mobilitás tovább él, csak a mobilitást szolgáló értékek váltak folyékonyabbakká. Míg Napóleon alatt a nép színe előtt vállalt lehetőség volt a tábornokká válás, amely a tehetség jutalma volt. A restauráció idején a tehetség fogalma Talleyrande tehetségének jegyeit mutatja a tisztán katonai (, mely a nyíltan bevallott kíméletlen törekvésével becsületesnek hatott) tulajdonságok rovására. Már a császárság nagy hódításainak idején bizonytalanná vált a haza szolgáltatásának tartalma. A restauráció idejére pedig a legkíméletlenebb tehetségtelen törtető is talált erkölcsi alapot homályos üzeneteinek fedezetére. Az alaprefektusok és adóellenőrök kánaánja jött el. Minden kicsinyesnek és nyomorultnak tűnt az előző félvszázad fényében. A kicsinyre azonban az értékek új összefüggéseit tárta fel, olyan pozitív tulajdonságokat hozva a felszínre mint a kitartás és a részleges önmegtagadás nagy célok érdekében. Az állampolgári magatartást áthatja a magánember érdeke, s paradox módon ez egyre nagyobb függetlenséget biztosít az egyéneknek az állampolgárpézzel szemben. A haza java a restauráció végére egyre kevésbé eszmei probléma. Az állampolgár megtanulta, hogy az eszmék a gyakorlati politika szolgálatában állnak, aprópénzre, azaz pozícióra és más magánember számára is kamatoztatható jóra válhatnak.

Azt a következtetést lehet mindezekből levonni, hogy az eszmei horizont utópikus és fel-emelő tulajdonságai megszűntek. A realitás követelése mellett a tiszta eszmeiség tragikus, az a viselkedés, mely következetesen ragaszkodik eszmei ideáljaihoz, bukásra van ítélve..

A társadalmi-politikai változásokkal szembeni tragikus eszmei elkötelezettség jellemzi Stendhal Vörös és feketéjét is. A szerző ugyanakkor tisztában van elkötelezettsége anakroniztíkus-ságával. Így jön létre egy egvedülálló stílus megfogalmazása az egyetemes emberi értékek állapotáról, melynek összetevői: az irónia és a modern pszichologizmus.

Olyan regény születik, amelyben a történet, a műalkotás egészétében, mintha csupán ürrég lenne. A történet, a fabula semmi rejtélyt nem hordoz, baljós sejtelen formájában már a regény eleje előrevetíti a szörnyű véget. A regény a történet keretei között veti fel az 1830-ban

már rendkívül aktuális kérdést: a kontinuitás és diszkontinuitás problémáját. Ez a probléma szétfeszíti a kereteket. A cselekmény elnagyolt, következetlen, néhol túlzóan romantikus elemei egy hatalmas jellem, Julien Sorel hatalmának engedelmessé szereződnek a legkényesebb irodalmi ízlésnek is megfelelő remekművé. Julien jelleme révén válik a Vörös és fekete valóban radikális műalkotássá, hiszen ez a „sötét” jellem a viselkedés és a motivációk ellentmondásos együttesének tudatos ötvözete. A viselkedés természetrajza helyett a legkülönbözőbb motivációk fényében látjuk ugyanazokat a cselekedeteket. Az igazságok tűzijátéka ez a társadalmi metszet a viselkedések rugóiról és ellenőreiről.

Julien útja egy lélektani Tom Jones-t idéz. Az első helyszín a vidék, a második: egy püspöki székhely papneveldéje (ez az „útközben”), a harmadik: Párizs előkelő szalonjai; s végül a lelki béke és a halál színtere ismét a vidék.

10. Negyedik exkurzus Stendhal:Vörös és fekete

10.1. Verrières, egy költött kisváros

Verrières kisváros, melyet tekintélyes polgárok urálnak. „Ezek a bölcs férfiak félelmetes *zsarnokok*; s éppen az ő csúnya zsarnokságuk miatt érzi oly elviselhetetlennek a kisvárosi életet, aki valamikor Páris nagy köztársaságában élt. A zsarnoki közvélemény - s milyen közvélemény! - a francia kisvárosokban éppoly ostoba, mint az Amerikai Egyesült Államokban.”¹⁹ (Stendhal 1967: 10., Stendhal 1993: 14.)

Ez a kisváros az, amelyben az ifjú Julien Sorel szövögeti ábrándjait, s amelyben szabályos politikai és társadalmi élet folyik. A közvélemény már első benyomásaink alapján is több részre bomlik. A közvéleménynek ugyanis szubsztrátuma van. Ez a szubsztrátum a kisváros társadalmi, mely meghatározott hierarchiába rendezi az értékeket. A legelső, s ennek megfelelően a legáltalánosabb érték a pénz. A pénz önmagában tekintélyteremtő erő, ám ez a tekintély még nem hoz általános társadalmi elismerést, nem feltétlenül jogosít fel a közvélemény nevében fellépni. Ílymódon nem mindegy, valaki milyen eszközök révén jutott vagyonához. A ranglétra legálján áll Sorel az ács, aki mérhetetlen kapzsisága, ravaszsága és hihetetlen munkabírása révén jutott a vagyonához, s mind a mai napig fizikai munkát végez városszéli fűrészmalmában. Lényeges ugrás az ilyesfajta vagyonos paraszthoz képest az olyan ember mint Valenod. Valenod vagyonát állami megbízások teljesítése közben, „hivatásos rablással” szerezte. Valenod a kisváros szegényházának igazgatója, s a börtön felügyelője. Valenod viszont parvenünek számít az örökletes vagyonúak (De Rênal) és a papok között, akik egy meglevő testületileg garantált vagyont sokszoroznak meg homályos üzelmekkel, ha ügyesen csinálják, még a nevük sem szerepel

„És most megcsíptük a döntő szót, melynek Verrières-ben mindent alárendelnek: *haszon*. Lakóinak háromnegyed része mindig a haszonra gondol.” (Stendhal 1967: 13., Stendhal 1993: 16.)

Voltak persze a kisvárosban kivételek. Chélan abbé például, aki Julient elindította a teológiai tanulmányok felé. Chélan legfontosabb tulajdonsága a becsületesség. S így bár vallásos érzésének tisztasága közel viszi a janzenizmushoz, fedhetetlen jelleme olyan áttekintést biztosít számára, hogy elkerüli az eretnkség látsztát is. Az ő versenytársa és hivatalból mellérendelt megfigyelője, a társadalmi megbecsülésben hamar életörő Maslon abbé. Maslon személyével kapcsolatban Stendhal elmesél egy nem igaz, de jellemző esetet, miszerint a városi kertész sokkal kíméletlenebbül nyírja a városi sétány platánjait, mióta a gallyak Maslon káplán háztartását melegítik, - ezt természetesen a liberálisok mondják. Egyáltalán a szép platánok komoly politikai perpatvart idéztek elő, hiszen a fák megcsonkítása ellen szöveget fel egy vén katonasebész, aki Napóleon alatt szolgált, s a Becsületrendet is megkapta. De gyors és kíméletlen választ kapott: De Rênal úr, aki polgármestere volt e szép városnak azonnali „jakobinusnak és bonapartistának bélyegezte”. A közvélemény, a zsarnoki közvélemény politikai szempontok szerint ítél. Ebben az esetben a politika azonosítási referencia a közvéleményt alkotók számára. Az, hogy valaki ultra, vagy liberális nem a magas politikához való önálló viszonyt fejez ki, hanem kapcsolataira vet fényt, és/illetve igényeire - beéri - e azzal a ranggal, életmóddal, vagyonnal, amije van, vagy többre, másra törekedik. Mindenfajta tekintély emelkedés, biztos

¹⁹Stendhal művei 1 Vörös és fekete (fordította: Illés Endre) Magyar Helikon 1967 (Stendhal 1967), Stendhal Le Rouge et le Noir 1993, Booking International, Paris (Stendhal 1993)

tudása a befolyásnak a hatalomtól eredt. A hatalom a közvélemény hatalma, tehát a jól politizáló liberális hasonló súllyal rendelkezhetett, mint az, aki hivatalosan is a hatalom sáncain belül volt. A provinciális törekvések és érzelmek fölött állók a közvélemény szemében a legveszedelmesebbek, s mint a katona-sebész esetében láttuk, sietnek őket a politikai kategóriák dehonesztáló keretei közé kényszeríteni. A kisváros közelete így sajántosan csillámló, hiszen a nagy eszméket képviselők ki vannak zárva a hatalmi szerkezetből, csak informálisan, párizsi pártfogók nyomására képviselhetik kétségkívül meglévő tekintélyüket nyilvánosan, viszont az elvakult provincializmus rendelkezik minden igazi pozícióval, s így a párizsi nagypolitika is ezekre támaszkodik. Chélan abbát például annak ellenére fenyegette az elbocsátás veszélye, hogy Franciaország pairje kérésére, vezetett végig a város közintézményein (kórház, börtön, szegényház) egy párizsi fiatalembert, feltehetően liberális újságíró.

Ebben a környezetben vetődik fel Julien Sorel neve, „aki állítólag úgy beszél latinul, mint egy angyal”. De Rênal akar nevelőt fogadni gyermekei mellé, mert „Amióta Valenod megvette kocsija elé azt a két szép normadiai lovat, nem lehet vele bírni!” (Stendhal 1967: 18., Stendhal 1993: 21.) Mint nevelő jelöltnek mérlegre kerülnek erényei és a szóba jöhető hátrányok. A latin tudás jó, de az öreg katona-sebésztől tanult - hátha liberális; Chélan azt mondta, „hogy ez a Sorel már három éve teológiai tanulmányokkal foglalkozik. Seminárista akar lenni! Úgy látszik, mégsem liberális, csak latinista.” (Stendhal 1967: 18., Stendhal 1993: 21.)

A paraszt, az öreg Sorel és a polgármester alkudoznak egy fiún, akit még nem ismerünk. A két gazdag ember felvonultatja eszközeit, de az író segítségével mi látjuk az alku mögött meghúzódó megfontolásokat, érzelmeket. A polgármestert mérhetetlen nagyraavágása, tekintélye emelésének az ára foglalkoztatja, az öreg Sorel kifogásaiban, versenytársainak olyan ármánykodását feltételezi, melyek törekvését megakadályozhatják, vagy meghiúsíthatják. Az öreg viszont egyszerűen nem érti gyűlölt fiának szerencsését, s ha megakadályozni nem is akarja, hiszen így elkerül a háztól, olcsón sem akarja adni. A megállapodás a polgármester minden igyekezete ellenére nem jön létre azonnal, Sorel szeretne a kártyák mögé látni. Ez mint tudjuk lehetetlen, annyira más motivációk mozgatják a két gazdag embert.

Az öreg Sorel azért előveszi Julient, hogy hol hízelegte be magát, de nem sokra jut. A szerző itt mutatja be könyvének főhősét, aki éppen a Szent-Ilonai Naplót olvassa. Julien hangsúlyozottan gyenge testalkatú apja és bátyjai mellett. Karcsú és kicsiny természetű, de már itt a bemutatásnál felvillan valami diabolikus vonás a későn érő kamason: „ez a haj a harag pillanataiban gonosszá rajzolta vonásait”. (Stendhal 1967: 24., Stendhal 1993: 26.) Julien álmodozó volt, képtelen eleget apja és bátyjai normáinak, amelyek számára csak durvaságot jelentettek, - így kölcsönösen gyűlölték egymást. Julient elragadta a hír, hogy kiszakadhat méltatlan környezetéből, de büszkesége is felágaskodott, az a büszkeség, amely Rousseau Vallomásain alapult: - ő nem hajlandó a cselédekkel enni, szolgáltatásai magasabb rendűek. Máris felvillan az Új Helois hangulata: a testületileg sehová sem tartozó Tudás talán kissé túlzó módon követeli meg a tisztet és megbecsülés jegyeit, vére minden közömbös gesztusra felforr, kihírást lát a segítségben is. Ez a plebejus gőg befolyásolta Julien viselkedését is.

Julien miként egész környezete sajátos ragaszkodással csüggött néhány tárgyon, de míg a környezet ragaszkodása vagyontárgyakhoz fűződött, addig Julien szobábólumokként értelmezett tárgyakhoz kötődött. A vagyona: néhány könyv, amelyek közül kitüntetett a Rousseau kötet, a Szent Ilonai Napló és a Grande Armée hadijelentései; és a Becsületrend keresztje,

amelyet az öreg katona-sebészről örökölt. Julien jellemét ebben az első közelítésben úgy írja le Stendhal, hogy egyrészt kész volt meghalni az említett három könyvért, másrészt viszont nagyon is képes volt megtanulni más könyveket, így az Újszövetséget és De Maistre pápáról írt művét, pusztán előmenetele érdekében. „az egyikben éppoly kevésbé hitt, mint a másikban.” (Stendhal 1967: 26., Stendhal 1993: 28.) A szerző e kiemelkedő emlékező tehetségről úgy nyilatkozik, hogy „pedig e képesség gyakran a korlátozottakat jellemzi.” (Stendhal 1967: 26., Stendhal 1993: 28.) Ezek mellé a tulajdonságok mellé felsorakozik még a gyorsan lelkesedés és a *képmutatás*. Már apja álszentnek titulálja, de ez a képmutatás több is, más is, mint egyszerű álszentség. Ebben a képmutatásban a feltörekvési esélyei foglaltatnak. A feltörekvési Julien számára a társadalom olyan rétegébe kerülni, mely reprezentatív módon testületileg szerveződik (Vörös és fekete!). Első vágyai a katonasághoz fűzték. Ám egy időben összetűzött Verrières-ben az újonnan jött fiatal káplán és a békebíró, s olyan látványos módon tört meg a békebíró, hogy az új időkre való tekintettel Julien megváltoztatta elhatározását, s már fennem kezdte hangoztatni, hogy papnak készül. „»Amikor Bonaparte feltűnt, Franciaország idegen megszállástól rettegett; a katonai erények voltak a legfontosabbak, ezerszer fontosak! De ma negyven éves papokat lát az ember, és jövedelmük százezer frank, vagyis háromszor annyi, amennyi Napóleon leghíresebb tábornokainak fizetése volt. Ezeknek az új uraknak munkatársakra lesz szükségük. És itt ez a békebíró - milyen okos, milyen becsületes volt eddig! Most mégis bepiszkolta magát, mert attól félt, hogy magára haragít egy harmincéves, fiatal káplánt. Papnak kell lenni!« - így határozott Julien.” (Stendhal 1967: 30-31., Stendhal 1993: 32.) De Rénal gyanakvása nem volt tehát alaptalan, a papos és kissé lányos külső mögött szenvedélyes bonapartizmus húzódott meg, a hősiességnél olyan kultusza, melynek időleges kitérője miatt a fiatalember nagyon szigorú fegyelmelési gyakorlatokkal büntette magát.

Végül megállapodás született. A megállapodást a fizetésről még egy vita vagy inkább alkudozás előzte meg: „és most két óráig tartó, hosszú agyafúrt alkudozás előzte meg, amelyben egyetlen céltalan szó sem esett, s végül a paraszt ravaszsága győzött a jómódú ember felett, aki gyengébb volt, mert sohasem kellett a megélhetésért harcolnia.” (Stendhal 1967: 28., Stendhal 1993: 29-30.)

Julien elindult felfelé. Juliennek már az első találkozásokor, a bemutatkozásokor szerencséje van. Félénkségét nem tudja leküzdeni: Julient természetes szépségében, gögje vértje nélkül ismeri meg úrnője, a világirodalom egyik legnagyszerűbb szerelme asszonya, Mme De Rénal. Ám Julien tudja, mivel tartozik magának, s az elragadtatás első percei után visszavonul, s aki ismét megjelenik fekete ruhában, az ízléstelenséget elkerülő, hatásos hetvenkedés komolykodó gögje mögé vonulva, az egy tökéletes házitanító, akit nemcsak az egész város, de maga az alkalmazója De Rénal is tisztelt egy hónap múlva.

Julien rendkívüli egyéniségként lép elének. Olyan szigorúság van benne saját magával szemben, hogy környezete behódolása előre biztosított. Például még fel sem ocsúdott könnyes elfogódottságából, mely a De Rénal ház előtt elfogta, már arra az elsápasztó merészségre vetemedt, hogy megcsókolja bájos háziasszonya kezét. A merészség annál nagyobb volt, hogy Julien nem valami természetes, pimasz gráciával tette, mint ahogy a párizsi gavallérok tennék, hanem véres elszántsággal, a gyávaság elmarasztaló bélyegével fenyegetve önmagát. Ugyanilyen tudatossággal nyomja el rövid egy óra leforgása alatt azt a túlzott büszkeségből fakadó fiatalos szertelenséget, amely akkor fogta el, amikor az új ruha nyomán végképp felfogta, hogy gyökeresen megváltozik a sorsa. „Julien tele volt gyanakvással a sors és az emberek iránt”.

(Stendhal 1967: 38., Stendhal 1993: 39.) Ez a gyanakvás egyik alapvető rugója cselekedeteinek. Így képmutatása is más és más megvilágításba kerül. Ugyan nem mindig érti, hogy mi folyik körülötte, valami eredeti ízléstől vezéreltetve undorodik a kisváros előkelőitől.

10.2. Az *első* szerelem

A cselekmény egyik szála így Julien büszkeségét és nevelői feladatainak talán kissé túlzott korrektséggel való megfelelését emeli ki. A lelkek mélyén azonban szövődik egy másik történet: Julien és De Rênalné szerelme. Ez a szerelem, kereteit és szereplőit tekintve korántsem kivételes. Sajátos viszont az a mód, ahogy a szerző bevezeti ezt az egyáltalán nem kivételes eseményt: „Párizsban Julien és De Rênalnél viszonya hamar egyszerűvé vált volna; nagyvárosokban a szerelem a regények kelléke. A fiatal nevelő és félénk úrnője három-négy regényben, sőt a Gymnase pajzán strófáiban is megismerik valóságos helyzetüket. A regények megszabják a szerepet s ezt kell játszaniok; például szolgálnak, amit követni kell; és a hiúság előbb-utóbb arra kényszeríti Julient, hogy akár öröm nélkül is vagy éppen kedve ellenére, valóban kövesse a példát.” (Stendhal 1967: 46., Stendhal 1993: 46.)

A kijelölt utat követve hőseink ezer apró konfliktuson mennek keresztül, amelyeknek szinte mindegyike új és új adalékkal szolgál a leendő szerelmesek jelleméhez; de ami fontosabb, a tágabb értelemben vett környezet elvárásai is egyre nagyobb nyomással nehezednek a hősökre. Még egyikük sem sejtette regényük beteljesülését, máris a rangkülönbség és az alkalmazásban rejlő ellentmondások problémái akadályozták érzelmeik kibontakozását. Julien először a gondoskodó nőt ébresztette fel De Rênalné-ban, ám ez a gondoskodás csak Julien gögjét korlátozta még magasabbra, olyan nagyon félt mindenfajta megaláztatástól, hogy maximális alkalmazotti hűséget és becsületességet követelt meg magától De Rênal úrral szemben, így mindenfajta közvetlen segítséget dühödten elhárított: „Julien megállt s kiegyenesedve a haragtól villogó szemmel felcsattant. »- Csak a tudásomat vették meg, asszonyom, de nem a becsületemet! Erre nem gondolt, ugye? Aljasabb lennék, mint egy hitvány szolga, ha pénzt rejtegetnék De Rênal úr előtt.«” (Stendhal 1967: 47., Stendhal 1993: 47.)

Julien tehát gögjébe temetkezve kínálódott „félénk úrnőjével”, hiszen valahányszor egyedül maradtak, iszonyú kínokat állt ki, amelyeket egyébként föl is nagyított, hogy nem tud megfelelni társalogni. Julien ugyanis faragatlan, és a szó tágabb értelmében véve, műveletlen volt. De Rênalné örömet lelhetett ugyanakkor benne, mert nyoma sem volt Julien jellemében azoknak a kisserőségeknek, melyek a városka tekintélyeit oly visszataszítóvá tették. Julien a maga faragatlan módján nemes lelkű volt s érzékeny, még a megjelenéséből is áradt egyfajta kellem, amit nem is hagyott szó nélkül ellenségeinek egyre szaporodó hada.

De Rênalnénak is át kellett mennie egy hatalmas változáson, hogy saját gondoskodásában felismerje a szerelmet. Ez nem is olyan könnyű, mint amilyennek látszik. Elsősorban egyfajta szociális lelkiismeret fejlődik ki, amúgy is érzékeny szívében. A számalom, amely eddig csak aktuálisan, az elgázolt kutyák teteme fölötti röpké bánkódásokban jelentkezett, kiterjedt, és számos apró, szegénységre utaló jel, amely Julien viselkedésében felfedezhető volt, megértette vele társadalmi rangjának kiváltságosságát. Régebben föl sem vett durva utalások környezetének tagjaitól új megvilágításba kerültek, hogy Julienre vonatkoztak, - átérezte megaláztatásuk súlyát. Szinte megalázkodott Julien előtt, a fiú megsértett gögijének elégtételt adott: megnyitotta előtte a művelődés lehetőségét, úgy, hogy látszólag gyermekeinek vásárolt könyveket. Ez

a nagylelkű vidéki dáma viszont tökéletesen tudatlan volt saját érzéseivel kapcsolatban. „Csak gyóntatója, a jó Chélan abbé beszélt neki Valenod úr ostroma idején a szerelmenről és úgy megundorította őt, hogy ez a szó - szerelem - a legaljasabb kicsapongás képzeit jelentette számára. Azt a szerelmet, amiről néhány hozzákerült regényben olvasott, kivételnek tartotta, olyasféle érzésnek, ami a természet rendjébe beilleszthetetlen. Tudatlanságának köszönhetette, hogy tökéletesen boldog volt; állandóan Julienre gondolt, de eszébe sem jutott, hogy ezért szemrehányást tehetne magának.” (Stendhal 1967: 52., Stendhal 1993: 52.)

Rendkívüli ez a fogás, ahogy Stendhal bevezeti de Rénalné szerelmét. Az a fajta okfejtés, hogy a szerelem nem szerelem a szónak abban az értelmében, amit a Sacré Coeur de Jesus apácáinál, illetve a közvélemény állásfoglalását tükröző gyóntatószékben tanult, nagyon kifinomult, s egy olyan jelenségre mutat rá a morálnak, hogy a dolgok konvencionális éppígy léte elfedi az értékek valódi szépségét és tartalmát. Így az értékekről való tudásunk kétféle lehet, a konvenció tudása, illetve az értékek tudása. Mindkét állapot eredeti állapot, amely meghatározott egyrészt társadalmi hovatartozásunk révén, másrészt eszményeink eredete révén, ha tanulásunk teljes egészében egy konzervatív rend ellenőrzése alatt zajlik, akkor az eszmények érvényességi köre leszűkül, az igazi eszményeket csak egyfajta testület képviselheti, s aki ezekbe a testületekbe nem tartozik bele, az vagy szemben áll velük, mint az öreg Sorel, vagy bekerülni akar, mint az ifjú Sorel. A bekerülés törekvése távolságot teremt, meg kell ismerkedni az értékek igazi természetével. Ez fogékony lélekre rendkívül veszélyes, hiszen az igaz értékek lelkesedést kelthetnek, s a rajongás nem jó ajánlólevél. Így az értékek valódi tartalmukat elfedve, szabályozó mivoltukban álnak az osztályába zárt előtt, míg a mobilitás hordozói ezeket az értékeket torzultnak látják. Az értékeknek ilyen szerkezete az, amely Julien képmutatásának tartalmát adja. Ez kettős szemlélet, amely az értékeket forrásuknak megfelelően akarja értelmezni, de azzal a követelménnyel találja magát szemben, hogy érvényesülése érdekében, tisztában kell lennie az értékek valódi, vagyis társadalmi szerepével is, ahol a dolgok szubsztrátumok, s csak a szűk érdekszférák lehetőségei határozzák meg az értékek érvényesülő tartalmát. Így a képmutatás a bourgeois szembenállása a citoyen-nel a klasszikus értelemben, amely itt előképe a huszadik századi meghasadtság irodalmi kifejezéseinek.

Julien és de Rénalné szerelmének kiteljesedése így Stendhalnál nem csupán a divatos regények normáinak beteljesítése, hanem tanulás is. De Rénalné megtanulja, hogy érzelmeinek szabad áradást engedni milyen nagyszerű dolog, egyre jobban összefüggésbe tudja hozni a távollevő eszményeket létének tartalmaival. De Rénalné a szabadságot tanulja.

Kiszabadul társadalmi környezete természettörvényeiből, s képes lesz saját helyzetének az előzőeknél jóval univerzálisabb értékelésére, képes lesz homályos rossz érzéseit mint kritikát megfogalmazni. Am ugyanezek a vívmányok azok, amelyek sorsát később tragikussá teszik, hiszen az egyetemes értékek önjelölt szubsztrátumává már nem tud válni. A kisvárosi környezet pedig kíméletlenül visszaszorítja kijelölt helyére, a halálnál is rosszabb retorziókat helyezve kilátásba.

Julien is tanul, de míg de Rénalné a sárba rántott értékeket egyre elvontabb megvilágításban kezdi látni, addig Julien az elvont eszmények különböző gyakorlati, vagy gyakorlatias értelmezésével ismerkedik. A fiatalember persze mindig ítélkezik, de ítéletei egyre árnyaltabbá válnak. A társadalmi feltételek, ha undorral töltik is el, valóságukat egyre kevésbé vonja kétségbe idealizmusa. Kapcsolatai lesznek, melyekben Julien a megbecsült, a keresett fél, megvetésés

leplezve már-már tanulmányozza a kisvárosi társadalmi élet korrupt színtereit, s lassan-lassan a felsőbb, a párizsi kapcsolatok szövvényeibe is bepillantást nyer.

A tanulás az érzelmek és szenvedélyek viharain keresztül zajlott. A saját tulajdonságok fel-tárulása pontosan olyan izgalmas, mint a másik szándékainak, jellemvonásainak kifürkészése, a tulajdonságok így nyerik el érvényességüket. Az érzelmeknek ebbe a viharába a társadalmi hierarhia különböző helyeinek tudata is alaposan résztvett. Az, hogy a hierarhia mely helyén van Julien számára rendkívül fontos. Feltörekvése csak úgy lehetséges, hogy *személyes* tulajdonságait hangsúlyozza a származás vagy a vagyon ellenében. Julien bevonult a de Rênal házába, miközben nem tudta elrejtteni félelme könnyeit. De Rênalné szépsége és kedvessége teljesen elbűvölte. Mégis a legkisebb célzásra, melyet úgy értett, hogy kompetenciáját vonják kétségbe, gögösen megmerevedett, mert számon tartotta, „ hogy mivel tartozik latin tudománya tekintélyének.”

Julien lassan beletanul szerepébe, kiváló nevelő lesz. De Rênalné segítségével, aki egy ügyetlen, a fiú gögjét figyelmen kívül hagyó gesztusáért kíván elégtételt adni, további művelődése is megoldódik. Julien okos ember módjára kihasználja az alkalmat, s mindenféle politikai érveléssel eléri, hogy a de Rênal ház valamely szolgájának a nevén egy könyvesbolt (liberálisok fészke!) előfizetője legyen. Az előfizetés kitalálása hosszú cselszövés eredmény volt, melyre a koronát - a Julien szájából - kissé különösen hangzó mondat: „Nem engedhetjük meg, hogy a jakobinusok diadalmaskodhassanak” (Stendhal 1967: 49., Stendhal 1993: 50.) tette fel. Julien megnyilatkozásai, amelyekből újdonsült környezete megismerte, két csoportra oszlottak. Egyrészt egyfolytában képviselte nevelői hivatását és papi elhivatottságát, másrészt viszont de Rênalné időről időre „élvezte Julien fel-felvillanó szellemét”. (Stendhal 1967: 51., Stendhal 1993: 52.) Apró dolgokban ugyanis Julien időnként azért másra is figyelt minthogy saját illemlékódexe alapján bókoljon úrnőjének.

Juliennek nagy próbákat kell kiállnia nevelősködése idején. Csábító lehetőségek vetődnek föl egy szegény fiú számára - megannyi csapda a nagyratörés útján. Egy szobalány házassági ajánlata egyenesen leleplezi jóakarója Chélan abbé előtt. Chélan félti a fiút, a nagyravágás sötét indulataitól, s mint igen vallásos pap Julien üdvösségéért remeg. Julien őszintén szereti az öreg papot, de őt kívánja elsősorban becsapni: „Ki mondta volna, hogy jólesik majd, ha sírhatok. Hogy szeretni fogom azt, aki arról győz meg: nem vagyok elég okos.” (Stendhal 1967: 54., Stendhal 1993: 54.)

A másik nagy kísértés Fouqué barátja ajánlata volt. Ez a Fouqué fakereskedő volt, s a gazdaságot, Julien törekvéseinek anyagi alapját kínálta, ha társa lesz a kupec kedésben. Julien nagyon megzavarta ez az ajánlat. Féltette álmait a gazdagsági tevékenységtől, de ugyanakkor saját elhatározásainak erejével kapcsolatos kétségek is felvetődtek benne: mit érnek az olyan eszmények, amelyeket hét-nyolc év kényszerű pihenő már feledésbe boríthat. Szörnyű kétség volt ez, mint oly sok kétsége Juliennek, mert saját erejére vonatkozott. Ugyanakkor Fouqué ajánlata némiképp csökkentette „az állandó heves ingerültséget, szegénységének és alacsony társadalmi helyzetének örökös nyomását.” (Stendhal 1967: 85., Stendhal 1993: 83.) Ebben a lelki állapotban kezd fogékony lenni de Rênalné szerelme iránt, amit már korábban megismert, de nem bízott hódításában. Iszonyú magára mért feladatot teljesített, telve szorongással, amikor egy este arra a merészregetre vetemedett, hogy esti üldögélésük közben megfogja de Rênalné kezét. Bár a kezét - némi vonakodás után - átengedték kényére, őt annyira lefoglalta a magára

rótt irtózatos nyomás alóli szabadulás, hogy képtelen volt valódi gesztusként felfogni a történeteket. De Rênálné lelkiismeretfurdalás sugallta bizonytalanságait, gőgös megbánásként értékelte a fiú. Kölcsönös bizalmatlanság volt a kibontakozó érzelmek útjában. Végül az asszony, Julien kérésére, egy kis dobozt menekít ki az ágyakat renbetevő inas elől a fiú szobájából. A doboz egy arcképet tartalmaz, ezt Julien közli. De Rênálné azt hiszi vetlytársnője félte őrzött képét menekíti a gyalázat elől. Napoleon képe volt a dobozban, melyet lángok martalékaül vetett Julien, megdermedve a gondolattól, hogy felfedezhették volna a képet, s mellette rajongó feljegyzéseit, miközben társaságban csak mint bitorlóról, a legnagyobb megvetés hangján szólt példaképéről. Ezt a hőstettet végre Julien is elfogadta, s kissé ízetlen támadásba lendült. Támadása kétségbeesett elszántsággal párosult. Hódítását mégis üres tervei pillanatnyi elfelejtésének köszönhetette. Julien ugyanakkor még mindig szerepet játszott, az ő odaadása még váratott magára. Kötelességet teljesített az első néhány éjszakán: saját gőgjének önbecsülésének tartozott azzal, hogy a csábítót láthassa saját magában. Mindent elkövetett, hogy elrejtse azt, ami benne valóban szeretere méltó, de - mint a kezdeti bókölások időszakában - most is fel-felillant egy-egy természetes gesztusa az elragadtatásnak, a gyöngédségnek, vagy éppen a gyöngeségnek, félelemnek. A meghatódott Julien kapta meg a gyönyörű asszonyt és nem a csábító Julien.

A románc némi feszültségek árán tökéletes. Juliennek nincs bátorsága a teljes őszinteséghez, így a két szerelmes megmarad az ellenséges táborokban. Juliet rendkívül meglepi azok az információk, melyekhez „egy hiányos műveltségű asszony” juttatta. „A fiú így rögtön mai szerkezetében ismerte meg a világot. Agvát nem terheltek meg fölösleges adatok Ujjongott, amikor a fátyol lehullt szeméről; végre megértette, hogy mi történik Verrières-ben.” (Stendhal 1967: 105., Stendhal 1993: 101-102.)

Olyan fontos az, hogy mi történik Verrières-ben? Julien a társadalmi hierarchiát működés közben ismerte meg. Fantasztikusnak és kissé megmosolyogtatónak látszik meglepetése, pedig fontos dologra jött rá. A kisváros valóságos történéseit társadalmi folyamatokként érti meg - saját lehetőségei tártultak elé. A dologi tartalom tárul fel az olvasó és a regényhős előtt. Julien, szegénysége ellenére, valóságtól idegen elképzelésekkel rendelkezik. Fantáziáját persze tapasztalati tények mozgatták meg, de a következtetések az általánosság olyan szintjén mozogtak, melyek a tervek beillesztését a konkrét lehetőségek körébe alkalmatlanná tették. Így lehetséges, hogy Julien nem kápráztatják el a karrier igazán lehetséges útjai. Nem fogadja el Fouqué ajánlatát, s előzőleg visszautasítja egy jelentősnek számító vagyonkával rendelkező szobalány házassági ajánlatát, holott biztosítotttnak látszott egy szolid ügyvédi pálya, ami egy ilyen vagyon segítségével elérhető, és magasan több mint amire józan ésszel egy ilyen Julien-féle alak számíthat.

Julien története több is, más is mint a társadalmi mobilitást kihasználók kicsinyes stratégiája. Chélan abbé aggodalama, mint majd a történet során más jóakaróké (Pirard, de la Mole)), nagyon is jogos. Julien cselekedetei az asszimiláció szokásos medrében nem kiszámíthatók, motívumaiban van valami transzcendens, megtestesíti a társadalom jó (vagy rossz?) szellemét

Jellegzetes esemény a király Verrières-i látogatása. Stendhal a történetet itt is nemtörődöm módon szövi, épp csak jelzés szinten indokolja Julien részvételét a nagy eseményen. Törekvése mindössze az, hogy Julien mindenütt ott lehessen, példaszerűen megmutatva a legitimációs

csatornák reprezentatívását, azokat a módokat, ahogyan a hatalom felhasználja a társadalmon belüli korpuszok középkorias misztériumát.

Julien először a katonai tiszteletadás résztvevője, ezredesi várojtokkal, megrészegetve saját fontosságának tudatától. Napóleon tábornokának képzeletét. Majd miseinget öltve Chélan segédpapja azon a szertartáson, amelyen a király hódol Szent Kelemen ereklyéi előtt.

Julien szemében a vallásos szertartás jóval magasabb szintjét képviseli a reprezentációnak. Az, hogy bekerült a díszőrségbe, hiúságának hízelgett. Büszkén feszített az egyenruhában, mely hősi ábrándozásainak nyújtott tápot. A vallásos szertartásban viszont valami nagyon is valóságosat vélt felfedezni. A hatalom ilyenfajta legitimációja nagyon hatásosnak bizonyult. Tisztelettel és lenyűgözve figyelte a fiatal Adge-i püspök kifogástalan megjelenését, modorát, hiú kellemkedését, s végül azt a magátólértetődő fenséget, ahogyan ügyesen megőregítve magát levezte a szertartást. „Felhangzott a Te Deum, tömjénfelhők gomolyogtak, a tüzerek és a muskétások szorgalmasan lövöldöztek. A parasztok részek voltak az örömtől és az ájtatosságtól. Egyetlen ilyen nap - és száz jakobinus újság munkája kárba vész!” (Stendhal 1967: 118., Stendhal 1993: 114.) Úgy tűnt Julien végleg eljegyezte magát az egyházzal.

Julien helyzete kezd tarthatatlanná válni a regényben, hiszen előremenetelének semmi jele. Megelégszik-e vajon azzal, hogy tökéletes nevelő? Vagy azzal, hogy olyan isteni nőt mondhat magáénak, mint de Rénálné? Julien már a kaland elején így gondolkodott: „Már csak azért is szeretőmné kell tennem ezt az asszonyt, - ágaskodott Julien kicsinyes hiúsága - mert ha majd karriert csinál és valaki gúnyosan a szememre veti, hogy nevelő voltam, visszavághatok, hogy csak szerelmem miatt vállaltam ezt az állást!” (Stendhal 1967: 89., Stendhal 1993: 87.)

A változást a szerelmesek ártatlannak látszó boldogságába de Rénálné büntudata hozta. De Rénálné fiatal korában szerette Istent, most rettegte bosszúálló hatalmát. Gyermeke betegsége szinte félőrülté tette. „Julien döbbenet nézte. »Hát ez a házasságtörés! - gondolta. - Azoknak a gaz papoknak mégis igazuk volna? Mennyit bűnöznek, s úgy látszik az ő kiváltságuk, hogy ismerjék a bűn lélektanát! Milyen furcsa!«” (Stendhal 1967: 124., Stendhal 1993: 120.)

Julien szerelme fenntartás nélküli odaadás lett. Már nem féltette képzelet méltóságát, még nagyravágásáról is megelégedkezett azt a szenvedélyt látva, mely a pokol minden kínjának fenygetésével is szembehelyezkedve őt választja. Ez Julien „hibája”, ha igazi értékre lel hirtelen „becsületes” lesz: sokkal inkább hajlamos az érték képviselőjével való szolidaritásra, mint saját törekvéseinek fönntartására.

A nevelő és úrnője közötti viszony nem maradhat sokáig titokban. A kisváros közvéleményének feltűnt Julien társadalmi státuszához magas kitüntetés, hogy részt vehetett a királyt fogadó diszalkulatban. A pletykák, névtelen levelek és egyéb viharfellegek arra kényszerítették a szerelmeseket, hogy időleges elszakadással nyugtassák meg a felborzolt kedélyeket. De Rénál úr is szenvedett, de érdekes módon nem a féltékenység gyötörte, hanem a várható nyilvános szégyen - ezt hívták becsületnek, ha nem csal meg a feleség, de ha megcsal, akkor oda a becsület. Fölvillannak a lehetséges életutak, ha nyílt leleplezésre kerül sor. Mind a két fél a másikat látta a nyertes pozíciójában - tán ennek köszönhetően nem következett be a leleplezés, hanem szenvedély és taktika eredményeképpen Julien a nyári lakból beköltözött a városba. Itt némi vallásos szemforgatással és a nagy produkciójával (a Biblia kívülről) si-

került leszerelni rosszakaróinak táborát. Ajánlatokat kap és ebédmeghívásokat. A kisváros közvéleménye befogadta, sőt büszkeséggel tekintett rá - a köz zsenije lett. Ízlése tiltakozott ugyanakkor ezeknek az embereknek a szolgálalkúsége és durvasága ellen. Julien Valenod egy ebédjén megértette, hogy az ő ízlése de Rênal nemes fensőbbiségét sokkal jobban tűri, mint a Valenod modorát. A különbség a méltóságban mutatkozott. Valenod nem röstellte, lakása megmutatásakor, minden bútor árát megmondani, s hasonló módon viselkedett az ebédnél is. Julien úgy értelmezte, hogy itt mindent loptak, s feltehetően ebben nem is tévedett. A rabok énekeltek kívül, miközben az ő kosztjuk rovására gazdag emberek bent ebédeltek, Valenod: „megüzentem a nyomorultaknak, hogy hallgassanak.” „Ez a »nyomorult« beleszúrt Julienbe; tudta, hogy így kell beszélnie egy úrnak, de a szíve még visszautasította ezt a hangot. Mestere volt a színlelésnek, mégis tehetetlenül érezte, hogy egy nagy könnyecsepp szántja végig arcát.” (Stendhal 1967: 153., Stendhal 1993: 146.)

Julien az eset kapcsán olyan tépelődésekbe merült, melyek a kor kisszerűségeit szenvelő módon a saját lehetőségeivel hozták kapcsolatba, már előre megvetette azt a vagyont, melyet feltörekvése révén ő szerezhetne. Ismét Napóleon korát siratta vissza, amikor a becsület nem volt összeegyeztethetetlen a karrierrel, amikor az ember esetleg az életével fizethetett reményeiért. A szerző gyorsan helyre teszi Julien gondolatait: „Valljuk be, Julien monológia elég gyenge és szálnalmas volt; meg is vethetjük érte. Ő is azok közé a sárgakesztyűs összeesküvők közé tartozott, akik meg akarják változtatni egy hatalmas ország életformáját, berendezkedését, de egyetlen karcolásért sem vállalnának felelősséget.” (Stendhal 1967: 153., Stendhal 1993: 146.)

Julien az igazi nemességet egyelőre de Rênal fennhéjázó gőgjében találja meg, pedig de Rênalnak csak egyetlen előnye van Valenod-val szemben, hogy vagyona nagy részét öröklölte, s nem neki kellett összeharcolni.

Julien, miközben dicséretét zengte az egész város, újabb leckéket vett barátnőjétől a városka politikai életéről. Kiderült számára, hogy miközben a város két hatalmassága, hiúságuk okán érte verseng, a hatalom kérdésében is döntő dolgok történnek. A fiatalember előkelő gazdája sokkal kevésbé mozgékony és aljas, mint a szegényházi igazgató, aki kezdett döntő befolyást gyakorolni a kisváros életére.

A kisváros két legbefolyásosabb emberének vetélkedése döntően alakította Julien sorsát is. De Rênal ellenfelei még akkor is felhasználták volna a nemesi ház környékén hallható pletykákat, ha nem igazak. Nem kellett sok, csak egy szobalány, akit a szerelmesek elmulasztottak megvesztegetni. De Rênal megvesztegetési ügybe kényszerül pozíciója fenntartása miatt, s közben a város forrong, - mindenki Julien szerelméről beszél. Julien nagyraagyó gondolatait megint elnyomja finnyássága. Keserűen állapítja meg, hogy egy énekes élete, ha százszor is a csepűragó megaláztatásával találkozik, vidámabb és gazdagabb, mint a társaság megbecsülését élvező, de csálni kényszerülő de Rênaloké.

Chélan abbé az, aki közli Juliennel, hogy el kell tűnnie Verrières-ből. A szerelmesek végül elfogadják a világ értékeiből fakadó kötelezettséget: Julien elhagyja Verrières-t.

Julien rendkívül megrendült szerelmestől, mikor romantikus körülmények között elbúcsúztak, de megrendülését némiképp elnyomja a holtpontról való kimozdulás lendülete. Előtte

a jövő. Képességeiben szinte vakon bízok, mióta a város néhány előkelőjénél is jóval jezsuitábbnak bizonyult. Önbizalmát még jobban megnövelte, hogy a városka zsenijének lett kikiáltva, és természetesen az, hogy egy olyan nagyszerű asszonyban, mint de Rénálné, szerelmet tudott ébreszteni.

Visszatekintve indulására, Julien joggal érezhette, hogy érvényesüléséhez immár minden eszköz megvan benne. Hiszen már eligazodott a kisváros erőviszonyaiban, s ha szerény módon, de valahogyan, ha máshogy nem, pusztán létével befolyásolta is. Némileg műveltebb is lett mind a klasszikus értelemben, mert de Rénálnéknál olvashatott, mind a társadalmi ismeretek tekintetében, amelyek feltétlenül szükségesek egy ilyen törtető ifjúnak - hála a „csókokkal kevert leckék”-nek.

Julien, eredetileg hasznavehetetlen elvontságban lebegő eszményei konkretizálódtak. Az eszmények bizonyos korlátok között alkalmazhatónak bizonyultak. Kiderült, hogy a megvetés és hitetlenség mellett, amelyek persze biztosítékot jelentenek az ízléstelen szolgálkúsággal szemben, létezhet a megértés boldogsága. Ezen a gondolati szálon végigmenve jutott el Julien a társadalmi hierarchia számára is alkalmazható értékeihez. Így nyert konkrét jelentést a nemesség a modorban, a viselkedésben. A gesztusok és más megnyilvánulások Julien fejében mintákká szerveződnek. Ezek a minták nem fedik le tökéletesen a társadalom rétegeit, de hát Julien nem az elfogulatlan szociológus szemével térképez, számára egyedül az a fontos információ, melynek segítségével saját maga viselkedését építheti. Julien használható ember akar lenni, ez az alapja az ő törekvésének, s egyben ez az alapja annak az egyetemes szemléletnek, mely miatt oly sokan jönnek zavarba nagyravágása minőségén, joggal érezve ennek a társadalom alapjait kikezdő voltát.

A használhatóság ugyanis nem úgy viselkedik a társadalomban résztvevők számára, mint ama mitikus „haszon”. A haszon kategóriája immanens. A haszon jegyében végrehajtott tevékenységek a valóságos társadalmi értékek iránti odaadó hűségben mennek végbe. A haszonra törekvő ember legfeljebb más embereknek árt, a társadalmi értékek abszolút voltát elismeri, és az ezek által számára kijelölt térben tervezi és realizálja törekvéseit. De a használhatóság kategóriája valami transzcendenst hordoz magában. Hogy mi a használható általában, az nem az idomított vágyak révén derül ki, hanem az értékeknek a vizsgálata révén. Aki pedig az értékeket vizsgálni merészeli, az maga is valami transzcendenst képvisel a fennállóval szemben.

Julien tehát minden változása ellenére az marad, aki volt: ellenség. Ez számára nem intellektuális adottság, hanem létmód, mely intellektuálisan is egyre jobban megfogalmazható. A maga számára Julien az egyedüllét szabadságaként fogalmazta meg kívüliállását, ennek felszabadító és nyomasztó konzekvenciáival együtt. Az egyedüllét szabadságának ez az intellektuális és érzelmi átélése azonban kevés Julien számára, hiszen ő nem költő. Sokkal konkrétabb megfogalmazásra van szüksége ahhoz, hogy ténylegesen elhelyezhesse magát az ellenséges világban. Így jön létre, sértett gőgje által sugallva egy alkalommal a következő monológ:

„Csak a buta ember haragszik másokra - gondolta. - A kő azért hull lefelé, mert súlya van. Hát örökre zöld ifjú maradok? Mikor fogom már megtanulni, hogy pontosan annyit adjak magamból az embereknek, amennyiért megfizetnek! Ha azt akarom, hogy becsüljenek és magamat is becsülhessem, meg kell mutatnom, hogy csak szegénységem áll az ő gazdagságuk szolgálatában, szívem azonban ezer mérföldnyire van arcátlánságuktól, s magasabban élek, semhogy megvetésük vagy kis kegyeik elérjenek.” (Stendhal 1967: 78., Stendhal 1993: 77-78.)

Ez Julien krédója, ily módon felvértezve hagyja el Verrières-t, hogy sajátos elképzelése szerint saját szerencséjének kovácsa legyen. - Egy francia self-made man.

10.3. Besançon, ahol az író sohasem járt

Julien elbizakodottan lép Besançon városába, de a nagyvárosi nyüzsgés és életforma egy perc alatt elfogódott, kissé gyámoltalan csodálkozóvá tette. Szomorúan vette tudomásul, hogy nem a helyőrségi ezred katonájának jött, ismét emlékeztette magát a napóleoni idők továbbítására. A kávéházban azonban nem merete megszólítani a „gögös tekintetű urakat”, hogy kávé kérjen. A nőkkel szemben annál bátrabb volt, hamarosan barátjának mondhatta a kávéház pénztárosnőjét, ez olyan bátorságot öntött belé, hogy egy helyi nyegle fiatalember kihívó tekintetét párbajjal akarta megtorolni, „de nem tudta, hogy kössön belé” Hála új barátnőjének, ez a reménybeli kaland, amely pápi hivatása végét jelentette volna, megghiúsult. Julien bevonult Besançonba, de még hátra volt a szemináriumi bemutatkozása.

A szeminárium épülete felé közeledve: „hát ez az a földi pokol, itt tartanak majd fogva!” (Stendhal 1967: 183., Stendhal 1993: 174.) A szeminárium beváltotta a hozzáírfűzött várakozásokat. Minden úgy volt megszervezve benne már a belépés pillanatától, hogy rettegés legyen úrrá a belépő jelöltön: tíz percig kellett várnia, míg kinyitották a kaput, s akkor egy olyan ember vezette a következő hosszú várakozás helyére, akinek arca szörnyű félelmet ébresztett csúnyasága és tökéletes érzéketlensége révén. Egy rideg szobába, megpróbáltatása következő helyére vezették, ahol egy rongyos reverendájú férfi dolgozott - tíz percen keresztül itt sem szóltak Julienhez. Végre parancs hangozott, de Julien nagyon bizonytalanul lépdelt közelebb, ehhez a másik csúnya arcú férfihoz, akinek szeme mindenkit megrettentett volna. Épphogy a bemutatkozáshoz maradt ereje Juliennek, majd elájult.

Ájulásából ocsúdva jön rá Julien, hogy Pirard abbé előtt áll, aki - Chélan küldte. Pirard felolvasta Chélan hozzá írt levelét, melyben ismét felvetődik Chélan aggodalma: vajon Julien „hivatottsága igaz-e? Őszinte-e?” (Stendhal 1967: 186., Stendhal 1993: 177.) A kitűnő ajánlás nyomán Pirard ígéretet tesz: „Segíteni fogom, de ez nem jelent már kedvezést vagy kíméletet. Segítségem fokozott figyelem és szigorúság lesz, hogy ne vétkezessen.” (Stendhal 1967: 186-87., Stendhal 1993: 178.)

Miután Julien egy kicsit összeszedte magát, Pirard vizsgáztatni kezdte. Julien példásan megfelelt. Pirard-t a vizsga közben számos meglepetés érte. Lenyűgözte például Julien latin tudása, kimerítő ismeretei a Biblia szövegéről, valamint teljes tudatlansága az egyházatyákat illetően. Pirard kissé borisan állapította meg magában, hogy a barátjánál Chélannál annyiszor kárhoztatott protestantizmust látja viszont Juliennél. Pirard pusztán Julien eddigi produkciója alapján, a kereszténységben rejlő lélektani tudás birtokában már jellemzi is Juliént. Ha a jellemzésnek vallási oldala nem is állja meg a helyét, a lényegét illetően annál pontosabb: „mi a vége a Biblia szüntelen boncolgatásának? Örökös önvizsgálat, azaz a legszigorúbb protestantizmus!...” (Stendhal 1967: 187., Stendhal 1993: 179.)

Ilyen gondolatok közepette kérdezte meg a fiút a pápa csallhatatlanságáról, s megdöbbenése fokozódott, mikor Julien a szélsőségesen reakciós de Maistre pápáról írott könyvéből vett idézetekkel válaszolt. Pirard megpróbált a vizsga keretein belül tiszta vizet önteni a pohárba, mit is gondol valójában Julien. A fiú azonban kemény dión bizonyult, bármit kérdeztek tőle,

ő idézetekkel felelt. Körültekintő eljárása és szabatos válasza megnyerték Pirard, aki egyre inkább úgy érezte, hogy a fiatalember minden támogatását megérdemelt pusztán eszessége révén.

Julien megkapta az ingyenhelyet a szemináriumban, de a kimerítő vizsga és a zord fogadtatás megpróbáltatásainak csak kezdete volt. Bemutatkozása még jól sikerül, ám azután baklövések sorozata következik. Társaival nem állt szóba. „Hű maradt elveihez; háromezre-huszonegy társát ellenségnek tekintette, s mindegyiküknél veszedelmesebbnek Pirard abbét.” (Stendhal 1967: 190., Stendhal 1993: 182.) Nem volt hajlandó tudomásul venni idejében a szemináriumon belüli igazi erőviszonyokat. Elvakultságában készpénznek tekintette a formális hierarchia által adott alá- és fölrendeltségeket. Nem vette észre, hogy Pirard egy más minőséget képvisel, s hogy az igazgatóhelyettes, Castanède a jövő embere. Az igazgató már régóta hadakozik azzal a nem is egészen alaptalan váddal, hogy janzenista. Julien nem hallgat a jó szándékú figyelmeztetésre, s gyóntatójául Pirard-t választja. Ezzel egyszersmind további életét is meghatározta. Julien úgy képzelte, már nincs mit tanulnia Verrières-i sikerei elbizakodottá tették. Fölmérte a szemináriumi helyzetet, s úgy találta, hogy ő tökéletes képmutató, s ezen tulajdonsága segítségével már csak le kell aratni a babérokat. Nem elég hát, hogy gyóntatóját rosszul választotta meg, hanem a szeminaristák között az élre tört, igyekezve kitűnni a faragtalan paraszt gyerekek közül. Elve még mindig az, hogy „Minden szolgálatban szükség van értelmes emberekre, mert a munkát valakinek el kell végezni - gondolta. - Napóleon alatt tiszt lettem volna, ezek között a jövődöbéli plébánosok között püspöki helynök leszek.” (Stendhal 1967: 191., Stendhal 1993: 183.) Tehát a használhatóság az az alapgondolat, melynek jegyében Julien az élre akar törni. Felmérte az ellenfeleit is, s úgy vélte, nem lesz nehéz dolga, hiszen csak két-három valóban tehetséges társa akadt.

Julien hibásan gondolkodott, bár átlátta például a gyóntató választás nagy jelentőségét. Az egyház igazi monopóliuma a restaurációs viszonyok között a bűn meghatározása. A bűn az, ami az embereket igazán irányítja, hiszen minden cselekedetük a bűn által van korlátok közé szorítva. Az egyház úgy lopózik vissza a társadalmi életbe, hogy a cselekedetek korláta-inak egyedüli meghatározójaként mutatja meg magát - övé a bűn privilégiuma. A gyóntató így óriási jelentőségű, az egyház a gyóntatón keresztül közli a hívekkel a bűn mibenlétét, a cselekedetek ellenőrt a bűntudatot ültetve a hívők lelkébe. A bűntudat a cselekedetek igazi rugója - vélik az egyház megújításán munkálkodók. Julien gyóntató választásával és kitűnni akarásával azt hozta társai tudomására, hogy a bűn kérdésében magára hagyatkozik - és ez a főbűn: „Voltaire, majd a kétkamarás kormányzás bevezetése óta a francia egyház megértette, hogy igazi ellensége a könyv. Az új szellemiség lényege a *kétkedni tudás* és az *egyéni vizsgálódás* - ez oltotta bele az emberekbe a kétkedés bűnös szokását. Az egyház az alázatos szíveket helyezte mindenek elébe. Mindenki gyanússá vált, aki tanulmányaiban kivált, még ha egyházi tárgyakat tanulmányozott is, s méltán lett gyanús!” (Stendhal 1967: 192., Stendhal 1993: 184.)

A szemináriumi hallgatók viselkedését tökéletesen meghatározta a bűn és tudás tekinté-
ben a tökéletes alázat. Vágyaik kizárólag ezen kérdésektől érintetlen területekre korlátozódtak. Részint tehát nem akartak semmi módon tudós emberek lenni, viszont annál inkább vágytak valami jó zsíros plébániára, ahol lelki üdvösségük fejében jól tartják őket az emberek. Julien ezek közül az elhivatott papnövendékek közül tűnt ki hamarosan észre sem véve, hogy minden megnyilvánulásával egyre jobban kitaszítja magát a szeminárium közösségéből, egyre messzebb kerül céljától, hogy pap legyen. Társai sokkal hamarabb észméltek, már kész voltak ítéletükkel, mikor Julien még nem is tudta, hogy milyen nagyot hibázott. Julien közben unatkozott,

hiszen az elvárásoknak az általa elképzelt szinten könnyedén megfelelt, levelet nem kapott, mert Pirard gyóntatói működésének egyetlen igazi momentuma a szerelemről árulkodó levelek elégetése volt. Julien sokkal hamarabb észreveszi tévedését, ha Pirard figyelmezteti, de ha figyelmeztetésre vár, akkor Castanède-et kellett volna választania. Szerelmesének bigottá válását ugyanakkor tudja meg, amikor néhány elejtett szóból a tudomására jut, hogy mindeddig hibázott, s társai máris „szabadgondolkodónak” tekintették, „Szerintük rábizonyult a rettenetes bűn: *önállóan gondolkodott és ítélt*, ahelyett, hogy vakon fejet hajtott volna a *tekintély* és a példa előtt.” (Stendhal 1967: 194., Stendhal 1993: 186.)

Így időlegesen elfelejtette de Rénalné vallásosságát, s minden gondolata hibája köré csoportosult. Már nem unatkozott, föl akarta tártani hibája minden részletét. Mikor többé-kevésbé tisztában van azzal, hogy mik az igazi elvárások, Julien figyelni kezdi, hogy milyen elemekből áll össze az a viselkedés, mely ezeknek az elvárásoknak eleget tesz, „egészen új jellemmel akart társai elé lépni.” (Stendhal 1967: 195., Stendhal 1993: 187.)

Julien mindent megpróbált, hogy azt a fajta jámborságot elsajátítsa, amelyre egy mintaszeminaristának szüksége van. Ez a feladat azonban úgy látszott meghaladja erejét. Nem tudott úgy parancsolni arkifejezésének, tekintetének, hogy ne látszódjék rajta a megbélyegzett gondolat; máskor épp ellenkezőleg, közömbös tudott maradni az ebédre kapott kolbászos káposzta illatfelhői között: „A legostobább és legundokabb képmutatás!” (Stendhal 1967: 197., Stendhal 1993: 189.) - magyarázták társai. Julien időnként fuldokolt a megvetéstől és az undortól, máskor hajlamos volt megérteni ezeknek a szegény paraszt síhedereknek a jó evés és jó ruha iránti ösztönös tiszteletét, a felsőbbség és a vagyon iránti határtalan alázatát. Hajlamos volt annak belátására, hogy a világtól elszakadt, semmilyen gondolatot ki nem fejező viselkedés a papi hivatás nélkülözhetetlen velejárója: „Mivel töltöm majd egész életemet? - kérdezte önmagától. - Jó helyeket árulok híveimnek a mennyországba! és mivel jelzem nekik ezeket a mennybéli helyeket? hogy már megjelenéssel különbözöm tőlük.” (Stendhal 1967: 196., Stendhal 1993: 188.)

Miközben irigyelte társait féktelen butaságuk miatt, mely lehetővé tette számukra a tökéletes papi viselkedés elsajátítását, cselt szőnek ellene, proforma makulátlan viselkedése ellenére. Kikutatják bőröndjét s megtalálják nála a kávéházi kisasszony nevét. Pirard abbé a dühtől szinte önkívületben faggatja Julient, aki igen kimérten az igazságnak egy az abbé által is elfogadható formáját találja mentegetőzősül, a szemínáriumra vonatkozó egyáltalán nem hízelgő közhelyekkel együtt, melyekkel azt óhajtja kifejezni, hogy ismeri ezeket a viszonyokat és tudja, hogy ezeknek vetette alá magát. Az igazság „győz”, de az igazgató valamivel elnézőbb szavai félelmetesen hangzanak: „Úgy látszik, nem is sejti, milyen súlyos vigyázatlanság az ilyen címet megőrizni. Szerencsétlen gyerek! még tíz év múlva is bajba keverheti!” (Stendhal 1967: 199., Stendhal 1993: 191-92.)

Az áskálódások és sikertelensége az igazán tökéletes képmutatás elérésében Julient csüggedéssel töltötték el. Kétségbeesésében néha még elhivatottsága is megingott, kételkedett, hogy ezt az undort, ezt a ronda világot el lehet viselni egy egész életen keresztül. Majd összeszedte magát és újabb rohamra indult leghülyébb társai megnyerésére. Társai az egyház új lehetőségeinek fényében sűtkéreztek és zsíros falatokról ábrándoztak a pápa legmagasabb fennhatósága alatt. A pápaság mint már sokszor a történelem során a papi kiváltságok időtlenségét volt hivatott garantálni, a világi hatalom változékonyságával szemben. A papság legreakciósabb ré-

szével együtt itt a Besançon-i szemináriumban is nagy többsége volt az igazgató ellenzékének, amely a pápaság új univerzalitását állította, miközben felemelkedésüket szerencsés véletlenek szinte fantasztikus kegyeire bízta, példabeszédek nyomán talán nem is egészen alaptalanul. Ilyen társakat kellett Juliennek megnyernie, de kudarcot vallott. Mikor alázatot színlelt, nem hitték el. Mikor de Maistre reakciós könyvéből vett értesüléseivel, kápráztatta el őket, akkor is visszautasították: „Nem tetszett nekik, hogy saját véleményüket jobban fogalmazza meg. Chélan abbé vigyázatlanul nevelte Julient Arra tanította, hogy helyesen gondolkodjék és utasítsa vissza az üres szavakat, de elfelejtette felvilágosítani: a közönséges emberek ezt a szokást bűnnek tekintik; a szabatos gondolkodás sérti őket.” (Stendhal 1967: 203., Stendhal 1993: 195.)

Testi és lelki tisztaság igénye számkivetetté teszik Julient a szemináriumban és már-már túlzásnak érzi azt a sok rosszat, amelyekkel büntetik. Végül azonban enyhül egy kicsit a nyomás, sikerül megnyernie, még kitűnése idején egyik becsületesen tanárát, s így azt a megbízatást kapja, hogy segítsen ennek a tanárnak az úrnapi körmenetre feldíszíteni a basanconi székesegyházat. Egy napra kiszabadul a szemináriumból! Nagy körültekintéssel jár el nem adva semmi támadási felületet, lelkesen segít, kitünteti magát a veszélyes munkában. Elkezdődtek a szertartások, s mivel a díszekre vigyázni kellett Julien nézője és nem részese volt a körmenetnek. A nagy pompa, a harangszó magával ragadta a fiút: „Soha nem lesz belőle jó pap, se jó adminisztrátor! Aki ilyen könnyen felindul, legfeljebb művésznek való. Lelepleződött elbizakodottsága. A székesegyház nagy harangjának szava - szeminarista társai közül legalább ötvennek - csakis a harangozók bérét juttatja eszükbe. Ők legfeljebb azt mérlegelik: vajon megéri-e a közönség meghatottsága a harangozóknak fizetett bért? - de ezt valósággal Bareme zsenijével teszik.” (Stendhal 1967: 208., Stendhal 1993: 200.)

Lám Julien, aki elnyerte a jezsuitákhoz húzó társaitól a Luther Márton gúnynevet, amely nagyon világosan fejezte ki, Julien istentelen racionalitását számukra; szóval Julien egyáltalán nem képes megfelelni annak a racionalitásnak, amelynek legostobább társa is birtokában van. Julien jellemének nagyon fontos elemére derül fény a szeminárium falai között: arról a tulajdonságáról van szó, amelyet korábban úgy fejeztünk ki, hogy az értékek általánosságában mozog. Ez a tulajdonság úgy konkretizálódik az új környezetben, hogy Julien rendkívül biztos átlátással rendelkezik a társadalom, illetve a társadalom vezető rétegeinek elvárásairól. A társadalmi élet meghatározó erői számára felmérhetők és úgy véli, hogy elébe tud menni ezen erők elvárásainak, értékeinek, akkor is, ha szíve mélyén ezeket az értékeket nem osztja. Mégis azt látjuk Julien minden konkrét esetben hibázik, nem képes a nagy léptékű elképzeléseket az adott környezetben elfogadtatni, éppen átlátása, nagyvonalúsága akadályozza meg abban, hogy viselkedése célravezető is legyen, ne csak „tökéletes”. „Életének döntő lépéseit mindig okosan kiszámította, de sohasem vigyázott a részletekre. És a szeminárium ügyeskedői mindig a részleteket figyelték.” (Stendhal 1967: 194., Stendhal 1993: 186.)

A frontok a valóságban nem pontosan ott húzódtak, ahol Julien pusztán racionálisan feltételezte. A korrupció teológikus természete megtévesztette, filozófus módjára járt el, amikor a cél transzcendens jellegéből arra következtetett, hogy a célt a társadalmi horizonton kell keresnie. Nem tételezte fel, hogy a célok vannak, melyek köre igen szűk, s sokszor még egy társadalmi réteg horizontján sem mutatnak túl. Így olyan szituációba került, hogy szinte tudtán és akaratán kívül, azon emberek táborába került, akik elveinek épp az ellenkezőjét vallották a képmutatás tekintetében. Így kerül szövetségbe szinte észrevétlenül a becsületes, őszintén vallásos és askéta Pirard-al.

10.4. Pirard és Chélan abbé

Pirard abbéról azt lehet tudni, hogy tizenöt éve igazgatja a Besançoni szemináriumot. Ebből a tizenöt évből az utóbbi néhány évet a szokásosnál is nehezebb körülmények között tölti el. Miként barátja Chélan, ő is janzenista hírében áll. Már ez magában elegendő volna, hogy a mind jobban előretörő jezsuitizmus rossz szemmel nézze. Pirard azonban még külön magára haragítja a püspöki helynököt, azzal, hogy egy olyan peres ügyben vállal szerepet, amelyben az alperes éppen a gyorsan nagy befolyásra szert tevő püspöki helynök. Pirard-tól tanácsot kér a felperes, egy Párizsban élő arisztokrata, de la Mole márki. Pirard úgy látta, hogy az igazság a márkí oldalán van, és szívvel lélekkel belevetette magát az ügybe. Stendhal ez ügyben úgy fogalmazhatna, hogy az abbé inkább becsületesen, mint okosan járt el. Pirard tehát egy konkrét ügyben ellensége lett a hatalmas püspöki helynöknek, aki azon volt, hogy ezt a háborút kiterjessze. Pirard pozíciója fokozatosan meginog, saját szemináriumában többségbe kerülnek ellenségei.

A szeminárium vezetője lelkiismeretes és őszintén vallásos ember, aki miután ilyennek ismeri és igaz szívből becsüli és szereti barátját Chélant, ingyen helyet biztosít szemináriumában Juliennek. Kezdetben csak elismeri Julien tehetségét, de nem kíséri meg Julien sorsát semmi módon sem a sajátjához kötni. Gyóntatója Juliennek, de nem használja fel a gyónás intimitását arra, hogy irányítsa a fiút. Tudomásul veszi, hogy Julien szembekerül a szeminárium többségével, de nem mutatja vagy mondja, hogy ez ellenére lenne, vagy éppen kedvére való. Igazgatói működésében sem hirdet keresztsháborút, pedig hosszú időn keresztül, amikor már rég nincs igazán helye a szemináriumban, azért marad, mert hivatásának tekinti a bálványimádók és jezsuiták visszaszorítását az egyházon belül. Julien észreveszi ezt a túlságosan is tisztességes harcot. Juliennek még ekkor is módjában állna talán elhagyni a süllyedő hajót, de nem teszi.

Chélanban is Pirard-ban is ugyanazok az erények azok, melyek Julient jobb meggyőződése ellenére lefegyverzik. Mind a két pap határtalan és a környezetükben sehol sem látható őszinteséggel jár el minden esetben. Tiszta tekintetük áthatol Julien páncélján és azért becsülik a fiút, ami benne a legigazibb érték. Nagyravágása a fiatal szeminaristának szemükben az igazi nagyság hordozója és nem az alprefektusok hamis és ingatag gögje. Tudása gondolkodásmódja, részben a két papnak köszönhetően kristálytiszta, nem szennyezi be a kisszifli érdek szempontja. Julien néha már-már akarata ellenére rendkívül szabatos, tudását mindig a forrásokhoz igazítja, nem tolja előtérbe magát az információk rovására. Álláspontokat ismer, és ezeket a maguk eszmei tisztaságában tiszteletben tartja. Egy cselekvés morális megítélése nem a mögötte húzódo eszmei tartalmak morális megítélése is egyben. A két pap őszintesége egyben nyílt harc a vallás mindenfajta megcsúfolása ellen. Ez a harc azonban nem a világi kulisszák előtt játszódik, hanem a lelkiismeretben és a belátás előtt. Janzenista híreket éppen ennek a szüntelen lelkiismeret vizsgálatnak köszönhetik, illetve annak, hogy másokat is ilyen lelkiismeret vizsgálatokra buzdítsanak. Harcukat a különböző bűnök ellen az ész hatalmába ajánlják. A tiszta ráció nevében mondhatja Pirard: „Megakadályozom a jezsuiták és a bálványimádók terjeszkedését!”, hiszen: „Pirard abbé maga is úgy élt, ahogyan Julientől megkívánta: őszinte volt, hívó, nem ismerte az intrikát, mélyen kötelességtudó volt.” (Stendhal 1967: 214., Stendhal 1993: 206-207.) A Szent Szív előretörésének megakadályozása Pirard számára így nem jelenthetett mást, mint saját meggyőződésének terjesztését a lehető legbecsületesebb eszközökkel. A becsületes eljárás azonban nem jelenti azt, hogy Pirard ne lett volna tisztában azzal, hogy

más harcmódor járja. Jól tudja, hogy politikai, vagyis nem becsületes szempontból ő elmarasztalható: „Az a bűnöm, hogy tiszteltem a szeminaristák szabad akaratát. Nem pártoltam és nem üldöztem azt a titkos társaságot, amelyről maga a gyóntató székből beszélt nekem.” (Stendhal 1967: 211., Stendhal 1993: 203.) Ellenfélnek kellemetlenek ezek az emberek, hiszen az igazság számukra mindennek a mértéke. Így Chélan nem sokat habozott, amikor a szegényházi állapotokra, és a börtönviszonyokra kíváncsi újságról bevitte az említett intézményekbe, holott szó sem volt arról, hogy ő a liberálisoknak politikai érveket akart volna adni.

Pirard is Chélan is idegen abban a környezetben, ahol működik. Mindkettejükre alkalmatlanok a politikai besorolások, ezért tulajdonképpen mindenki veszélyesnek érzi őket. Megkülönböztetett tisztelettel, de konkrét segítség nélkül bánnak velük. Az irántuk megnyilvánuló tisztelet ugyanakkor nem teljes egészében igaz viselkedésüknek szól, hanem a hatalmasnak tűnő mentornak a párizsi de La Mole márkinék.

Nem lehet hát csodálkozni, hogy Julien nem képes az elsajátított ismereteinek megfelelően viselkedni, amikor ismereteinek alapvető szerkezete a tiszta lelki papoktól származik, nem volt képes alapvető készségeit elfeledni. Pirard, mikor úgy látta, hogy Julien méltó rá, kinevezte valami segédtanárfélének. Ez Julien helyzetében igen komoly előléptetés volt. Az az őszinte hála, amellyel Julien fogadta ezt a megbízást, megrendítette Pirard-t:

„- Hát igen, fiam, ragaszkodom hozzád! Isten a megmondhatója, akaratom ellenére. Igazságosnak kellene lennem, de gyűlölöm, se szeretnem nem volna szabad senkit. Pályád nehéz lesz. Mert van benned valami, ami sérti a közönségeseket. Irigység és rágalom járnak majd nyomodban. Bárhová kerülsz is, társaid mindig gyűlölni fognak; és ha úgy viselkednek, mintha szeretnének, csak azért teszik, hogy még biztosabban elárulhassanak. Csak Istenben bízakodhatsz, csak ő segíthet meg téged; ő akarta, hogy gyűlöljenek, így bünteti elbizakodottságodat! Éljj tisztán! Más utad nincs. Ha legyőzhetetlen hűséggel ragaszkodsz az igazsághoz, ellenségeid előbb-utóbb megsegyenülnek!” (Stendhal 1967: 212., Stendhal 1993: 203.)

Julien sorsát most már végképp Pirard határozta meg. Többé eszébe se jutott a fiúnak a szemináriumi igazgatóellenes táborhoz közeledni. Ez lehetővé vált, hiszen előléptetése folytán, valamint Fouqué szemináriumnak küldött ajándéka révén, teljes egészében megszűnt az a nyomás, amely megkérdőjelezte elvonulásának létjogosultságát. Göggje érthető és elvárható lett, mint gazdag családból való, hivatalos elismeréssel is rendelkező szeminaristának, aki még az oktatásban is részt vesz. Julien boldogsága teljes volt, mert előléptetése után nem kellett minden dolgát társaságban elvégezni. Az egyedüllét szabadsága itt nagyon is konkrét szenvedésektől való megszabadulást jelentett, szemben a Verrières-i ember nélküli tér képzetét hordozó alkalmakkal. A sorsszerűség a szemináriumban kézzelfogható előnyökre váltható.

Julien ismét álmódoszatott, megindultan gondolhatott a katonai pálya folytatására. Feladatai továbbra is voltak, de a körülmények megváltozása miatt visszatérhetett eredeti célkitűzéséhez: élre törni. Segítséget nem kapott, ellenkezőleg Pirard abbé nem is beszélt vele, illetve ha mégis, akkor csak tanúk jelenlétében. „A szigorú janzenista Pirard konokul vallotta: »Ha kiválóan tartasz valakit, ne teljesítsd vágyait, nehezsítsd meg vállalkozásait! Ha valóban kiváló, elhárítja és legyőzi az akadályokat.«” (Stendhal 1967: 213., Stendhal 1993: 204.)

A vizsgákon Julien remekelt, de Pirard ellenségei nem akarták, hogy első legyen. Egy alkalmal latin világi költőkről volt szó és Julien itt is kiválóan felelt, ám a vizsgáztató a remek

válaszok után felelősségre vonta, hogy szeminarista létére ilyen sok időt pazarol világi költők bűnös eszméire, és így Julien a vizsgák után 198. lett a szeminaristák között. Pirard, látva ezt a neki szóló aljasságot, megbetegedett, de Julienről „Elragadtatással állapította meg, hogy se haragot, se bosszúságot, se csüggedést nem fedezett fel benne.” (Stendhal 1967: 215., Stendhal 1993: 207.)

Pirard számára ez, Juliennek, szemináriuma legkiválóbb hallgatójának megalázása, bizonyult az utolsó cseppnek a pohárban. De La Mole márki, aki pusztán leveleit olvasva látatlanul szerette, meghallva az újabb méltánytalanságot, gyorsan intézkedett, ragyogó visszavonulási lehetőséget teremtve Pirard abbénak. Egy Párizs környéki gazdag plébánia várta Pirard-t, ha búcsút akar venni a szemináriumtól. De La Mole a kiváló tanuló is megjutalmazta egy ötszáz frankos utalvánnyal, Paul Sorel álnéven. Pirard ugyan hozzáért szemináriumához, de tudomásul vette, hogy ideje itt lejárt, s kissé vonakodva, de eleget tett a márki kérésének. Latin nyelvű kissé körülményesen tökéletes levelét, mely sérelmeinek szinte kicsinyes felsorolását tartalmazta, Julien vitte a püspöki palotába, késő esti órák. Julien nagyszerűen megállta a helyét az oroszlánbarlangban. A püspök, aki kiváló humanista volt és szerette a művelt társalgást, elámuldott Julien műveltségén, a latin nyelvben való jártasságán, bámulatos emlékező tehetségén. Szinte végig nem volt szó Pirard távozásáról, Julien mégis résen volt, s mikor a püspök kijelentette, hogy szeminarista többet nem tudhat, Julien készen állt a válaszal: „Kegyelmes uram, a szemináriumban százkilencvenheten vannak, akik méltóbbak a dicsőretek.” (Stendhal 1967: 221., Stendhal 1993: 213.) A püspök jól mulatott a visszavágáson - jogosnak tartotta. Mikor kiderült, hogy a székesegyház Úrnapi feldíszítésének is Julien volt a hőse, akkor a főpap fényes pályát jövendől neki. A további beszélgetés folyamán kiderül, hogy Julien nem ismeri Tacitust, A püspök, a kellemes este fejében, saját kézzel írt latin ajánlást ír egy teljes, szép kiállítású Tacitus első kötetébe.

Pirard álmélkodva és némi borzongással hallgatja Julien beszámolóját s szemléli a remek kiállítású köteteket, amelyeket egy szeminarista kapott püspöktől. A püspök új lehetőséget nyújtott Juliennek az „átállásra”, amit a szemináriumban nagyon hamar megtudtak, s szolgalelkű hízelgéssel adtak Julien tudtára.

Pirard távozott a szemináriumból, de a püspöki megtiszteltetés Julient már védte. Pirard beszédet tartott a szemináriumban távozása alkalmából, melyben ismét és rendkívül tömören szinte durván megbélyegezte a világi gyönyörökre való áhítózást, az üdvösséget a tiszta lelkiismeretben jelölve meg. Beszéde „senkit nem hatott meg”. „Egyetlen szeminarista sem volt olyan tiszta szívű, hogy elhiggye: valaki otthagyja azt az állást, amelyben annyi kitűnő üzenet köthet a nagy szállítókkal.” (Stendhal 1967: 224., Stendhal 1993: 216.) A szemináriumban szent örömmel fogadták igazgatójuk távozását, de a püspöki palotában nem volt ilyen egyértelmű a helyzet. A püspök ebédre hívta Pirard-t. Az ebédnél érkezett Pirard kinevezésének híre - a püspök „nagyon tehetségesnek érezte az abbét.” Tehetségesnek! Pirard megbecsülése hirtelen nagyon emelkedett Besançonban: az ügyvédek, először, udvariasan fogadták, s az emberek kiálltak az utcára és növekvő megbecsüléssel tekintettek utána.

Pirard-t mindez nem töltötte el elégedettséggel, janzenizmusa őszintén háborgott. Pirard néhány közeli barátjának elindulása előtti érzékenyülésében bevallotta, „hogy tizenöt évi szemináriumai igazgatás után ötszázhusz frankkal a zsebében hagyja el Besançon-t.” Barátai vele sírtak, de amint Pirard eltávozott, hazugságnak bélyegezték vallomását. Nem értették, hogy

„Pirard abbának őszintesége adta az erőt, hogy hat évig egyedül küzdjön Alacoque Mária, a Szent Szív Társaság, a jezsuiták és saját püspöke ellen.” (Stendhal 1967: 225., Stendhal 1993: 216-17.)

Erőt mutat Pirard, olyan erőt, mely képes az aktuális szokásokkal szembeszegülve viselkedésben reprezentálni az értékeket. Minta ez a janzanista abbé arra, hogy létezik olyan viselkedésszereplő, mely transzcendens értékek jegyében fogant. Lehet úgy élni, mutatja a példa, hogy bár a viselkedés inherens mértékek szerint szerveződik, transzcendens értékek jegyében hajtsuk végre mégis a cselekedeteinket. Julien számára e példa megragadó, ám nem feltétlenül követésre méltó. Ellentmondásosnak tűnik ez a krédó. Julien mindössze bátorságot merít a példából. Számára nem alternatíva a remetei szentség. Viszont, talán Pirard becsületessége folytán, Julien megnyilvánulásaiban ott bujkál a transzcendens értékek közvetítésének kudarca, hogy neki sem marad majd más, mint ami most is az övé: az egyedüllét szabadsága. Ebben az összefüggésben a Julien-féle képmutatás nem mások becsapása, legfeljebb önbecsapás, amely abból a hitből meríti megalapozását, hogy lehet a társadalmat saját (transzcendens) értékei jegyében megváltani. A megváltás Dosztojevszkijt idézi fel, de Julien nagyon távol áll attól, hogy dosztojevszkiji hős legyen (bár kétségtelenül méltó előd). Számára a megváltás a jelentőségűtől elválaszthatatlan, ő nem akarja keresztfán végezni. Más kérdés, hogy viszont guillotin alatt végzi.

Pirard jótevője de La Mole márkí. De La Mole sohasem látta jó barátját. Ismeretségiük és vonalmuk pusztán levelezés alapján szövődött. Két különböző rangú ember! Személyes találkozásuk teljesen elkerülte a társadalmi rangkülönbségben rejlő buktatókat. A tökéletes őszinteség, amely tán csak a márkí részéről volt meglepő, érdekesen alakította beszélgetésüket. A márkí leplezetlenül kinyilvánította, életelve: gondoskodni az élvezeteiről. A márkí öreg ember volt, s így e nyilatkozat meglepte janzenista barátját. Az is kiderül, hogy a márkí élvezetei időigényesek, különösen a pereit vesznek el sok időt, ezek áttekintésére már-már munkára lenne szüksége a márkínak, holott. „Bizonyára Párizsban is élnek dolgozó emberek, de csak az ötödik emeleten. Amint én valakihez közeledem, rögtön a második emeleten bérel lakást, és a felesége fogadónapokat rendez; következésképpen többé nem dolgoznak, s csak azért törik magukat, hogy társaságképesse váljanak vagy legalábbis annak tartsák őket.” (Stendhal 1967: 227., Stendhal 1993: 218.) Mindez a bevezetés arra szolgált, hogy a márkí felajánlja Pirard-nak, legyen az ő magántitkára. Sajátos ajánlat, mely megint csak az őszinteség jegyében fogant. Hisz arról van ez esetben szó, hogy akiben a márkí általában megbízhat, annak társadalmi állása nem teszi lehetővé, hogy bárkinek, s így neki is dolgozzon.

Pirard olyan ember, akit barátjának tekinthet, joggal, társadalmi helyzete mégis megengedi, hogy dolgozzék, sőt egy ilyen állás felérhet számára ama zsiros plébániával. Pirard ugyan nem vállalja el ezt a munkát, „de a beszélgetés vége felé meggyőződött róla, hogy a márkí valóban bajban van”. (Stendhal 1967: 227., Stendhal 1993: 218.) Ebben az esetben nagyon jól látszik Pirard megítélésének sajátossága. A baj megítélése inherens mérték szerinti, hiszen a baj a márkínak baj, annak a márkínak, akinek életelvei az abbé számára feltehetően (és később bizonyíthatóan) a romlottságot jelentik. Ám mégis a derék janzenista a márkiban fontos értéket is lát, a következő szavakat intézve a főúrhoz: „ha valaha is akadna olyan püspökünk, aki úgy nézné az embereket és a világot, mint ön.” (Stendhal 1967: 227., Stendhal 1993: 218.) Világosan látszik, hogy a márkí megítélésében Pirard nem transzcendens értékeit szembeveti a rossz világgal, pokolra vetve vele ezt a hiú márkít, akinek alapvetően azért az a fő gondolata,

minden törekvése, hogy herceg lehessen, hanem a világ mértékével mérve becsüli, sőt szereti azt az élelátást (, ami persze nincs rosszindulat híján) és azt az őszinteséget, amellyel a márkí a világot, s benne saját magát szemléli. Ez a fajta becsületesség végső soron rokonnak bizonyult a volt szeminárium-igazgató becsületességével. A kettős szemlélet ez esetben alkalmazhatónak látszik: az abbé segíteni tud a márkin. Julien Sorel ajánlja titkárnak.

Ismét egy jellemzés. Pirard elmondja a márkinak, milyen Julien Sorel és miért bízhat meg benne. Kiderül, hogy Pirard szemében Julien erényei magasabb származást sejtetnek. Az első jel Pirard parvenüségére! Felhívja a márkí figyelmét a fiú önértetére: „Semmi hasznát nem látná, ha megsértenék a büszkeségét; egészen belebutulna.” (Stendhal 1967: 228., Stendhal 1993: 219.)

Julient kissé regényes körülmények között Párizsba rendelik. Besançonban mindenki el van ragadtatva a szerencséjétől, s ő maga is el van ragadtatva, bár fogalma sincs még, hogy ez a szerencse milyen konkrét elfoglaltságot jelent majd. Fouqué barátja viszont egyáltalán nem osztotta ezt a lelkesedést, úgy gondolta, valami kormányhivatalban alkalmazzák majd Julient. „A szégyened viszi szét a híreket!” (Stendhal 1967: 229., Stendhal 1993: 220.) - mondja Fouqué - telve gyanakvással Julien nagyravágásával kapcsolatban. Julien Verrières-be ment, s Chélen tilalma ellenére meglátogatja de Rênalnét. A látogatás a lehető legtitokzatosabb körülmények között zajlik. Julien sötét éjszaka, mint betörő közelíti meg kedvese házát, miközben fejében csak úgy kavarnak a vállalkozásával kapcsolatos ellenérzések. Nem érdemes odamennie, hiszen szerelme már megbánta tette, s a legnagyobb vallásos bűntudatból fakadó ellenállást. Az eszébe jut, hogy kockázatos vállalkozása közben rájöhetnek. „Ez a gondolat az örült vállalkozást a bátorság kérdésévé egyszerűsítette.” (Stendhal 1967: 231., Stendhal 1993: 222.) A szerelem hajtotta és a bátorság. Bejutva az asszonyhoz, csak visszautasításra talált, szerelme elragadta, de három óráig tartott, míg felmorzsolta a vallásos bűntudatból fakadó ellenállást. Az ellenállás Julient számítóvá tette, minden törekvése abban merült ki, hogy megkapja az asszonyt, s közben kihűltek nemesebb érzelmei. Mi maradt így? az élvezet, és a saját magától megrészegült gőg. „Karbában, sőt majdnem a lába előtt látta azt a gyönyörű asszonyt, az egyetlent, akit szeretett, s akit néhány órája is egy rettenetes Istenfélelme a kötelességeinek szorítása töltött be. Bátorsága előtt megsemmisül minden elhatározás, amit hiába erősített egy év állhatatossága.” (Stendhal 1967: 237-38., Stendhal 1993: 228.) Diadal ez, mely később ismét szerelemmé oldódik, de ebben a percben Isten legyőzője! Julien számára ez a saját egyetemességének közvetlen érzése, amely egyáltalán nem intellektuálisan, az érzés reflexiómentes evidenciájával biztosítja saját kitüntettségét. Még egy nap, de végül is Julien üldözöttként hagyja el Verrières-t, a polgármester kertjében még rá is lönek.

Julien útja Párizsba egy sajátos beszélgetéssel van fűszerezve: egy bonapartista és egy liberális próbálja meg a vidéki élet „szépségei” mögött rejlő okokat kipuhatolni. A liberális nem igazán párthű politikus, ellenkezőleg éppen hogy ki akart lépni a politikai meghatározottságokból. De kiderült, hogy elvonulása illuzórikus volt, mert a kies vidéken a személyes vágyak foglalta ugyanúgy a politika, mint a bűnös Párizsban („Figyeld csak Anglia történetét: ” (Stendhal 1967: 248., Stendhal 1993: 238.)). A társadalom át van politizálva, a tizenkilencedik század mindenütt komédiázásra kényszerít. Hiába létezik esetleg intézményes keretek nélküli társadalmi lelkiismeret, a társadalmi értékek arra kényszerítenek, hogy saját lelkiismeret ellenében, kegyes egyesületek politikailag kijelölt keretel között gyakorold. A társadalmi lelkiismeret és az ennek intézményeként szolgáló egyesületek, - melyek az egyház befolyása

alatt vannak,- közötti konfliktusokból a társadalmi lelkiismeret kerül ki vesztesen. A demokratikus lehetőségek, hasonlóan a társadalmi lelkiismeret gyakorlásához, terhes kötelességgént jelentkezik, Vakmerő lázadó vagy, ha nem szavazol pártod jelöltjére. Ez a fajta átpolitizáltság azonban nem valamiféle távol eső követelmény, amelynek pusztán erkölcsi konzekvenciái vannak, hanem a mindennapi életben közvetlenül megnyilvánul. A követelmények megszegéséért szabályos fizikai retorziók járnak, melyek ellen a törvény sem tud megvédeni: „A békebíró becsületes ember, de félti az állását, s mindig ellenem ítélt.” (Stendhal 1967: 249., Stendhal 1993: 239.) A volt liberális Napóleon elleni kitöréssel fejezi be hányattatásainak elbeszélését. Kitör a társadalmi kiváltságok visszaállításával szemben, mindennek az okát a papok és nemesek kiváltságaiban látja: a papok esetében, polgárrá való lefokozásukat javasolja, a nemesi címet nem kellett volna visszaállítani. Amikor Julien a beszélgetés során de Rênalra hivatkozik: „Ő kalapács lett, hogy ne kelljen üllőnek lennie; mondhatom kíméletlen kalapács!” (Stendhal 1967: 251., Stendhal 1993: 241.) A keserű politizálás révén a leendő forradalom gondolata is úgy vetődött fel Julien fejében, mint amelyet a „papok szemtelensége” idéz elő. A dologi tartalom ím megnyilvánul a maga valójában, nagy jelentősége nincs a regény cselekményén belül. Valójában inkább színezi az eddigi és további konfliktusokat. Más személyek végső soron nem nagyon érdekes tapasztalatait, lám egybecsengenek fontos hőseink tapasztalatával. Ez a politizálás azonban, éppen sajátosan elnagyolt kereteivel, nagyon is alkalmas arra, hogy a későbbi olvasó úgy vélhesse: a regény számos később, a huszadik században, is fontos problémát feszeget. Egy nagyon könnyen adódó példa a huszadik század második felének szakszervezeti mozgalmában föllelhető konfliktusok, melyekben az ideológiai sokféleség és a hagyományos szakmai hierarchiák megőrzése pont ilyen pitüaner viták mentén örölte fel a trade-unionizmust.

10.5. Párizs

Julien gyanakvással és csodálattal figyel a nyüzsgő Párizst. Meglátogatja Napóleon kedvenc tartózkodási helyét, s színházba is elmegy. Kíváncsisága azonban nagyon hamar Pirard-hoz vezet. Megtudja, mi lesz a feladata, hogy fekete ruhában kell járnia. A megvesztegetés lehetőségére is figyelmezteti a fiút, aki mélységesen felháborodik. Pirard keserűséggel találta a tudnivalókat, de megdöbben a Julien felháborodása: „- Milyen furcsa! Maga szegény fiú, a szemináriumban is töltött egy évet, s még mindig milyen erkölcsös! Még tud felháborodni!...” (Stendhal 1967: 253., Stendhal 1993: 243.) Pirard keserűsége még jobban megerősíti Julien gyanakvását, s ez is a janzenista célja. Tanácsainak tartalma csupa óvás, de formájában ott rejlik a vallásos lelkiismeret-furdalás, miért is szereti ennyire ezt a fiatalembert, szabad-e ilyen mértékben meghatározni egy másik ember sorsát. Pirard bemutatja a de la Mole családot, figyelmeztetve Julien a származási különbségek áthághatatlanságára. Felhívja az ifjút törekvő figyelmét arra a megvetésre, amellyel majd szembe kell néznie. Figyelmezteti arra a hálára, mely minden körülmények között kell, hogy áthassa a de la Mole család iránt, hacsak nem szörnyeteg! Szóba hozza még az abbé a foglalkozásukkal járó kötelezettségeket, státuszuk elmentmondásos voltát: „Mi azonban papok vagyunk, mert magát is annak tekintik majd, s így olyan szolgák vagyunk, akikre szükségük van üdvözlésük érdekében.” (Stendhal 1967: 255., Stendhal 1993: 245.) Egy olyan társadalmi réteg normái kezdenek el kibontakozni, melynek viselkedését az uralomra születtség gögje határozza meg. Pirard azt is leszögezi, hogy ez az a réteg, mellyel szövetségben a pap is elérheti a maga nagyra törő céljait. Kimutatja, hogy Julien rá van utalva arra, hogy a nagyurak kegyét keresse: „A maga jellemében van valami meghatározhatatlan, én legalább úgy érzem; ha nem csinál karriert, magát üldözni fogják. Más útja nincs, ezt tudnia kell! Az emberek hamarosan észreveszik, hogy maga nem szeret beszélgetni

velük”(Stendhal 1967: 255., Stendhal 1993: 245.) Pirard kegyetlensége lassan oldódott, hogy a sok kellemetlen igazságot Julien fejéhez vágta. Monológját azzal fejezte be, hogy felajánlotta a káplánságot maga mellett arra az esetre, ha a fiú ott akarja hagyni a márkai házát! Julien úgy érezte a gyűlölt öreg Sorel helyett egy új jóságos és szigorú apát talált.

Julien megérkezése a márkai palotájába Pirard oldalán igen vegyes képet mutatott: egyrészt felkeltette jakobinus érzelmeit az a hivatkozás, mellyel a márkai palotája meg volt jelölve (már-ványtábla a kapuban), „Hogy reszketnek a jakobinusoktól! Minden utcásarkon Robespierre-től meg a kordéjától félnek! Az ember halálra nevezhetné magát rajtuk, s mégis ilyen táblákkal jelölik meg magukat, hogy a csöcselék rögtön megtalálja és lerombolhassa palotáikat!” (Stendhal 1967: 257., Stendhal 1993: 247.) Pirard ijesztőnek találta Julien ötletét, ám Julien pusztán őszinteséget látott benne. Másrészt viszont, alighogy a palota udvarára értek Julien egyik gyerekes csodálkozásból a másikba esett, s rövid beszélgetésük során úgy bámulta a márkait, hogy Pirard egész megszokallotta. Julien nagyon elmaradottnak tetszett ebben a nagyúri társaságban, a modora, az öltözködésről, illetve a helyes viselkedésről alkotott képzei nem voltak alkalmasak erre az új életre. Juliennek illetlenül kell tanulnia kezdő fokon. Olyan jelenségekkel találkozott, melyek egy réteg viselkedésének olyan alkotórészei, hogy észre sem lehet venni őket, de meghatározók egy egész életre, amennyiben a megjelenítés önmagában érték. Julien e jelenségeket gyanakvással figyelte, mégsem tudott megszabadulni - még sokáig - vidéki sikereiből táplálkozó önhittségétől, mely a nevetségesség szörnyű rémét újra és újra a fejére hozta. A márkai zavartan, magában némi malíciával, de tökéletesen sima modorban próbálta újdonsült bizalmát a viselkedés útvesztőiben eligazítani. A munkahelyét is megmutatta a márkai: a könyvtárat. Julien elragadtatva ült egy sarokban, nézve a könyveket, melyeket majd mind elolvashat. Első feladatát nem sikerült hibátlanul megoldania, kiderült, hogy a helyesírásban nem valami tájékozott, a márkai már-már kételkedni kezdett a képességeiben; - s az ifjú hős mindezt nem vette észre! Az első vacsorán Julien mindjárt vizsgázott is. De la Mole biztatására a Régészeti Akadémia egyik tagja megszorongatta a fiút kérdéseivel. Julien elfogódottsága lassan felengedett, miután a jelenlévő hölgyeket illetően kellő álláspontra jutott („Szemináriumi élete óta nem sokat törődött a férfiakkal, ezek csak nagyon ritkán félemlítették meg” (Stendhal 1967: 264., Stendhal 1993: 254.)); Mathilde-nak a márkai lányának szeme ugyan vakító, de egyébként nem tetszik neki, - így sikerült helytállnia ezen a vacsorán, s kiderült, hogy művelt ember, akinek eredeti ötletei vannak, még ha nem is tudja ezeket kellő szabatossággal kifejezni. Persze e beszélgetés során az is kiderült, hogy a klasszikus szerzők ismeretén kívül, máshoz bizony nem igte ért. Felvetődik néhány kortárs, vagy majdnem kortárs név és ő ezeket még sohasem hallotta. Dolgozószobájába, amely a márkai könyvtára volt, megadta a lehetőséget, hogy műveltségi hátrányait ledolgozza. Mathilde is az apja könyvtárában egészítette ki „a Sacré-Coeur mesterművének: a szeplőtlenül monarchikus és vallásos nevelésnek!” a hiányosságait. (Stendhal 1967: 266., Stendhal 1993: 256.) A márkai fia egyenesen lovagolni hívta ifjú hősinéket, akinek persze Verrières-i fellépése után rendkívül jó véleménye volt lovagló tudásáról, szerencsére szerénykedett, s így nem keltett olyan meglepetést, hogy lebukfencezett a lóról. Sőt, e kis kellemetlenségéből sikerült társasági sikert kovácsolnia, annyira kedvesen és amnyi önróniával találta ügyetlenségét, melyek hasonlót a társasági hiúság mélységesen eltolt. Julient első társasági próbatételén merészsége és kedvessége átsegítette. Julien bevonult ugyan az előkelő emberek közé, de hiányérzetek keletkeztek benne, „Mindenki kedvesen bánt vele, de Julien hamarosan mégis társtalannak érezte magát. Minden cselekedetük furcsa volt, s ő mindig hibázott. Ostobaságai az inasokat gyönyörködtették.” (Stendhal 1967: 269., Stendhal 1993: 259.)

Az idegenkedés azonban kölcsönös volt. A palota vendégei és maga a márkiné is furcsának, kissé zavarónak találták a fekete ruhás ifjút. De de la Mole ragaszkodott Pirard tanítványához, és tartotta magát ahhoz a tanácshoz, hogy nem szabad megtörni Julien önértését: „*Csak gerinces emberekre számíthatunk!*” (Stendhal 1967: 270., Stendhal 1993: 259.)

A társaság volt a palota lakóinak szinte kizárólagos szórakozása, talán a márkit kivéve. Ám mind a márkí felesége, aki egy valószínű hercegi származék volt, mind a gyermekek (Mathilde és Norbert), a márkí példáját követték büszkeségben. Így „unalmukban ammyszor sértettek meg másokat, hogy nem remélhettek őszinte barátokat.” (Stendhal 1967: 270-71., Stendhal 1993: 260.) Ez a sima modorú társaság a legjobban a magánytól rettegett, így a márkí állandóan gondoskodott arról, hogy jó társaságban tölthesse felesége az estéit. „De soha nem hívott meg párokat; ezeket az újdonsült főurakat nem tartotta olyan előkelőnek, hogy barátként járhasanak hozzá, s nem voltak elég mulatságosak sem, hogy alsóbbrendű elemként szerepelhessenek.” (Stendhal 1967: 271., Stendhal 1993: 260.)

„Ha valaki nem beszélt sértően Istenről, a papokról, a királyról, a hatalmon levőkről, az udvar kegyében sütkérező művészekről, a fennálló rendről, ha nem dicsérte Béranger-t, az ellenzéki lapokat, Voltaire-t vagy Rousseau-t, általában nem mondott semmit, ami őszinte vélemény, legfőképpen pedig, ha soha nem beszélt politikáról: akkor szabadon elmélkedhetett bármiről.” (Stendhal 1967: 271., Stendhal 1993: 260-61.) A márkíék szalonjában uralkodott a jó modor, mellyel szemben minden eredetiség durvaságnak számított, a szalon rangját a házigazdák előkelősége, és a jó ételek és italok adták. Persze kilátásba voltak helyezve nagyobb jutalmak is, „szellemi fuldoklás” elviseléséért: volt példa arra is, hogy valaki hosszas szalon látogatói hírségért valami vágyott kinevezéshez jutott. Ez a példa a házigazdák sértő magatartását, amely persze a legtökéletesebb udvariasságba volt csomagolva, tökéletesen elviselhetővé tette. Julien mérhetetlenül unatkozott, s mikor ezt egy alkalommal Pirard abbé tudtára hozta, aki, parvenü révén, megbotránkozott azon, hogy egy ilyen kitüntetés - az urakkal való étkezést - a fiú vissza akar utasítani; Mathilde meghallotta a beszélgetést. Julien hirtelen nagyot emelkedett a lány szemében.

Mathilde a szalon kritikáját képviselte fiatalokból álló kis csoportja élén. Juliennek kitüntetett helyet biztosított hirtelen ebben a kis körben. A fiatal titkár elfogódott volt ettől az új szereptől, de itta magába az információkat. A fiatal arisztokraták a szalonba belépő összes vendég múltját és jelenét kommentálták. Epés megjegyzéseik tartalmzták az igazságot is és annak fonákját is. Nagyon jól tudták, hogy ki milyen előnyök érdekében jelenik meg, s a köszöntések minőségéből következtetéseket vontak le a köszöntő törekvéseiről, és a köszöntött befolyásáról. Julien hamar otthagya ezt a társaságot. Szellemes kiszólásaikban nem látott mást, csak rágalmat - megbotránkozott. Ez az este szokatlanul nagy forgalmú volt, s Julien belevetette magát a forgatagba, hogy immár a maga feje után tájékozódjon. Belehallgatott a beszélgetésekbe és mindenféle jellemző dolgot hallott: Hallotta „a század legeszesebb emberét”, amint társaságát ugratva a következő komolyan vehető politikai hitvallást tette: „Független vagyok!... Miért kívánják tőlem, hogy ma is ugyanaz legyem a véleményem, mint hat héttel ezelőtt? A saját kijelentéseim zsarnokoskodjanak fölöttem!” (Stendhal 1967: 277., Stendhal 1993: 266.) Hallotta, hogy kit tartanak a társaságból kémnek - ezt azonnal készpénznek vette; és végül mielőtt visszatért volna de la Mole kisasszony társaságába Pirard abbé véleményét is megtudakolta a jelenlevőktől. Az abbé nem volt ugyan nagyvilági ember, de márkí barátja való tekintettel inast fogadott és kifogástalan ruhát húzott, valamint a párizsi közélet szereplőiről beszerezte azokat az információkat, melyeket janzenista barátai csak tudtak. Julien kérdezősködésre csak úgy ontotta a sok rosszat a jelenlevőkről. Ítélezett, ám ugyanakkor

bűnösnek érezte magát, hogy a keresztényi szeretet parancsolatát megszegi. Pirard abbé arcát egész eltorzította ez a lelkiismereti vívódás. Megjelent itt mindenki, még a legutóbbi választási családok egyik fő szervezője is, - őt azért hamar kínozták. Julien egyik irigye, a márkírnoka egy kisebb csoport közepén tízévi börtönt követelt valaki terhére, miközben mérges kígyónak bélyegezte - néhány pillanat múlva kiderült: a század legnagyobb költőjéről beszél. Számos hasonló élmény érte még ezen a nevezetes estén, de két fontos esemény ezeket ismét háttérbe szorította: Az egyik, Pirard figyelmeztette, hogy ne legyen firkász, franciául soha ne írjon le egyetlen sort sem. Julien e figyelmeztetésről jött rá, hogy figyelik, hiszen miért mondta volna az abbé mindezt pont most, amikor egy napja sem történt, hogy megpróbált egy kis írásban emléket állítani az öreg tábori sebésznek - a kéziratot szobájába sietve azonnal elégette. A másik Thaler gróf szereplése volt a szalonban. Julien állandóan azon sópáncodott magában, hogy nincs vagyona. Most megláthatta, mit ér a vagyon magában: „En egy évre sem kapok húsz aranyat, s összekerültem valakivel, akinek minden órában húsz arany a jövedelme és mégis kinevetik!... Ez a látvány igazán kigyógyíthat az irigységből!” (Stendhal 1967: 282., Stendhal 1993: 271.) A karrier, amely egyébként is intellektuálisan indult itt újabb motivációkat nyer. Nyilvánvaló, ami már a szemináriumban is felvetődött, hogy Julien nem képes az olyan környezetet elviselni, amelyik nem „jelentős”. Szüksége van az emelkedett szelleme érzésre, arra, hogy magasra értékeltsége valódi érényeken nyugszik. Ezért olyan ilékony az előtte álló jövő, ő nem tud akármilyen karriert befutni. Azokat a képességeket kívánja érvényesíteni magában, amelyeket érénynek tart; azokat az elképzeléseket akarja valóra váltani, amelyekről úgy gondolja, hogy objektíve szükséges változtatások: feleljen meg a polgári társadalom a fogalmának!

Julien Sorel története során immár harmadszor az asszimiláció konfliktusaival néz szembe. A gyakorlás nem volt hiábavaló, első benyomásként elfogadták, sőt kegyesen tudomásul vették, hogy szórakoztató is tud lenni. Munkájuk nagyszerűen végezte, a márkít tehermentesítette, minden ügyet gyorsan és jól el tudott intézni, pedig a márkí, ha nem nagyra törő terveivel volt elfoglalva, akkor nagyon jó üzetember volt. Hiába állta meg azonban olyan kitűnően a helyét Julien a dolgozószobában tájékozatlansága és érzékenysége miatt hibát hibára halmozott az arisztokrata szalonban: élesen felelt egy-egy tréfára, megszegett egy-egy illemszabályt. Szemináriumi tanulmányait is folytatta jóval kevesebb szorgalommal, de nem sokkal kisebb sikerrel. Pirard abbé révén sok janzenistával is megismerkedett: „Julien meglepődött; a vallás eszméjét eddig nem tudta elválasztani a képmutatástól és a mohó meggazdagodás vágyától.” (Stendhal 1967: 283., Stendhal 1993: 272.) A janzenisták révén ismerkedett meg a spanyol forradalmárral, Altamirra gróffal, aki nagyon vallásos volt; Julien ismét meglepődött, ellentmondásnak, idegennek érezte, hogy egy emberben megfér a „vallásosság és szabadságszeretet.” Julien asszimilációs problémái nagyrészt vidék és Párizs különbségéből fakadtak, de érzékenysége, amely egyébként még ezen felül is próbatételek elé állította, apró kudarcait oly mértékben fölnagyította, hogy mindig a sarkában járt a szörnyű rém: a neveltségesség, és „minden udvariasságának elővigyázati intézkedés volt: naponta célba lőtt, híres vívómesterekhez járt, s lassan elég jó vívó lett” (Stendhal 1967: 285., Stendhal 1993: 273.). Persze a lovaglóleckéket sem hanyagolta el, s így a legjobb úton haladt, hogy az arisztokrata ifjakhoz méltó dandy váljék belőle. A minták adva voltak a janzenizmus szigorúságában, az arisztokrata szalon sima udvariasságában, de Julien elhárítja félig tudatosan, félig tudatlanul, hogy bármelyiket egyedül üdvözítő normaként elfogadjá. A tudatlan részben jelentős az érzékenysége, mely társasági tényezővé lesz ebben a környezetben. „Az érzékenység olykor váratlan helyzeteket teremt, s az arisztokrata nők borzadnak a *váratlantól*, mert az szembe fordult minden illendővel.” (Stendhal 1967: 285., Stendhal 1993: 273.) Az arisztokrata hívősséget ugyanakkor Julien tudatosan is eluta-

sítja, s bár az előkelőséget nagy becsben tartja, a márkiek szalonja által közvetített normákat, mint transzcendens értékeket nem ismeri el, nem emeli ezeket a társadalom fölé, noha mindent megtesz, hogy viselkedésében kövesse azokat. Úgy gondolja, csak ez a fajta magatartás az, amely cselekedeteinek méltó keretet adhat. A másik oldalon a janzenisták értékei állnak, amik viszont túl transzcendensek egy ilyen forrófejű ifjúnak, olyan bölcs magasságról nézik a világi törekvéseket, hogy csodálatot keltenek, de nem képviselik a jelentőségnek egy társadalmilag valóságos irányt, - Julien szemében remeté, a tisztesség és becsület inádatra méltó oszlopszentjei. Altamira gróf azonban egyesíti magában a janzenisták tisztaságát a származás tisztaságával, és radikális társadalmi törekvései lenyűgözően hatnak. Julien plebejus törekvései a későbbiek során merítenek altamira elképzeléseiből.

Julien közben, szokásos sértődékenysége révén, megismerkedett a Saint-Germain negyed másfajta szórakozásokat űző fiatalembereivel. Egy előkelő diplomata ifjával párbajozott, mely párbaj Julien sebesülésével, és a fiatal előkelőség kétségbeesésével végződött. A diplomata ugyanis rendkívül dehonesztálónak tartotta, hogy de la Mole névtelen kis titkárával párbajozott. Társasági pletyka röppent fel: Julien egy magas származású ember törvénytelen fia, ezzel egy időben az ifjú diplomata társaságába fogadta a kis titkárt. Julien pontosan tudta merőről fűj a szél, de ez a társaság nagyon tetszett neki. Sokkal profánabbnak, szórakoztatóbbnak érezte őket, mint a de la Mole palota vendégeit; ezek a fiatalemberek gúnyolódtak a vallással és sikamlós történetkéket meséltek. Julient elvitték az Operába. Mindezeket a törekvéseket a márkí támogatta, szabadjegyet szerzett titkárának az Operába, s így Julien bejáratos lett az előkelő társaság eme nyilvános szentélyébe.

A márkí már szinte atyai módon gondoskodott arról, hogy Julien tökéletesen társaságképes legyen, ezt a sajátos gyengédséget, a márkí köszvényének köszönhetette a titkár. A márkí családtagjai, vagy nem voltak a palotában, vagy nem voltak alkalmasak arra (Nórbert), hogy a beteg öregurat elszórakoztassák. Julien osztotta meg az estéit a márkival, aki szórakozást keresett szenvedései és unalma ellen. Megdöbbenve tapasztalta, hogy titkára gondolkodik. Felolvastott vele, és időnként társalogtak is. De La Mole márkinak különös ötlete támadt: Juliennek mindig fekete ruhában kellett járnia, a márkí arra kérte, hogy az együtt töltött esték alkalmára szerezzen be egy kék ruhát, s így majd azt fogja gondolni, hogy egyik öreg hercegi barátjának a fia látogatja meg. Julien nyugtalankodva fogadta az újabb szeszélyt: félt, hogy gúnyt űznek vele. A kék ruhában belépve a márkíhoz, azonban különös változást tapasztalt: „Eddig azt hitte, már nem lehetnek vele udvariasabbak; a márkí szeszélye előtt elképzelni sem tudta ezt a figyelmes fogadtatást.” (Stendhal 1967: 294., Stendhal 1993: 281.) Az ifjú törekvő már tudta, hogy mi az udvariasság, de ilyen árnyalatokat nem ismert. Életében először valaki (férfi) valóban kedves volt vele, s ez a férfi Franciaország egyik nagyura volt, ehhez való módorral. A két férfi ezeken az estéken igazán őszintén beszélgetett egymással. A márkít egyre jobban érdekelt Julien Sorel, s míg eleinte mulatott a fiú különös megnyilatkozásain, lassanként nevelni kezdte, egyre jobban becsülve benne azt a mindenre elszánt bizalmatlanságot, amellyel mindenhez közelített. A márkí gyengéden óvta ugyanakkor a fiú önérzetét, amit minden eddigi tanítómostere elhanyagolt (bár szóban Pirard fontosnak tartotta). Julien a tábori sebészrel hasonlított össze a márkít, s „Végül is megértette, hogy a sebész büszkébb volt a becsületrendjére, mint a márkí a kék szalagjára. A márkí apja igazi *nagyúr* volt.” (Stendhal 1967: 296., Stendhal 1993: 284.) A márkí számára is különös volt ez a kapcsolat, így ő is gondolkodott erről, s próbálta elhelyezni társadalmi státuszának fényében: „Mennyire megszerethetünk egy szép spánielt!... Miért szégyellném, hogy szeretem ezt a kis abbét? Igazán eredeti! És ha úgy

bának vele, mintha a fiam volna ki ítélhet el ezért? Ez a szeszélyem! S ha tovább tart, legfeljebb egy gyémántomba kerül a végrendeletemben; még ötszáz aranyba sem.” (Stendhal 1967: 295., Stendhal 1993: 282.) Természetes, hogy Juliennek is voltak fenntartásai a bizalmas viszony minőségével kapcsolatban. Miért pont most ne gyanakodott volna? Ő egyszerűen megoldva az ügyet regionálisan korlátozta az őszinteséget: „eltökélte, hogy két dologról mégsem beszél: nem említi a csodált és imádott *nevet*, ami a márkit annyira bosszantja, s nem vallja be teljes hitetlenségét, ami igazán nem illik egy jövőendő paphoz.” (Stendhal 1967: 294., Stendhal 1993: 282.) Ily módon ez a kölcsönös őszinteség számos fontos kérdést nyitva hagyott. Julien egyre jobban tetszett a márkinak, s mikor egy alkalommal a fekete ruhában levő Julien munkájuk után jól elszórakoztatta, pénzzel akarta megjutalmazni, Julien visszautasította: „Ez az ajándék nem a fekete ruhásnak szól, a kékruhást pedig csak megzavarná” (Stendhal 1967: 296., Stendhal 1993: 284.)

A márkinak ez a magatartás olyan megnyerő volt, hogy ő maga is elkezdte terjeszteni Julien magasabb származásának történetét, valamint elhatározta, hogy nemes gesztusáért valóban nemessé teszi a fiút. Amint a márkí felépült, máris elkezdte fiatal védenca útját egyengetni. Julien legnagyobb csodálkozására egy szép nap ügyetlen indokok alapján a calais-i postakocsin találta magát. Két hónapra Londonba utazott. London számára a társasági sikerek színhe-lye lett fiatal orosz és angol arisztokraták hízelegtek körül csodálva „született hidegségét”. Meglátogatja a börtönbe zárt filozófust: „Ez az egyetlen vidám ember, akivel Angliában megismerkedtem!” (Stendhal 1967: 298., Stendhal 1993: 285.) „A *zsarnokok leghasznosabb eszméje az Isten fogalma*” (Stendhal 1967: 298., Stendhal 1993: 285.) - ezt tanulta Julien a vidám embertől! Mint kiderült, Julien tudta nélkül diplomáciai küldetést teljesített, aminek jutalma egy csinos rendjel lett. A márkí biztosítja, hogy ez a kis szolgálat nem jelenti egyben a jövőjét is: „De tudnia kell: semmiképpen nem akarom magát más talajba átültetni! - Ezt komolyan mondta, s elvágott minden hálálkodást. - Az ilyen hiba mindig csak bajt hoz a pártfogóra s a pártfogoltra! Ha megunja a póreimet vagy én unom meg magát, szerzek egy jó plébániát, olyat, amilyen Pirard abbéé, és *befejeztük*.” (Stendhal 1967: 299., Stendhal 1993: 285.) A márkí igyekezett a kapcsolatot tisztázni: Feltétlenül elismerte, hogy szeszélyei révén Julient előléptette a társadalmi hierarchiában, ám leszögezte, hogy kapcsolatuk ezután is alapvetően üzleti marad; bár a befejezést követő jutalom ötszáz aranyról egy jól jövedelmező plébániára emelkedett. Julien valóságos kilátásai ezáltal olyanok lettek, mint amilyenekről annak idején szemináriumi társai ábrándoztak. A rendjel, és persze a legrosszabb esetben is jó kilátások, Julient elfogulatlanabbá tette. A Párizsban járó Valenod is felkeresi, hogy gratuláljon szerencséjéhez, na meg hogy kihallgatást eszközöljön ki az ifjú számára a nagy befolyású de La Mole-nál. Julien túl nagy csirkefogónak tartotta a szegényházi igazgatót egy ilyen kegyre, de a márkí másképp gondolta: fogadta, sőt még vacsorára is meghívta a gazembert, terveit voltak vele, a reakció egyik potenciális prefektusát látta benne. „- Akkor hát apám számára kérem a szegényház igazgatói állását! - vágta rá Julien.

- Brávó! - nevezetett a márkí. - Megkapja! Erkölcspredikációt vártam, de maga fejlődik!” (Stendhal 1967: 300., Stendhal 1993: 287.)

Julien még más politikai kérdésekben is a márkí sűgője lett: pusztán tréfából kieszközölt a város (Verrières) egyik leghűlyébb emberének egy jó kis állást. A kinevezés már megérkezett, amikor Julien megtudta, hogy egy minden szempontból nagyon becsületes és értelmes ember, aki rászorult és ugyanakkor meg is érdemelte volna ily módon lemaradt erről az állásról.

„Megjelenéséből, külsejéből eltűnt a vidékiesség, modora azonban még nem fejlődött ennyit: nagyon komolyan és kissé nehézkesen beszélt. Számfító volt, de mégsem szolgai, mert gőgös is volt; még túlságosan komolyan vett mindent. De az emberek érezhették, hogy megtartja

szavát.

- Szellemes, de még nem könnyed" (Stendhal 1967: 302., Stendhal 1993: 289.) – így látta Mathilde da La Mole Julient. Az igazi kitüntetést Julien ennek a hölgynek a kezéből nyerte el. Mathilde ismét fölfigyelt apja titkárára, s ez a kitüntető figyelem ezúttal nem egy megvesztegető gesztusnak szólt, hanem magának az embernek. Mathilde meghívatta Julient Retz herceg báljára, amit a fiatalember megadóan, de kicsit bosszankodva vett tudomásul, úgy érezte gazdája családja további szolgálatokra akarja befogni. A bálba érve azonban lenyűgözi a csodálatos forgatag, ennyi vidékiesség még maradt benne. A bár királynője Mathilde volt, s ebben a minőségében végül is felkelte Julien érdeklődését, végre szépnek látta. Mathilde számos kérdéssel tüntette ki a fiút, de csak visszautasításra talált. Még Rousseau-t is szóba hozta, de Julien megvetően elhárította az összehasonlítást: „- Rousseau egyszerűen ostoba volt, amikor az előkelő világról ítéletet mer mondani. Nem ismerte és az alulról jött szolga érzéseivel bírálta.” (Stendhal 1967: 306., Stendhal 1993: 293.) Mathilde folytatta ezt a beszélgetést és elkapta a saját olvasottságán érzett lelkesedés heve, de Julien hidegen hallgatta, s így zavarba jött. Ez meglepő volt, hiszen inkább tőle szoktak megzavarodni az emberek. Közben körülvette a lányt szokásos társasága, belegondolva jövőjébe mélységes unalommal figyelte az előkelő bajszos fiatalembereket. Közben Julient nézte, aki minden szempontból kívül volt az előkelő elégedett társaságon. Leendő vőlegénye mulattatta, de a lány nem figyelt oda, álmodozva elégedetlenkedett környezetével, amikor „megpillantotta Altamira gróft, akit hazájában halálra ítélték;” s ez meglendítette fantáziáját: „Úgy látom, csak a halálos ítélet ad igazi rangot egy férfinak!... Ez az egyetlen, amit nem vásárolhatunk meg Óh milyen szellemes ötlet! Kár, hogy nem akkor jutott eszembe, amikor elmondhatnám.” (Stendhal 1967: 308., Stendhal 1993: 294.)

Mathilde, miközben zavaros gondolatokba merül ötletével kapcsolatban, kegyetlenül megkínozza hódolói figyelmetlenségével. Leendő vőlegényét Altamiráért küldi, miközben unottan ásitozik, arra gondolva, hogy milyen jövő vár rá egy ilyen kétségkívül tökéletes nemesember mellett. Croisenois márk, a hercegi cím várományosa, a vőlegényjelölt kissé hóbortosnak találja Mathilde ötletét, hogy beszélgetést kezdjen Altamira gróffal, aki összeesküvő volt, s „Összeesküvőnek lenni ízléstelenség, jakobinus szaga van! - a jó társaságban legtöbbször így gondolkodnak.” (Stendhal 1967: 309., Stendhal 1993: 295.) Ám Croisenois ugyanakkor figyelembe veszi azt a társadalmi pozíciót is, amit Mathilde fog biztosítani majdani férjének, részben a maga révén, részben apja befolyása révén - és meggy teljesíteni a parancsot. Mathilde szemében most éppen Altamira volt az egyetlen igazi férfi a teremben, ő volt az egyetlen, aki tett már valamit. A személyes találkozás során azonban Mathilde túlságosan gyakorlatiasnak találta az összeesküvő gróft: „csak az előtt hódol, amit hasznosnak is vél.” Annymra gyakorlatias volt a gróf, hogy udvariatlanul faképnél hagyta a lányt, mikor egy perui tábornok lépett a terembe, mert a tábornokkal meg akarta beszélni a kétkamarás kormányzás bevezetésének lehetőségeit Dél-Amerikában. Közben Mathilde különös tekintettel mérte a körülötte gyülekező fiatalembereket, „melyikük tudná magát halálra ítéltetni” - Mathilde unatkozott és eszébe jutott Julien Sorel, körülnézve azt tapasztalta, hogy Julien az összeesküvő gróffal társalog, és egész magatartása tagadja azt az angolos hűvösséget, ami a lánnyal és családjával kapcsolatban jellemző. Mathilde az ő arcát is szemügyre vette a halálos ítélet szempontjából, de hirtelen megütötte fülét a beszélgetés: Dantonról nyilatkozott Julien, a dicséret hangján. Mathilde beleszólt a beszélgetésbe, s mint Rousseau esetében, a várthoz képest, megint rendkívül lehűtő választ kapott, melyben a szolgálatra kész alázat vegyült a megvető göggel, érzékeltetve, hogy a fizetéséért válaszol, nem valami béd jó szándékból. Mathilde ott megrendítette a választ tartalma és formája is: „Milyen szép ez a fiú, s milyen védőbeszédet vág ki a rúttság mellett. Soha

nem beszélt magáról” (Stendhal 1967: 313., Stendhal 1993: 299.) A lány unatkozott, követte Julient és Altamirát, hogy tovább hallgathassa beszélgetésüket. A beszélgetés valóban érdekes volt, ugyanis nagyon célrátörően tárgyalta meg a társadalom megváltásának lehetőségeit, kitérve olyan fontos politikai és morális problémára, mint a cél-eszköz viszony. Altamira: „A tizenkilencedik század már nem ismeri az igazi nagy érzéseket, azért is unatkoznak annyira a franciák. A legnagyobb kegyetlenségeket követik el, kegyetlenség nélkül.” (Stendhal 1967: 315., Stendhal 1993: 301.) Julien szenvedélye magasra lobbant a keserű megnyilatkozás hallatán, - ő a bűnt csak annak transzcendens voltában ismerte el, de úgy elfogadhatónak találta. Tehát, ha valaki a gyűlölet igaz érzésével szívében gyilkol, akkor szinte felmentést nyerhet, de ha ez a gyűlölet valami az egyéni boldoguláson kívül eső érték jegyében fogant, az emberek, vagy egy embercsoport egyéni érdekein túlmutató értéktartalmon nyugszik, akkor a gyilkosság jogos bosszú! De Altamira visszafogja a fiú nekiszilajodott képzetét, s figyelmezteti a hóhérnak adni parancsot nem kevésbé gyilkosság, ha nem vagyunk szilárdan meggyőződve arról, hogy cselekedeteink transzcendentális fedezete éppen minket hatalmaz fel erre a lépésre, - s ki lehet biztos ebben. Mi a lelkiismeret? Azért, mert vannak lelkiismeret-furdalást nem ismerő legitim gyilkosok, akik megvetik a forradalmár Altamirát, mert véreskezű jakobinus, pedig csak az sikertelenségének oka, hogy nem üttetett le néhány útban levő fejet és nem lopott el néhány milliót; és akik bizonyára megvetnék Julient is pusztán azért, mert paraszt, - az oda merte tolni magát az urak közé. Mathilde lelkesen helyesel, a legitimációs csatornák ilyen megvetésére, de csak megvető tekintetet kap érte Julientől. Julien lángol a lelkesedéstől, - ő akasztatna! Elragadtatja magát, boldogan kiált fel: „- Milyen szép bá! Innen aztán semmi nem hiányzik! - Csak a gondolat! - felelte Altamira.” „A maguk szalonjaiban gyűlölik a gondolatot. Tilos egy énekes bohózat csattanója fölé emelkedni” (Stendhal 1967: 317., Stendhal 1993: 303.) Ebben a cél-eszköz vitában Julien rendkívül forradalmi elképzelésekkel ellenpontozza korábbi kétes befolyását Verrières politikai életére. Ítélni próbált a forradalom és a császárság nagy embere fölött. Mindenütt talált erkölcsileg kifogásolható mozzanatokot. De milyen ez az erkölcs, habozhat-e valaki megtenni egy köznapi értelemben bűnös tettet végrehajtani, ha a tét nem pusztán egy, vagy néhány ember élete, hanem olyan ködös magasságokban trónoló értékek léte vagy nem léte, melyek akár az egész emberiség sorsát döntik el. Julien kicsinek érzi magát a forradalom nagy embereinek árnyékában, hiszen mit tett ő, amitől ítélezhetne. Éjszaka és másnap is tele volt a forradalom történetével, és nagyjainak dicső tetteivel. Ezekben az elmélkedésekben zavarta meg ismét Mathilde, s ő nem leplezte bosszúságát túlságosan a kisasszony előtt. Mathilde a gögös lány már másodszor zavarodott meg a kis titkár magatartásán, s úgy próbált felülemelkedni e zavaron, hogy a fiatalembert a gondolatairól faggatta, szokatlan lelkesedésének okát firtatta. Julien dühbegurult, s igen keményen tálalta a gondolatait: „arra gondoltam, hogy igaz-e az: aki ki akarja pusztítani a butaságot, meg a bűnt, annak úgy kell lecsapni, mint a viharoknak, s ha szükséges, behunytt szemmel kell rombolni! Mathilde megijedt; nem állta a fiatalember tekintetét, s két lépést hátrált. szőgyellte, hogy félt.” (Stendhal 1967: 321., Stendhal 1993: 306-7.)

10.6. A második szerelem

Julien lassan észreveszi, hogy Mathilde érdeklődése feléje fordul, de ez csak de Rênalné érényeinek természetes szépségét idézi fel benne. De ugyanúgy, ahogyan Mathilde-ot meglepi és felcsigázza a fiúban égő sötét tűz, Julient is felcsigázza egy romantikus történet a tizenhatodik századból, melynek élő emlékezete Mathilde. Ez a nap az, amikor Mathilde gyászt ölt a kivégzett Boniface de la Mole emlékére, - ez a lovag Navarrai Margit szeretője volt. A törté-

net felkavarta Julien képzeletét: „Már nem érezte ridegnek azt a szépséget, mely ragaszkodik a magatartás nemességéhez.” (Stendhal 1967: 324., Stendhal 1993: 310.) Julien és Mathilde összebarátkoztak. Hosszú beszélgetéseket folytattak, amelyben a lány őszinte volt lelkesedő és művelt. Julien nem merte ezt a viszonyt barátságnak tartani: „Nem, nem barátság! A színpadi hősöknek van ilyen *bizalmasuk*.” (Stendhal 1967: 326., Stendhal 1993: 311.) Közben Julien megint újfajta műveltséget kezdett elsajátítani, Mathilde hatására emlékiratokat kezdett olvasni, történelmi ismeretekre tett szert. Julien műveltsége szélesedik. Ez a műveltség mind átfogóbb lesz. A rétegek kultúrája úgy rakódik le az ambiciózus fiúban, mint saját kultúr-történet. Ugyanígy a különböző rétegekhez kötött viselkedésminták is kulturális értékekhez kötődnek, melyek értéktartalmuk révén is összehasonlíthatók lesznek. Julien képmutatása fel-örldök ezekben az őszinte beszélgetésekben, egyre jobban csodálja a lány arisztokratizmusát, azt a szilárd alapot, melyet családjá története nyújt, ahhoz, hogy a köznap érzelmei (és értékei) fölé emelkedhessen. Nem kevésbé fontos persze Julien szemében az sem, hogy ezek a nemesek még gazdagok is, ami szintén fontos az emelkedett eszmék szempontjából: „Nem is volna szabad ilyen nagy dolgokról diskurálnom! Életem állandó képmutatás, mert nincs ezer frank jövedelmem.” (Stendhal 1967: 327., Stendhal 1993: 312.) Végül azonban ezeket a kétélyeit is megosztja a lánnyal, de ezt annyi méltósággal teszi, hogy az arisztokrata kisasszonyt egész elbűvölte; a kínos vallomás helyett, egy kedves és érzékeny elbeszélés kerekedett. A fiatal titkár és a ház kisasszonya minden nap találkoztak és beszélgettek, de minden beszélgetést megelőzött egy kis tapogatózás, hogy vajon ma is azok a bizalmas barátok-e, akik tegnap voltak. Kemény harc dúlt közöttük, hiszen Mathilde mindig újra és újra próbára tette barátját, hogy méltó-e a kitüntetésre. De „Julien pontosan tudta: ha ez a gögös lány csak egyszer is megsértheti büntetlenül, minden elromlik közöttük.” (Stendhal 1967: 328., Stendhal 1993: 312-13.) Többször felvetődik Julienben a menekülés kérdése is, különösen akkor, mikor egyre több jel utal arra, hogy Mathilde szerelmes. Kétélyek marcangolják a fiút, hogy rossz tréfának esik áldozatul, ugyanakkor benne is ébredezni kezd valami szerelmhez hasonló érzés. Mások viszont, amikor szolgál voltára gondolt, feltámadt benne az ördögi természet: „Csinos, határozottan csinos! - És Julien tekintete möhön megvillant. - Az enyém lesz, azután itt hagyom őket! Jaj annak, aki az utamba áll!” (Stendhal 1967: 329., Stendhal 1993: 314.) Közben minden gondolatát lefoglalta a lány, nem tudott nyugodni a kínzó gondolatról, hogy esetleg Mathilde minden neki szóló kedvessége mellett nem szereti.

Mathilde különös lány, éppen abban tűnik ki anyja szalonjában, amire az összes látogató és maga a mama is oly büszke: az arisztokratizmusban. Nagy cselekedetekre módot adó le-tűnt korokról álmodozik. Igazi szenvedély fűti, amikor a nemesség hősies harcaira emlékszik a Katolikus liga idejéből. A jelenlegi arisztokratákat lenézi a régmúlt érzelmei ványadt utánzóit, akik azonnal mennének a Szentföldre, de egy tucatból sem telik ki egy eredeti gondolat, sőt, ha eszükbe is jutna ilyesmi, rendkívül ízléstelennek találnák. Udvariasságuk nem téveszt meg Mathilde-t: „Az udvariasság nem egyéb, mint a rosszmodorúak haragjának hiánya.” (Stendhal 1967: 330., Stendhal 1993: 315.) A lányt nem csak környezetének aktuális gondolatlansága, érzéketlensége nyomasztotta, hanem az ezek között az emberek között eltöltendő jövő: „Nem félt a jövőtől, nem volt ilyen érzékeny; ő undorral gondolt rá, s ilyen fiatalon ez elég ritka érzés.” (Stendhal 1967: 332., Stendhal 1993: 317.) Mathilde nem érezte magát otthon a tizenkilencedik századi szalonokban. Jól látta, hogy szépsége és eszessége révén a forradalmat megelőző korokban királynői tisztelet járt volna ki neki, ő már érezte, hogy hiába lenne hercegnő, apja vágyait követve, nem lenne rendkívüli, s ugyanúgy unalmas tányérmalókkal lenne körülvéve, mint jelenleg. A formátum az, ami meg volt ebben a lányban, de senkiben nem volt

meg az úri társaságból. „Mathilde mohó, pontos, festői látása kétségtelenül ártott stílusának. Egy-egy szava gyakran sértette sima modorú barátait.” (Stendhal 1967: 331., Stendhal 1993: 316.) Egy kicsit kifordítva az idézetet, azt mondhatni, hogy neki volt stílusa, míg a többiek számára a stílus a beleolvadás művészetével volt egyenlő: csak semmi nyilvánosság, csak semmi feltűnés, mindig meg kell maradni a decens előkelőség tiszteletre méltó keretei között. Ezt Mathilde nagyon unalmasnak találja. Viszont Juliennel beszélgetve csodálkozva tapasztalta, hogy vitáik érdekesek, lebilincselők. Julien komolyan és kissé érdesen védelmezte álláspontját, vitáig igazi csaták voltak, mindketten komolyan ellenálltak a vitás kérdésekben, - ez persze nem nagyon udvarias dolog. A lány hamarosan elkezdte összehasonlítani barátait, a kezére pályázó nagyon előkelő, nagyon tökéletes és nagyon unalmas fiatalurakat apja titkárával, s hasonló következtetésekre jutott, mint az apja, aki Mathilde kérdésére, hogy miért tüntetteti ki a titkárá, amikor a bátyja évek óta áhítozik egy ilyen rendjelért, így válaszolt: „- Igaz. De Julien meglepő fiatalember. Az a de la Mole pedig, akit te pártolsz, még sohasem lepett meg engem.” (Stendhal 1967: 302., Stendhal 1993: 289.)

Mathilde a nemesség számára nyújtott lehetőségeket összeveti a hagyományos értékek reprezentativitásával, látja, hogy a társadalmi életben való boldogulás a transzcendensnek látszó értékek egy olvasata, „fordítása”. Saját korának nemesi értékei ugyanazok voltak, mint amelyek a Katolikus Liga idejében, de a „fordítással” Mathilde elégedetlen volt. Úgy látta, az értékek már csak egy kiüresedett reprezentativitás ezoterikus burkában léteznek. Az erények forgatókönyvszerűen elő vannak írva. Minden szituációra csalhatalatlan minták írják elő a kötelező viselkedést. A bátorság üres rítus, melynek a társadalmi életben nincs létjogosultsága, a bátorság bizonyítékait, annak minden ízetlen megpróbáltatásával a társaság nyilvánosságán kívül kell beszerezni. Így az erények pusztán mesék, melyek meg vannak fosztva a valóság olyan túlságosan materiális, s épp ezért illetlen hitelétől, mint a hirtelen mozdulat (mellyel elűtnék egy fegyvert), a kiontott vér vagy a félelem verítéke. Mathilde tudatosan „elutasította a szárad kötelező erkölcsi szabályait” (Stendhal 1967: 331., Stendhal 1993: 316.) Ez az elutasítás a nagyság kultuszának jegyében történt. Világosan látta, hogy környezetében pusztán az a néhány polgári származású, újdonsült pair rendelkezik igazi, megpróbált erényekkel. Csak az alacsony származás és a szegénység réme az, amely ebben a korban igazi veszélyes tettekre ragadtat. Ezeknek az embereknek a tetteit nem üres esztétizálás vezérli, számukra minden cselekedetnek tétje van.

Mathilde-ot elragadja az a fajta bátorság, amely Julienből árad. Julien minden cselekedetéből kiderül, minden képmutatása ellenére, hogy neki az élete függ ezen a játszmán. Törekvései őszinték, amennyiben saját személye a garancia a sikerért, s kudarc esetén valódi megsemmisülés fenyeget. Az arisztokrata fiatalurak ugyanis csak egy név folytonosságának fenntartói, akik a névvel járó érdemeiket minél kockázatmentesebben próbálják megőrizni. Cselekedeteiket így a reprezentációhoz kapcsolódó esztétikai mozzanatok határozzák meg, folyton azt figyelik magukon is, hogy megfelelnek-e annak a képnek, melyet őseik kiváltsága nyomán elvárnak tőlük. Minden erőfeszítésük arra koncentrálódik hogy ízlések legyenek. Még haláluk óráján sincsenek egyedül: eljátsszák a méltó halált méltó szavakkal ajkaikon. „Croisenois-nak mindene megvan, és egész életében csak egy fél-*ultra*, fél-*liberális* herceg marad; jellegtelen férfi, aki minden veszedelmet kerül, s aki mindig *második* marad. Melyik nagy tett nem *veszedelmes*, amikor belevágnak? Csak amikor végrehajtották, csak akkor látják a tucatemberek természetesnek.” (Stendhal 1967: 333., Stendhal 1993: 318.) - így gondolkodik Mathilde a hivatalos vőlegényről. Mathilde szerelmes, s szerelmét éppen egy másfajta ízlés diktálja, mint

amilyen ízlés kiváltságos lovagjait mozgatja. Vagyis nem is ilyen egyszerű, hiszen ezek a lovagok felveszik a kesztyűt, melyet Mathilde dob eléjük kihívó magatartásával, azzal, hogy Julient a parasztsarjat kitünteti bizalmával. Ezek az urak bizonyos önkényesen meghatározott dolgokat képesek csak komolyan venni, mint a ló, vagy a fegyverek, csiszolt ízlésük visszarid Julien papos külsejétől, kissé túlságosan is rideg távolságtartásától. Mathilde, mikor testvére, vőlegénye, társasága felelősségre vonja új hóbortja miatt, elégtételt érez: lám-lám, ezek a csinos fiatalurak ellenfelet látnak a kis titkárbán. A szócsatában felvetődik a forradalom lidérce. Mit csinálna Julien egy esetleges forradalomban? Lenyakaztatná mostani kenyéradóit? Mathilde fejükre idézte félelmüket: „Jaj, csak ne váljanak nevetségessé!” (Stendhal 1967: 335., Stendhal 1993: 320.)

„Amelyik országban több párt van, - szolt közbe de La Mole márk - ott semmi nem válhat igazán nevetségessé.” (Stendhal 1967: 335., Stendhal 1993: 320.)

Az a lehetőség, hogy Julien egy új Danton, kicsit meghökkenti Mathilde-ot, de szerelme kész a válasszal: Julien egy új forradalom esetén nem lenne „hősies birka”, mint az arisztokrata fiatalurak, ő belelőne abba, aki el akarja fogni, még ha kevés esélye lenne a menekülésre akkor is. A hercegi sarjak pedig úgy viselkednének, hogy

Mathilde azt is gondolja, hogy rangjabeli barátait Julien tehetsége nyomasztja, az az önkéntelen gesztus, mellyel mindannyian Julienre pillantanak, ha úgy képzelik valami jót mondtak. Julien tehát e mértékadó körökben, rangja ellenére mértékadó. De titkos referencia ő, senki sem merné nyíltan hangoztatni, hogy egy ötlet értékét csak Julien tudná felmérni. Olyan lecke ez, melyet nehezen oldanak meg a nemes urak - a legtermészetesebb viszonyulást reprodukálva a rangnélküliség hendikepjét indulatokkal igyekeznek teljessé tenni, s nem fukarkodnak a dehonesztáló jelzőkkel. Így saját maguknak konstruálnak versenytársat - állandóan komolyan kell venni! Mathilde kigúnyolja ezt az attitűdöt, azzal a társaság által ízléstelennek minősített ötlettel, hogy feltételezi Julien törvénytelen származását; hiszen egy jól megválasztott atya esetében Julien semmiben nem különbözne a szalon gavalléraitól, csak érdemben!

Julien többször tapasztalta, hogy megjelenésekor a fiatalok a társaságában zavar támad, - róla beszéltek. S így míg Mathilde neveltetése olyan volt, hogy „Elhitették vele, hogy előkelő családja és vagyona miatt boldogabbnak kell lennie, mint másoknak. Ilyen hitből fakad az uralkodók unalma és örülete is” (Stendhal 1967: 338., Stendhal 1993: 323.); naponta új lelkesedés töltötte el veszelyes szenvedélyén az ifjú hölgyet. Addig Julient sötét kétségek fogták el, - hátha ugatják csak. Julient ez a lehetőség felkavarja, már-már ébredett benne a szerelem, ami persze csak a parnevű csodálatából táplálkozott, abból a csodálatból, mely különös szépségre, a királynői modorra és a csodálatos öltözködéssre vonatkozott. A lány jellemét Julien nem ismerte. Egyelőre csak különös kettőssége fogta meg. A lány nem mulasztotta el a vasárnapi miséket, sőt az anyját szinte naponta elkísérte a templomba. „Ha a de La Mole-palota szalonjában valaki meggondolatlanul megfedkezett arról, hol van, s bármilyen halvány tréfát kockáztatott meg a trón és az oltár igazi vagy vélt érdekei ellen, Mathilde rögtön jéghideggé vált. Ingerkedő arcára ilyenkor a régi családi képek megközelíthetetlen méltósága ült.” (Stendhal 1967: 341., Stendhal 1993: 326.) De Julien azt is tudja, hogy Mathilde közben minden valamire való könyvet elolvas „amelyek csak valamiképpen is támadták a trónt vagy az oltárt”(Stendhal 1967: 341., Stendhal 1993: 326.) Julien eltűlozta ezt a kettősséget, s mivel elege volt az erkölcsös szólamokból, a lányban az ellenkező véletet vélte felfedezni, így valóságos Mechiavellit látott a fiatal lányban. Egy képzelt jellem sötét titokzatossága kezdett kapcsolódni a gesztusok és a külső megjelenés utolérhetetlen bájához. A fiatalember a vidékiek

által elérhetetlen párizsi nő jelmezében látta Mathilde-ot. De gyanakvása nagyobb volt, mint szerelme, visszautasította Mathilde barátságát. Ez az elutasítás végleg a szenvedély uralmát jelentette Mathilde felett. Nem volt boldog, hiszen szenvedélye és gőgje minduntalan összecsapott, gőgje tiltakozott, „hogyan boldogsága másvalakitől függjön”. A lány egyre érdekesebb lett lovagijaihoz, s különös módon ez megint felkeltette Julienben a férfiszolidaritást: még visszatartóbb lett Mathilde-dal. Ellenállása azonban ingadozott, hosszú utazással akart véget vetni megpróbáltatásainak. Úgy gondolta, hiúsága már elég táplálékot kapott azáltal, hogy többször fölékerekedett Croisenois-nak. Józanul mérlegelve társasági sikereit, Julien átérzi kapcsolatai lehetetlenségét. Minduntalan emlékezteti magát társadalmi helyzetére. Magatartása a plebejus gőg irányába, egyre mélyebb gyanakvásba taszítja. De elutazása tervével az érthetetlen jelenségek szaporodnak. Mathilde négy szemközti beszélgetést provokál, a búcsú közben hihetetlen izgalom vesz erőt rajta: „Nem szabad holnap elutaznia” Julien el van ragadtatva és meg van bántva. A lány gyönyörű volt az izgalom e pillanataiban, de a „parancsoló hang” És végre Julien megkapta Ott hever előtte a szerelmi vallomás: „A stílusa igazán nem szenvedő” - szögezte le Julien. Irodalmi észrevételekkel fékezte vad örömet, de arcizmai rángatóztak és önkéntelenül is vigyorognia kellett. (Stendhal 1967: 344., Stendhal 1993: 329.)

A feltörekvő paraszt sötét boldogsága az örülettel határolt ki. Lemondja a márkinál tervezett utazását. A márki barátsága felébresztette benne a tisztesség érzését. A nagy ravagyás újabb rohama azonban elsöpri ezt a tisztéletreméltó érzést: „Én, akit a gonosz sors a legmélyebbre lökött; én, akibe nemes érzéseket oltott, de még évi ezer frank jövedelmet sem juttatott hozzá, vagyis még száraz kenyert sem, igen, úgy ahogy mondom, még száraz kenyeret sem! Tovább menjek e mellett a tiszta forrás mellett, amelyik olthatná szomjúságomat a sívár, kilátástalan élet fullasztó sivatagában, keserves utamon? Nem, ilyen buta mégsem vagyok; feleljen csak mindenki magáért az önzésnek ebben a sivatagában, amelyet életnek neveznek!” (Stendhal 1967: 345., Stendhal 1993: 330.) Julien most először igazán vonzódott a papi pályához: „Okosabb vagyok, mint ők; ki tudom választani századom egyenruháját!” (Stendhal 1967: 346., Stendhal 1993: 331.)

A boldogság és a karriervágy szörnyű izgalma lassan csillapodik, felülkerekedik indulatainak a régi gyanakvás. A levélben is csapdát sejt. Tőle akarnak bizonyítékot szerezni, egy levelet. Tartuffe-ra gondolva rendkívül körültekintően jár el. A döntő levelet lemásoltatja, s az eredetit minden eshetőségre számítva egy protestáns könyvkereskedésben vásárolt Biblia lapjai között küldi el Fouqué egyik munkása címére. Miközben kifőzte a képzelt összeesküvést meghíúsító feladatokat „Julien tekintete kegyetlen volt, arca visszataszító; a meztelen bünt tükrözött. Szerencsétlen ember volt, aki az egész társadalommal szemben állt.” (Stendhal 1967: 348., Stendhal 1993: 332.) Válasza végül is szembesíti Mathilde-ot társadalmi helyzetükkel, olyan diplomatikus modorban, hogy a legkevésbé se lehessen rábizonyítani semmi kezdeményezést. A hatalmas erőfeszítést követően „Julien részegen a boldogságtól és erejének hatalmától - szegény ördög! megrázó új élmény! - elment az olasz operába A zene még soha nem izgatta fel ennyire, Istennek érezte magát.” (Stendhal 1967: 348., Stendhal 1993: 333.)

Julien isteni hatalmát a nőknek köszönheti. Viszonyai olyanok, hogy rajtuk csak intellektuális és erkölcsi erőfeszítések révén kerül felül, de a valóságban nem gyakorolhatja rajtuk hatalmát, illetve, ha mégis megkísérli, akkor vagy erkölcsstelen lesz, vagy mélységesen félreérti ezeket a viszonyokat, s így sikertelen.

Mathilde viselkedése nem kevésbé rejtélyes. Mi készíthette ezt az ifjú hölgyet ilyen meg-

gondolatlan lépésre, mikor minden megnyilvánulásából árad a hidegség, a megközelíthetetlen gőg. A „hétköznapi józanság és a beléje oltott illem” küzdött ugyan szerencsétlen szenvedélye ellen, de a gőg, ami egyetlen ellenszere lehetett volna, átadta helyét a szenvedélynek lelkében. A gőg elvesztése csak tartalmi, ebből pusztán a méltóság és kötelességtudás társadalmi kötelezettségének belső elhárítása következik. A gőg, mint megnyilvánulási forma, s ami még fontosabb, mint a belső szabadság szem előtt tartása megmarad. Így legfontosabb forrása az ő megtöretésének nem a társadalmi előítélet: „A félelem nemigen zavarta, hogy valami helytelent tesz vagy megsérti a de Caylus-k, de Luzök és a Croisenois-k szent világrendjét; nem várta, hogy az ilyesféle emberek megértsék; akkor kért volna tanácsot tőlük, ha kicsit vagy földet akar venni.” (Stendhal 1967: 349., Stendhal 1993: 334.) Mathilde kínzó kétélyei Julien erényei köré csoportosultak. Az igazi kiválóságot kereste, s félt, hogy Julien is sülytalannak bizonyulhat, miként annak bizonyultak környezete gavallérjai. A társadalmi élet jellegzetességének látta a jelentéktelenséget: „Korcs, unalmas század!” (Stendhal 1967: 350., Stendhal 1993: 335.) A nagyság igazi terepét Mathilde a váratlanban a véletlenben véli felfedezni. Szerinte csak a véletlen igazán próbára tevő, itt mutatkozik meg az igazi bátorság, hogy ki a férfi. Keserű gúnnyal gondol a társadalmi elvárásoknak arra a szabályoknak (informális) manifesztálódó tömegére, melyek mind a - véleménye szerint - gyáváság társadalmi érvényességét állítják. „A polgárosodás kiszorított minden véletlent, többé semmi nem váratlan.” (Stendhal 1967: 350., Stendhal 1993: 335.) Mathilde megalázkodik szenvedélye előtt, s leírta, hogy szereti Julient, miközben éppen a Julien által idézett napóleoni mondat járt az eszében: „*Vannak dolgok, amiket nem ír le az ember*” (Stendhal 1967: 351., Stendhal 1993: 336.) Riasztotta Julien jellemének sötétsége, félt a jövőtől, ha kiszolgáltatja magát e bizonytalanságnak. Mit mondhat majd, ha Julien szolidaritására nem számíthat? Egy Corneille idézet a válasz: „*Bármennyit veszítettem, de én megmaradtam magamnak!*” A meggyőződés, hogy méltósága és benső szabadsága mindig vele marad, még az erkölcsi törvények szigorát is elhárította vakmerő terve útjából. Most a megaláztatástól sem félt, holott meg volt győződve arról, hogy Julien megveti az arisztokratákat, és bizonytalan volt abban is, hogy Julien legalább őt egy picit szereti vagy tiszteli. A végső lökést levelének megírására és elküldésére végül is az egyszer már legyőzött gőg adta: „Egy olyan lány életében, amilyen én vagyok, legyen minden rendkívüli!” A rendkívüli, a váratlan az, amelyben kivételes adottságai megnyilatkozhatnak. A mindennapi elszűrkíti. Inkább legyen méltatlan a szalonok arisztokratáihoz, mint méltatlan legyen az igazi nagyság és bátorság saját értelmű arisztokratizmusához.

Julien gyanakvása közben meg-meginog, néha hajlamos elhinni, hogy szeretik, de gondolkodása teljesen át van itatva alantasabb érzelmeivel: „A megengedettnél butább lennék, ha valaha is beleszeretnék ebbe a nagy bábuba.” (Stendhal 1967: 352., Stendhal 1993: 337.) Julien számára ebben a furcsa kalandban az egyedüli tét, megvédeni (emberi) méltóságát és önbecsülését a vélt támadás ellenében. A másik fél becsülésének igénye így teljesen elvész. Julien igazságtalan és kegyetlen, nemcsak Mathilde-dal, hanem ebben az esetben az egész Mathilde által képviselt osztállyal. Eltűnik belőle a nemesség kiváltságos tulajdonságai iránt érzett tisztelet, és még az a megbecsülés is, amit de La Mole márkí és Mathilde személyesen vívott ki lelkében. „A meginduló *harcban* (kiemelés tőlem) - folytatta elmélkedését - a születési gögőt olyan kiemelkedő dombnak kell tekintenem, mely hadállásaink között emelkedik. Ezt kell elfoglalnom.” (Stendhal 1967: 352., Stendhal 1993: 337.) Julien megrészegül önmön hiúságától, de gőgje mindig visszazökkenti a körültekintő eljárásokat fontolgató töprengéseibe. Állandó készségben volt, hogy minden követelménynek eleget tegyen: megvédje saját integritását egy esetleges csúf összeesküvés ellenében, de ugyanakkor ne utasítsa el a nagy lehetőséget

sem, hogy arisztokrata szeretőre tegyen szert. Julien gondolataiban a győzelem érzését mindig háttérbe szorította az önbírálat: „Szerencsétlen tulajdonságai közé tartozott, hogy elkövetett hibáit rendkívül érzékenyen bírálta.” (Stendhal 1967: 353., Stendhal 1993: 337.) Viselkedése így végig hideg maradt, hiába kért Mathilde egyvértelmű választ, Julient tökéletesen kielégítette, hogy ellenfeleit gúnyolja. A megfelelő óvintézkedések után ez a levelezés a fiú számára könnyed játék volt. Jókendően fogadta a leveleket, miközben arról elmélkedik, hogy semmi nem akadályozza beszélgetésüket. A cél tehát: minél több levelet szerezni tőle az ártatlan áldozattól. Julien megadja ezeket a leveleket, de nincs bennük köszönet, miközben arra is van ideje, hogy elgyönyörködjek Mathilde megjelenésében, megjelenésének a társadalmi helyzetet magán hordozó sajátosságában. Mathilde következő levele azonban torkára forrasztotta a jókedvet. Ez a levél, melyet Julien, az előző levelek méltóságára utalva a „megint csak nemes mondatok!” felkiáltással fogadott, azt a tömör közlést tartalmazta, hogy éjszaka Julien a kertész létrájának segítségével tegyen látogatást Mathilde szobájában. A levél a következő mondatral zárul: „Holdvilág van: mindegy.” A lány végre, annyi levélváltás után, beszélni akar Juliennel. Eddig Julien számára a szituáció átlátszó volt, nem volt más dolga, mint tartózkodni attól, hogy maga ellen adatokat szolgáltatson leveleiben. A dolog ezzel az új levéllel megváltozik. Julien arra kényszerül, hogy Mathilde szemével nézze az eseményeket. A legegyszerűbb megoldás: kerekelt oldani. Hiszen ha csak az összeesküvés folytatódik, akkor élete is veszélyben forog. De felvetődik egy új szempont is: eddig nem volt baj a tartózkodó megnyilatkozás, hiszen, ha Mathilde komolyan és becsületesen gondolja örült ötletét, akkor a tartózkodó megnyilvánulások nem veszik el a kedvét. Viszont, ha tényleg becsületesen jár el a lány, akkor Julien gyáva fickó, ha nem mer eleget tenni kérésének. Julien számára így a tét a becsléte. „Nekem nincs családfám! ...Nekem kiválónak kell lennem, készpénzzel kell fizetnem!...Én csak komoly tettekkel bizonyíthatok, s nem tetszetős feltételezésekkel!” (Stendhal 1967: 355-56., Stendhal 1993: 340.) Julien habozik, de Richelieu bíboros mellszobrával farkasszemet nézve elhatározza, hogy elmegy a veszélyes éjszakai találkára. Elővigyázati intézkedések sorozatát hajtja végre. Mathilde két utolsó levelét is elküldi Fouquének egy kis pamflet kíséretében, melyben leírja helyzetét ebben a főúri környezetben, a pamflet zárt borítékja mellé egy kis végrendelkezést is ír, melyben esetleges halála esetén, a történet nyilvánosságra hozatalára vonatkozó utasítások szerepelnek. Ezeket a rendelkezéseket később visszavonja, észreveszi, hogy ez a pamflet sem lenne képes az ő becsületének tisztára mosására. Hogy elhatározta magát a tetre, mert nem lehet, hogy „Vetélytársa voltam valakinek, aki Franciaország talán legszebb nevét viseli - és én önként elismerem magamról, hogy alábbvaló vagyok nála?” (Stendhal 1967: 357., Stendhal 1993: 342.) Julien rettenetesen félt: „Óvakodjék Abelard sorsától titkár úr!” (Stendhal 1967: 357., Stendhal 1993: 341.) A próbatétel az elviselhetőség határait súrolta Julien esetében, pedig Mathilde semmi mást nem tesz, mint saját normái szerint állít követelményeket Julien elé, hogy bebizonyíthassa kiválóságát. Mathilde képtelen beszámítani azokat az indulatokat, melyek a követelményeknél sokkal súlyosabb gondok elé állítják a fiút, s melyek pusztán abból fakadnak, hogy tisztában van származása hendikeppjével. A kezdetén a nagy szerelemnek egyenlőtlenség van, Julien emlékezetes követeléssel szemben: „*Egyenlőség* nélkül nincs szerelem” (Stendhal 1967: 92., Stendhal 1993: 90.)

Julien mindenesetre teletömte zsebeit fegyverekkel, és a kétségbeesett világos éjszakában, felmászott Mathilde szobájába. A légyott kissé különösen zajlott le, ugyanis mindkét fél a maga cselekedeteivel és viselkedésével volt elfoglalva. Elfogódottan, de szerelmesekhez nem egészen illő tárgyilagos technikai megbeszélést tartottak, miközben hiába erőlködtek, hogy felfedezzék magukban azt a nagy szerelmet. „Juliennek az esztét kellett segítségül hívnia, hogy

mégis boldognak érezte magát. Az a büszke lány *becsülte* (kiemelés tőlem) őt, aki senkit nem dicsért meg fenntartás nélkül!... Ezzel az okoskodással eljutott a hiúság boldogságához. Ezek az első pillanatok nem érintették meg semmilyen melegséggel. Csak nagyravágását dobantotta meg a diadal, és Julien mindenekelőtt nagyravágó volt.” (Stendhal 1967: 363-64., Stendhal 1993: 348.) Mivel elárulja, hogy milyen gyanakvások közepette szánta rá magát a veszélyes vállalkozásra, Mathilde még bátrabbnak láthatja, időleges hetvenkedéseivel együtt is a fiút, mint amit megkövetelt tőle. Mathilde már előre elhatározta, ha a fiú elég bátor lesz, azzal jutalmazza, hogy a szeretője lesz. Az a helyzet állt elő, hogy a „szerelmesek” kötelességüket teljesítve rogytak egymás karjába: „valljuk meg őszintén: lázuk kissé eltökélt volt. Inkább csak mímelték a szenvedélyes szerelmet, s nem érezték.” A közvetlen élmény a lány számára szegény volt, a fiú számára pedig egyfajta felemelkedés, a történetek után „úgy érezte, félelmetesen magasra jutott. Mindaz, ami tegnap még felette állt, most vele egy szintre került vagy mélyen alatta volt.” Az arisztokrata lány a maga szintjére méltónak tartotta, de nem sokáig. Mathilde hamarosan keservesen megbánta tettét. Julien bár nem volt eredetileg szerelmes, legalábbis a gyöngéd órákon és azt követően semmi ilyesmit nem érzett, a szakítást követően hirtelen fellángolt szerelme. Büszkesége, úgymond szertefoszlott.

Megkezdődik a csata második része, amikor a szeretőik vívják néha élethálál harcnak is beillő küzdelmüket. Az egyik oldalon áll a meggyőződéses szerelem - Mathilde-é. Mathilde szerelmét két dolog határozza meg: az egyik végsőkéig felcsigázott romantikus fantáziája, mely az arisztokrácia transzcendens nagyságának hordozóit keresi; a másik saját sorsának alakítása, olyannak kell lennie ennek a sorsnak, hogy az erények révén megérdemelt boldogságot és váratlanságot kielégítse, - a maga módján különleges legyen, mely nem szorítható a szokásos ízléstelepek keretei közé. Mathilde eltökélten szerelmes, ez a szerelem intellektuális ellenőrzés alatt van minden pillanatban. Mathilde-ot így nem korlátozzák a szokásos érzelmi szempontok, ha viselkedésében valamit, pusztán észérvek alapján, kifogásolhatónak talál, azonnal cselekszik, ha kell, az ellenkezőjét annak, amit ezt megelőzően tett. A gondolati felülvizsgálat nagyon meglev elvek szerint történik. Az első és legfontosabb elv a személyes szuverenitás teljes megőrzése minden körülmények között. Ez a szuverenitás nem pusztán személyének a világ pozitivitásával való szembeállítás, mint például kezdetben Juliennél láttuk: az egyedüllét szabadsága, amely tisztán negatív mozzanatokból áll össze; hanem képviselő is. Mathilde szuverenitásának legyűrése, a lány szemében, a képviselőre való méltatlanságot is jelenti. A képviselő itt nem valami külső reprezentáció, és nem is képviselő a szónak abban az értelmében, hogy egy szolidaritás által összekapcsolt csoport képviselője. Ez a külső reprezentációnak, mint amiben valaha megnyilvánult egy társadalmi réteg, olyan interiorizációja, amely nem elsősorban bizonyos javakhoz fűz, és nem fejez ki a szó szoros értelmében érdekeket. Tulajdonságok foglalatát. Transzcendens ez a képviselő a történelem felettiségeivel. A történelem számára csak illusztrációja, illetve alkalmas esetekben terepe ezeknek az értékeknek, amelyek nem avulnak el. Aki birtokolja ezt a képviselőt, az belső méltósága révén birtokolhatja, szuverenitását nem kívülről hordja. Így a viselkedés tervezése nem azzal kezdődik, hogy a körülmények által adott lehetőségeket mérlegeljük, hanem eloldjuk magunkat az aktuális értékek foglalatától: a morál szabályaitól, s ebben a szabad állapotunkban keressük azokat a lehetőségeket, melyek teret nyújthatnak értékeink kifejtésének. Rendkívül individuális játék ez. A viselkedés mindig közönség előtt zajlik, s a közönség meg is ítéli cselekedeteinket. A megítéléstől függetlenül nem lehet, hiszen a kiközösítés veszélyével az is együtt jár, hogy a tett elveszti tett nevét: társadalmilag értelmezhetetlenné válik.

A belső méltóság, a szuverenitásnak ez az intimitása csak úgy jöhet létre, hogy az elismertség nem forog veszélyben. Mathilde arisztokratizmusa azért lehetséges, mert arisztokrata, társadalmi léte nem kérdőjelezhető meg. Azért képviselhet belső, transzcendens értékeket, mert „külső értékei” szolidak. A belső szuverenitás azon felül illeti meg Mathilde-ot, személyes érdemeinek kivételessége folytán, hogy a szuverenitás külső jegyeivel elvethetetlenül rendelkezik, pusztán társadalmi helyzete miatt. Ez a külső adottság olyan háterszínként biztosít elhivatottsága által sugallt cselekedeteinek, hogy amíg a társadalmi környezet relevanciája létezik, addig mindig előnyben lesz Juliennel szemben. Külső szuverenitása mindig megmarad, legfeljebb a különlegesség botrányos légköre lengi körül. Így bár Mathilde mindig a bátorság személyes érényét tekintette vezérfonalának, s mindig azt tette, amihez belátása szerint a legtöbb elszánás kellett, amely tett a legjobban kihívta a társadalmi elismertséget maga ellen, természetesen a belső szuverenitás védelmében. Mathilde belső szuverenitását védve az emberi szuverenitás ellen tör, amikor megbecsülésének jeleivel csak azért halmozza el Julient, hogy aztán minél jobban megalázhassa, hiszen a megbecsülés ezen jelei által már valami társadalmilag is érvényesíthető hatalom kerül Julien kezébe. Ezzel a hatalommal szembe kell szállni, még ha a másik önértetének sárba tiprása is a tét. De mit is mondunk, hiszen ez a tét fel sem vetődik Mathilde elméjében. Az ő számára csak az a hatalom létezik, melynek megjelenítője Julien, s mely alkalmas lehet arra, hogy a belső szuverenitása áldozatul essék a társadalom mindennapos és unalmas elvárásainak. Kegyetlen próba ez annak a fiatalembernek, aki a szerelem gyöttrő és elhomályosító ködén át szemléli azokat az eseményeket, amelyeknek ugyan maga is részese, de nem is érti

Julien szegény a csata második részében alaposan alul marad. Büszkeségét megtépázza az az ismeretlen erő, melynek Mathilde birtokában van. Önbecsülése szinte semmivé válik, s megelégedik az oly nagyon vágyott karrierről is. Napjait tökéletesen betölti a szeretet, nem szeretet? játék, még munkája is kárát látja olykor szerencsétlen szenvedélyének. A jakobinus pimaszságból azonban marad annyi kurázszi, hogy látszólag keményen viselje a csapásokat, s ha olykor el is gyengül, gyengeségét követően dühös lángok csapnak elő belőle: egyszer majdhogya le nem kaszabolja a kegyetlen szeretőt. Menekülni is próbál, de a márkinak más tervei vannak vele, s így kénytelen visszahódítani, ha ismét csak rövid időre is, a kiszámíthatatlan lányt. Julienből ki-kitör a gyengédség és a gyengédség kérése, de amikor a megalázó visszautasítások érik, éppen ezeken a sebezhető pontokon, akkor felülkerekedik benne a plebejus gög: nem engedi a lányt önértetéhez férni, bármilyen kínlódnva vergődik is ez az önértet, a lány távollétében, halálos sebekben.

Julien százszor jobban szenvedett, mint akkor, amikor úgy vélte, játszanak vele, hogy a vallomását ellene használják fel. Ez a szenvedés viszont igen emelkedett fajtája volt a lelki gyötrelmeknek. Julien szenvedett a saját érzelmei miatt, ezeknek az érzelmeknek hőfoka miatt, tehát mindazon dolog miatt, amitől a szerelmes Mathilde oly nagyon rettegett. Julien ezekben a megpróbáltatásokban megismeri azt az érzést: milyen mikor integritását saját maga kezdi ki. Megismeri a méltóságnak azt az intim formáját, ami Mathilde-ra jellemző. Megtudja, hogy a nemesség nem a származás értéke pusztán, hanem a nemes viselkedés önmagában szörnnyű tehertétel lehet, melynek csak esztétikai jutalma van. Julien ugyanis szépen viselkedik, nem befolyásolják szerelmi indulatában azok a társadalmi előítéletek, melyeket Mathilde megszegett, nem gondolja semmiképp sem, hogy fegyver van a kezében Mathilde ellen. Nem gondol ezekre, s noha a lány mindig emlékezteti, Julienben megsemmisítő sikerrel felébreszteni a bosszúvágyó hiúságot. A fiú szeret, és nem érti ezeket a rafinált megkísértéseket. A kísértés inkább

elfogódottságában van. Julien okos ember és felismeri, hogy a Mathilde-dal való konfliktusokat a szerelem elvakultságában képtelen átlátni. Barátra volna szüksége, aki tárgyilagosabban tudna állást foglalni, barátra, akivel megoszthatná kétségeit. Julien megtudja, hogy az annyira dicsőített szabadság, az egyedüllét szabadsága okozhat elviselhetetlen szenvedéseket is, megtámadva az önreflexiónak azokat a formáit, melynek révén személyes integritásunk biztosítva van. A ráció számára nem létezik szolidaritás. Amíg Julien törekvései a hideg racionalitás mentén rendeződtek, az egyedüllét a feldolgozás fontos időszaka volt, érvek ütköztek, s a helyes magatartás a körülmények helyes mérlegelésén múlt. Most viszont egy hatalmas érzés, a rokonszenvnek egy ilyen túlradó formája, mint amilyen a szerelem, megfosztja Julient talán egyedüli fegyverétől, a körülmények helyes mérlegelésének képességétől. Julien besorolódna a társadalomba, mint szerelmes, ha ezt az érzést bármilyen körben publikussá tudná tenni.

Végül is mikor Mathilde újólag meggyőződik Julien erőneiről, a szerelmi elragadtatás pillanataiban megadja Juliennak a parancsolói jogot - ez volt az, ami mind ez ideig kétségek között tartotta Mathilde-ot, hogy Julien esetleg ilyen jogra igényt tarthat.

11. Befejezés

Mintegy felütéssel töredékben hagyjuk negyedik exkurzusunkat, elérvén egy olyan pontra, ahol kiinduló kérdéseinkhez visszatérve áttekinthetjük azt a gondolati ívet, amit bejártunk.

Negyedik, töredékes exkurzusunkat pont ott fejeztük be, ahol hőseink eddig elbeszélt története föllesik, önazonosságuk megrendül. Az önfeladás képessége révén jutnak el egymáshoz (mégha időlegesen is) és önmagukhoz. Úgy tűnik, mintha Tengelyi elképzelése itt is működne, mintha Mathilde és Julien kapcsolatában mindketten fordulóponthoz érkeztek volna. Élettörténetük értelme, jelentése meg kell változzon. A „sorseseemény”-t, ha így kívánjuk értelmezni, megelőzi valamilyen üresség, az élettörténetből való kiszakadás. Az én transzcendentalódik, az eddigi jelentések nem kötik, pusztá általánosság lesz, demokritoszi atom. Az én felfüggesztésének ez a „pillanata” a folyamatosság megszakadása, szereplőink feloldódnak a magukra hagyatottságban. Kontinuitás és diszkontinuitás mezsgyéjén állnak, élettörténetük eddigi magátólértetődősége előtt szakadék nyílik. Nevezhetjük ezt a mozzanatot sorseseeménynek? Kiterjeszthetjük mindennapi életünk meg hasonlottságaira? Azt gondoljuk közvetlenül nem. Egész interpretációnk, minden átélésünk alapvetően az ítékezés pozíciójából születik, a mi énünk megmarad e tevékenységek során. A megtévesztő az átélhetőség érzékesége, érzékletes volta, annak felismerése, hogy élményeink magánvalósága elszigetel az önérvényesítés, önazonosság színtereitől, míg a róluk való diskurzus integrál. Mondhatni ebben az összefüggésben pozícióink esztétikai. Vagyis az esztétikai megközelítés, éppen megközelítés volta miatt alkalmatlan önazonosságunk újra és újra értelmezésének, saját „sorseseeményeinknek” közvetlen mintájaként működni, ám ugyanakkor rámutat a dologi tartalom használatának heurisztikus erejére. Esztétikai megközelítésünk kiinduló kerete a műalkotásnak az a közege, melyet Benjaminsal dologi tartalomnak nevezhetünk. Julien és Mathilde létezésüket, az elbeszélésben felrajzolt eddigi élettörténetük, közegük és törekvéseik fényében, világukból való kiszakadásként, általános negativitásként élik át. A tiszta negativitás megismerhetetlensége révén reflektálhatatlan, közvetlenségként jelentkezik számukra, ami pusztán átérezhető, átélhető. Az olvasó számára a negativitás általánossága felfogható, de ez reflektált, s egy komplikált, az olvasás során fölgülemlet tapasztalat teszi lehetővé: a „dologi tartalom”-hoz való hozzáférés folyamata. Az

olvasói vagy kritikusai átélést csak a regényben leírt jelentőségnek az a környezete indokolhatja és teheti átélhetővé, mely hőseinket körülveszi, s mely egyben súlyt is ad annak, hogy hőseink közegükből való kiszakadtságának személyes érzését a közvetlen negativitás általánosságaként fogjuk fel.

Ahol dolgozatunkat abbahagytuk ott táru fel az esztétikumnak a műalkotásokban való felfedezésének momentuma. Az egyszeri élettörténet és az abban fellelhető fordulatok nem egy elbeszélés elemei és fordulatai önmagukban. Abban a pillanatban, ha egyetlen elbeszélés elemeiként fogjuk föl életünk történéseit és fordulatait, esztétizálunk. Sajátos, mondhatni általános vagy általánosabb jelentőséget tulajdonítunk az egyszeri és esetleges történeteknek. Természetesen a jelentőségnek ez a felnagyítása érthető és indokolt, de - a magunk számára való jelentőség - az események, történések és fordulatok terjedelmét nem tudja befolyásolni. Semmilyen magunk számára való jelentőség nem képes az egyedit általánossá tenni. Megtéveszt bennünket egy apró hiba, az, hogy az elbeszélés kerete minta, mely a közlés verbális általánosságából veszi eszközeit, így az egyedi történet könnyen és akaratlanul lesz valamely általánosan értelmezhető történet esete vagy illusztrációja, ám ez nem jogosít fel arra, hogy azonosítsuk is ezzel az általánossággal. Amint, ha ez véletlenül mégis megtörténik, és a hallgató rámutat arra, hogy valóban ez vagy amaz a dolog így szokott történni, akkor az elbeszélő radikálisan tiltakozik, hogy ez más, ez speciálisan az ő története. Egyszerre tartunk tehát igényt az egyedi és általános jelentőségre életünk történetének, vagy történeteinek elbeszéléséért. Ezt úgy lehetséges megérteni dolgozatunk heurisztikus módszertani keretei között, ha az elbeszéléseket értékelési eljárásoknak tekintjük. Egyedi eseményt is lehet értékelni. Az értékelés kapcsolatot létesít egyedi és általános között. Személyes történéseink részesülnek az értékek általánosságából. Egyrészt besorolódnak azon dolgok események, cselekedetek közé, melyek jónak vagy rossznan minősülnek, másrészt éppen megtörténésük esetlegessége és megismételhetetlen volta miatt megőrzik bensőségességüket, sajátos hozzánk- tartozásukat. Az elbeszélésekben kifejezésre jutó értékek szerepét a legtisztábban a népmesékben lehet szemléltetni, ha összehasonlítjuk más elbeszélések komplikált tér és idő szerkezetét a népmesék szerkezetével. A népmesékben a történet tér és időbeli meghatározása csakúgy miként a karaktereké pusztán pozíció. Az elvont térben és időben értékek mentén pozícionáltak a hősök, tiszta általánosságok, az értékek sajátos megtestesüléseként működnek.

Gulliver világa kicsit a népmesék világa fantasztikus, konstruált közegében „könnyen” felfedezhető az egyes epizódokban a történeteket vezérlő értékek. A másik két regényben a későbbi olvasó számára problémát okozhat, hogy az elbeszélések, noha céljuk szerint esztétikai élvezet forrásul szolgálnak, egyben nagyon közvetlen tudósítások is egy elmúlt korról. Olvasás közben keletkező élményeink részben információk: az elmúlt időszak mindennapi életét átélhetővé tevő élmények, az élmények alapján kihüvelyezett korabeli értékek. Az információkon túl azonban élményünk esztétikai élmény is. Mindig el tudjuk dönteni teszik, tetszett-e nekünk egy mű, vagy sem. Döntésünk értékítélet, esztétikai megítélés. Az esztétikusi háttér így segíthet az olvasásban összekapcsolni, összeolvasztani az értékeknek a régi mindennapokhoz kötődő konkrétságát művészi élményünk aktualitásával.

A dolgozat a konkrét elemzések révén meg akarja mutatni, hogyan lehet olyan nem-esztétikai szempontokat találni egy-egy mű elemzéséhez, melyek mégis közelebb visznek minket egy esztétikai értékeléshez. A modern elbeszélő irodalomból általunk felhozott példák ugyanakkor nem csupán speciális elemzések. Konklúzióink szerint a művészi alkotásokra általában is

kiterjeszhető, hogy világnézeti kereteket nyújtva, sajátos tartalmak megfejtése révén hoznak létre olyan értékelő pozíciót, melyben az esztétikai élvezet elérhető a befogadó számára.

Q.e.d. mondhatnánk, ha érvelésünket szorosabbra fogtuk volna, illetve ha hinnénk abban, hogy véglegesen bizonyítható állítások fogalmazhatók meg választott témánkban. Így a demonstrációt csak a szemléltetés, illusztráció értelmében használva elmondhatjuk, állításaink összefoglalásaként: a művészet, illetve ezen belül a modern elbeszélő irodalom világnézeti kereteket nyújtva, sajátos tartalmak (dologi tartalom) megfejtése révén hoz létre olyan értékelő pozíciót, melyben az esztétikai élvezet realizálódik a befogadó számára. A világnézeti keret, az értékelések általános megalapozottsága, valamint az elbeszélő történetek egyediségben gyökerező hitelessége miatt talán nem véletlenül sejlik föl az elbeszélésekkel kapcsolatos esztétikai fejtegetések mélyén Lukács György különösségre alapozó esztétikai elképzelésének néhány momentuma. Anélkül, hogy a témával behatóan foglalkoznánk, annyit mindenképpen szükséges megjegyezni, hogy egyedi és általános sajátos dialektikája bizonyára megvalósul az eddigi fejtegetésekben, de határozottan állíthatjuk, hogy a fejtegetéseknek nem volt célja a dialektika kategóriáinak megjelenítése és magyarázata. Sokkal inkább célunknak tekintettük az esztétikai értelmezés létrejöttét eseteken keresztül megmutatni.

IRODALOM

Walter Benjamin: Goethe: „Vonzások és választások”. In: Walter Benjamin: Angelus Novus. Magyar Helikon, 1980.

Bagehot, Walter: The English Constitution. Fontana/Collins, 1981.

Brit moralisták a XVIII. században. Gondolat, Budapest, 1977.

Danto, Arthur C.: Hogyan semmizte ki a filozófia a művészetet? Atlantisz, 1997.

Engels, Friedrich: Anglia helyzete I-II. MEM I.

Eörsi, Gyula, Burzsoá és magánjogi rendszerek kialakulása. Gazdaság és Jogtudomány. MTA IX. Osztályának közleményei III./1969.

Eötvös, József: A XIX. század uralkodó eszméinek befolyása az államra. Magyar Helikon, Budapest, 1981.

Féher, Ferenc: Az antinómiák költője. Magvető, Budapest, é. n.

Fielding, Henry: Tom Jones. Fordította: Julow Viktor, Európa Könyvkiadó 1958.

Fielding, Henry: The history of Tom Jones. Penguin English Library, 1966. Reprinted 1968.

Francia polgári törvénykönyv. Kugler, Pest, 1866.

Gurevics, Aron Jakovlevics: A középkori ember világképe. Kossuth, Budapest, 1974.

Habermas, Jürgen: A társadalmi nyilvánosság szerkezetváltozása. Gondolat, Budapest, 1971.

Hauser, Arnold: A művészet és irodalom társadalomtörténete. Gondolat, Budapest, 1968.

Hegel, Georg Wilhelm Friedrich: Ifjúkori írások. Gondolat, Budapest, 1982.

Hegel, Georg Wilhelm Friedrich: A szellem fenomenológiája. Akadémia, Budapest, 1973.

Hegel, Georg Wilhelm Friedrich: A jogfilozófia alapvonalai. Akadémia, Budapest, 1971.

Hegel, Georg Wilhelm Friedrich: A szellem filozófiája. Enciklopédia III. Akadémia, Budapest, 1968.

Hobbes, Thomas: Leviethán. Magyar Helikon, Budapest, 1970.

Hegel, G. W. Fr., A szellem filozófiája. Enciklopédia III. Akadémia, Budapest, 1968.

Huizinga, Johan: A középkor alkonya. Magyar Helikon, Budapest, 1976.

Huizinga, Johan: Az európai hajnal. Fordította Radnóti Miklós, Pharos, Budapest, 1943.

Mint tudjuk Wolfgang Iser: a recepció esztétika egyik legjelesebb képviselője elemzést tett közzé Fielding Tom Jones-áról (Iser, Wolfgang: Henry Fielding und der englische Roman des 18. Jahrhunderts Darmstadt 1972. Wissenschaftliche Buchgesellschaft) Ennek az elemzésnek a kilencvenes évek első felében sajátos visszhangja támadt:

Iser, Wolfgang: EUREKA: The Interpretation of Tom Jones. Some Remarks Concerning Interpretation

A Reply to Lothar Cerny
<http://sun3.lib.uci.edu/~scctr/Wellek/iser/eureka.html>

Cerny, Lothar: Reader Participation and Rationalism in Fielding's Tom Jones
<http://www.uni-tuebingen.de/uni/nec/CERNY22.HTM>

Hammond Brean S.: "Mind the Gap": A Comment on Lothar Cerny
<http://www.uni-tuebingen.de/uni/nec/hammon31.htm>

A tübingeni vitából további cikkek:

- Nicholas Hudson, "Fielding and the 'Sagacious Reader': A Response to Lothar Cerny," Connotations 3.1 (1993): 79-84.
- Lothar Cerny, "Fielding, Reception Theory and Rationalism: A Reply to Brean Hammond and Nicholas Hudson," Connotations 3.1 (1993): 85-89.
- Bernard Harrison, "Gaps and Stumbling-Blocks in Fielding: A Response to Cerny, Hammond and Hudson," Connotations 3.2 (1993-94): 147-172.
- Lothar Cerny, "'But the Poet . . . Never Affirmeth': A Reply to Bernard Harrison," Connotations 3.3 (1993-94): 312-317.
- Mark Loveridge, "Tom Jones and the 'Clare-obscure': A Response to Andrew Varney, Bernard Harrison, and Lothar Cerny," Connotations 4.1-2 (1994-95): 136-150.
- Leona Toker, "If Everything Else Fails, Read the Instructions: Further Echoes of the Reception-Theory Debate," Connotations 4.1-2 (1994-95): 151-164.

<http://www.uni-tuebingen.de/uni/nec/>

Kant, Immanuel; A tiszta ész kritikája. Fordította: Kis János, Atlantisz, 2004.

Kerényi, Károly: Ökortudomány. In: Kerényi Károly: Halhatatlanság és Apollónvallás, Magvető, Budapest, 1984.

Kuhn, Thomas Samuel: A tudományos forradalmak szerkezete. Gondolat, Budapest, 1984

Le Goff, Jacques: Az értelmiség a középkorban. Magvető, Budapest, 1979

Lukács, György: A történelmi regény, Magvető, Budapest, é.n.

Lukács, György: A heidelbergi művészetfilozófia és esztétika. A regény elmélete, Magvető, Budapest, é.n.

Lukács, György: Balzac, Stendhal, Zola. Hungária

Macaulay, Thomas Babington: Anglia története. Magyar Tudományos Akadémia, Budapest, 1875.

Macaulay, Thomas Babington: Esszék. Gondolat, Budapest, 1961.

Macaulay, Thomas Babington: Tudósok. Révai, é.n.

Macintyre, Alasdair: Az erény nyomában. Osiris Kiadó, Budapest, 1999.

Mandeville, Bernard: A méhek meséje, Fordította Tótfalusi István, Magyar Helikon, Budapest, 1969.

Morus, Thomas: Utópia. Magyar Helikon, Budapest, 1963.

Marx, Karl: A demokritoszi és epikuroszi természetfilozófia különbségéről. Kossuth, Budapest, é.n.

Marx, Karl: A hegeli jogfilozófia kritikájáról. A hegeli államjog kritikája. MEH I.

Shaftesbury, Anthony Ashley Cooper: Értékezés az erényről és az érdemről. Magyar Helikon, Budapest, 1969.

Somogyi, Zoltán, Az állampolgár szabadsága Platónról Hegelig. Kossuth, Budapest, 1981.

Stendhal: Vörös és fekete. Fordította: Illés Endre, Magyar Helikon 1967 (Stendhal 1967), Stendhal: Le Rouge et le Noir. 1993, Bookking International, Paris (Stendhal 1993)

Swift, Jonathan: Gulliver utazásai. Fordította Szentkuthy Miklós, Európa Könyvkiadó, Budapest, 1979.
Gulliver's Travels Etc. By Jonathan Swift. Oxford University Press London: Humphrey Milford 1935.

- Szladits, Károly: Az angol jog kútfei. Grill, Budapest, 1937.
- Szűcs, Jenő: Vázlat Európa három történelmi régiójáról. Magvető, Budapest, 1983.
- Taine, Hippolyte: Az angol irodalom története I-V. MTA, Budapest, 1881.
- Takács, Ferenc: Fielding világa. Európa, Budapest, 1973.
- Tengelyi, László: Élettörténet és sorsesemény. Atlantisz, 1998
- Thomas Mann, Kerényi Károly: Beszélgetések levélben. Gondolat, Budapest, 1989
- Tocqueville, Alexis de: A demokrácia Amerikában. Buda, 1843.
- Trevelyan, George Macaulay: English Social History. Pelican Books, 1967.
- Viолlet, Paul: Histoire du droit civil francais. Paris, 1893.
- Wallerstein, Immanuel: A modern világ gazdasági rendszer kialakulása. Gondolat, Budapest, 1983.
- Weber, Max: A protestáns etika és a kapitalizmus szelleme. Gondolat, Budapest, 1982.
- Weber, Max: Állam, politika, tudomány. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Budapest, 1970.
- Weber, Max: Gazdaságtörténet. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó. Budapest, 1979.